

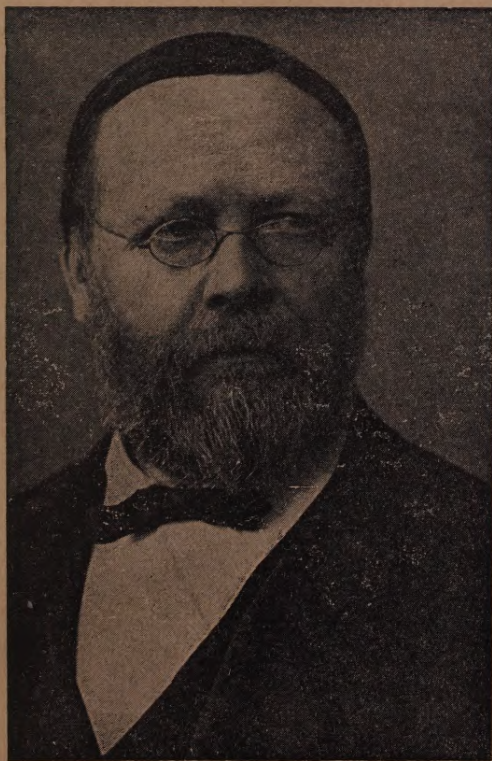
Latv. M.

3000

JAUNAIS ZINĀTNIĒKS Nr. 39.

Ž. Unams

Krievu laiki Latvijā

A./S. VALTERS UN RAPA IZD.

B
9(L)

V.B. 1-2-37

92P

„Jaunais Zinātnieks“ № 39

Ž. UNAMS

KRIEVU LAIKI LATVIJĀ

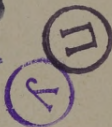
AR 34 ILLŪSTRĀCIJĀM

RIGĀ, 1936

VALTERA UN RAPAS AKC. SAB. APGĀDS

L. V. R.
Nr. 307.011

~~87-2262~~

VALTERA un RAPAS
akc. sab. grāmatpiestuve
Rīgā, Brīvības ielā 129/133

Ievadam.

Ja latvietis Latvijā kādā no savas valsts pilsētām iet pa ielu, viņam vēl šad tad nākas dzirdēt runājam svešas valodas. Visvairāk gan krievu valodu. Tā ir pagātnes balss, kuŗa vēl uz mums runā; pagātnes rēgi, kas Latvijas brīvvalstij viņas 18. pastāvēšanas gadā vēl atgādina vecos vēstures laikus, ko mūsu tauta un zeme ir pārlaidusi. Un ne tikai svešu valodu skaņās vien mums rēgojas dažas mūsu pagātnes drūmās ainas. Arī daudzās citās lietās vēl. Brīvvalsts pirmie 17 gadi ir pārāk īss laiks, lai viņu jaunceltnes straujajā ritmā izgaistu vairāku gadu simteņu ēnas. Un šie paši 17 gadi visi pie tam vēl nebija latviskās Latvijas jauncelšanas un nostiprināšanas gadi. Tie itkā bija demokrātiskās Bābeles gadi, kuŗos latviskais neauga un nekļuva stiprs, bet tikai veģetēja kā katolis gavēņa laikā. Latvisko Latvijas brīvvalsti mēs esam sākuši veidot un nostiprināt tikai kopš 1934. gada 15. maija pārvērtībām.

Mēs esam cerībā un drošā pārliecībā, ka mūsu valsts dienu no dienas kļūs stiprāka, latviskāka, mūsu tauta vienotāka un viengabalaināka. Mēs ticam un esam pārliecināti, ka Latvijas brīvvalsts mirdzošā saule nekad vairs neaptumšosies, ka mūsu tautai nekad vairs nevajadzēs kalpot citiem kungiem un citām varām, kā vienīgi savas pašas suverenitātei, jo latvietis mīl savu tautu, mīl savu slavenai nākamībai pretim ejošo valsti.

Bet lai šī mīla pret tautu un valsti nekad nebeigtos, kļūtu stiprāka, aizvien stiprāka, mums no tagadējā spozmes laikmeta jāpamet acis atpakaļ uz agrākiem laikiem, no kuŗiem dveš kā slavenu cīņu varenība, tā baigs drūmums un uz mums norauģās mūsu senču varonīgo kuŗotāju, vai klaušu gaitās izmocīto, salikušo stāvu iekritušās acis. Tas viss mums, bet sevišķi jaunātnēi, jātur acu priekšā, lai bez illūzijām mēs saprastu un zinātu tagadējā lielā laika un spožai nākotnei pretim ejošās Latvijas brīvvalsts cenu un mācētu to sargāt. Ģeografiski Latvija atrodas starp lielām valstīm un izdevīgā satiksmes centrā. Tāpēc uz viņu jau kopš gadu simteņiem aizvien ir vērsušās vairākas iekāres pilnas acis. Tālab uz Latviju nāca sirotāji nevien no austrumiem, bet 12. gadu simteņa beigās atnāca arī

vācu iekarotāji, kuri ticības vārdā nomāca un apspieda mūsu senču brīvās ciltis, nodibinādami Livonijas valsti, kuŗa 16. g. s. sabruka, un 1561. g. Latvijas daļa — Vidzeme un Latgale nāca zem Polijas. Šis t. s. poļu laikmets turpinājās līdz 1629. gadam, kad Vidzemi iekaroja zviedri. Zviedru laikmets nebija ilgs, pat nepilnus simts gadus (1629.—1710.), bet tas tomēr ir viens no gaišākiem mūsu tautas nebrīvības laikmetiem. Bet tad Vidzemi iekaroja un pakļāva savai valstij krievi, kas 1795. g. pievienoja sev arī Kurzemi, kuŗā pēc Livonijas sabrukšanas bija nodibinājusies hercogiste.

Krievu laikmets Latvijā tā tad ir ildzis apm. 200 gadus. Viņš izbeidzās tikai 1918. gadā ar Latvijas valsts proklamēšanu, izcinīšanu un nostiprināšanu. Krievu laikmets ir pēdējais svešu varu laikmets, ko piedzīvojusi latviešu tauta, bet totiesu tas ir bijis smagākais mūsu vēsturē. Kādi šie krievu laiki Latvijā ir bijuši, par to runās šīs grāmatas lapas puses.

Krievu tieksmes uz rietumiem un Latvijas iekarošana.

1. Pirmās krievu uzmācības Latvijai. Latvieši ar vāciešiem pret krieviem un otrādi.

Latvija atrodas pasaules lielceļa malā. Šis lielceļš savieno austrumu zemes ar rietumu zemēm. Tāpēc arī Latvija tagad ir ieslēgta starptautiskā dzelzceļu un gaisa satiksmes tīklā. Visa Vakareiropas satiksme ar ziemeļu Krieviju un Tāļajiem austrumiem un otrādi lielāko tiesu iet caur un pāri Latvijai. Tāpat šai ziņā liela loma piekrīt arī Baltijas jūrai, kuŗa apskalo vairākas zemes, un pa kuŗu iet ievērojami satiksmes ceļi. Bet Latvijas robeža gar Baltijas jūru ir ļoti gara un mūsu teritorijā ir vairākas ievērojamas ostas ar pasaules tirdzniecības nozīmi, vai, vismaz iespējām, piem. Liepāja, Ventspils, Rīga. Tā ir lielā, dabiskā Latvijas priekšrocība, Latvijas saimnieciskais stiprums, bet reizē ar to arī viņas ģeopolitiskais un stratēģiskais vājums. Lielos notikumos Latvijas ģeopolitisko stāvokli savā iespaidā centīsies dabūt aizvien kāds stiprs kaimiņš, ja tas viņam izdosies. Arī pasaules karā no 1915. g. līdz 1917. gadam lielas cīņas notika uz mūsu zemes un viņa bija padota daudziem postījumiem tāpēc, ka krievi, Liepāju zaudējuši, bija spiesti vāciem atdot visu Kurzemi, lai no jūras un Rīgas jūras līča puses viņiem nebūtu apdraudēta aizmugure. Tamlīdzīgus stāvokļus agrākos gadu simteņos Latvija piedziņojusi vairākus. Un arī glūnoši skati un stipras draudošas rokas pēc Latvijas izstiepušās vairākkārt. Un viena šāda uzmācīga roka pār Latviju uz Baltijas jūru jau tepat kopš tūkstots gadiem ir stiepusies ārā no krievu sakaltušā kažociņa — jau tad, kad pār Baltijas jūru sāka iet tirdzniecības ceļi no rietumiem uz austrumiem.

Pirms vācu ienākšanas Baltijā jau bija nodibinājušies trīs šādi pasaules tirgus ceļi, kas gāja pār Baltijas jūru. Viens gāja caur Somu jūras līci uz Novgorodu, tolaik slavenu tirdzniecības centru, otrs — uz Pērnavu un Pliskavu, un trešs — caur

Daugavas grīvu uz Polocku. No šiem lielajiem tirgus ceļiem, pēdējais gāja tieši caur latviešu zemēm. Jādomā, ka arī latvieši tolaik ir krietni tirgojušies un tikuši lielā turībā. Un tieši šī iemesla dēļ jau pirms vācu ienākšanas Polockas krievu kņazi mācās virsū latviešiem, lai pilnīgi savās rokās saņemtu to tirdzniecības ceļu, kas gāja caur Daugavas grīvu un latviešu zemēm uz Polocku. Protams, ka krievi ir mākušies virsū arī leišiem un zemgaļiem.

Jau 11. g. s. sākumā, kā vecās chronikas vēsta, Polockas kņazs ar lieliem kara pulkiem devies uz Zemgali, lai zemgāliešus pakļautu savai virsvarai. Bet zemgālieši bija dūšīgi karotāji. Viņi apkāka 9000 uzbrucējus, pašu kņazu un viņa bajārus, pārējie aizbēga atpakaļ. Zemgāliešus nevarēdami pieveikt, krievi tomēr pievarēja tās latviešu un lībiešu ciltis, kas mita gar Daugavu un jūrmalu. Tagadējo vidzemnieku senči bijuši spiesti atzīt Polockas kņazu virsvaru un maksāt tiem zināmas nodevas. Krievi šē nostiprinājās un uzbūvēja nocietinātas pilis Koknesē un Jersikā, no kurienes varēja pārvaldīt kā Daugavas-Polockas tirdzniecības ceļu, tā arī pakļautos novadus.

Tāpat pēc igauņu zemes un viņu pieejas pie jūras tiecās Novgorodas krievi, lai pārvaldītu Pērnavas-Pliskavas tirdzniecības ceļu. 1030. g. piem. Novgorodas kņazs Jaroslavs sarīkoja pret igauņiem lielu kara gājienu, pakļāva tos savai varai un nodibināja Jurjevas cietoksni (tajā vietā, kur tagadējā Tērbata). Bet ilgi igauņi krieviem nodokļus nemaksāja. Viņi sadumpojās, padzina krievus no Jurjevas un uzbruka pat Pliskavai. 13. g. s. sākumā krievi gan atkal stipri izpostīja igauņu zemes.

Līdz 12. g. s. minētos tirdzniecības ceļus galvenām kārtām izlietāja vikingi (skandināvieši) — zviedri, dāņi, gotlandieši. Bet 12. g. s., kā ļoti agresīvi tirgotāji-karotāji un vikingu konkurenti, parādās vācieši. Viņi drīz ieguva savā pilnīgā iespaidā Baltijas jūras piekrasti no Oderas līdz Vislai, kur nodibināja tirdzniecības pilsētas Lībeku, Brēmeni, Hamburgu u. c. Vācieši sāka spiesties arī uz Baltijas jūras austrumu piekrastēm. Un tā vācu tirgotāju kuģi parādījās Daugavas grīvā. Viņiem drīzi sekoja katoliskie mūki — kristīgās ticības sludinātāji un krustneši bruņinieki. Vācieši nostiprinājās gar Daugavu un Gaujas lejas galu, jo Latvijas ciltis tad nebija vienotas, dažreiz pat diezgan naidīgas savā starpā. Viņas tūdaļ nenojauta ienācēju vācu nolūkus un pret tiem vienoti neuzstājās. Vācieši arī nāca kā šķietami draugi, miermīlīgi tirgotāji un ticības sludinātāji. Ar vāciešu un viņu krustnešu palīdzību tie lībieši un

Vācu tirgotāji Daugavmalā.

latgaļi, kuŗi bija piespiesti maksāt nodevas krieviem, nu domāja no pēdējo virsvaras atbrīvoties.

Latviešu Indriķa chronika vēsta, ka Pliskavas krievi jau bijuši kristījuši Tālavas latviešus. Arī Tālavas valdnieks Tāliveidis bijis no krieviem pieņēmis ticību un maksājis par savu zemi nodevas. Trikatē krievi uzcēluši pat baznīcu.

Bet krieviem nodevas latvieši maksājuši ne labprāt un ar īgnu prātu. Kad vāci bija atņēmuši krieviem Jersikas un Kokneses pilis un bīskaps Alberts atteicās Polockas kņazam maksāt nodevas (1212. g.), ko viņš pāris gadus iepriekš bija apsolijs darīt lībiešu vietā, aizrādīdams, ka lībju un latgaļu vecākie atteikušies no nodokļu maksāšanas krieviem un viņu lūgusi atbrīvot tos no krievu virsvaras — tad 1214. g. pie Alberta ieradās arī Tālavas Tāliveidža četri dēli un noslēdza ar viņu savienību pret Pliskavas krieviem. Līgumā bīskaps apsolija Tāliveidim palīga spēkus pret krieviem, tāpat pret leišu un igauņu uzbrukumiem, kuŗi arī mēdza bieži iebrukt Tālavā un laupīt. Bet par to Tāliveidim vajadzēja atteikties no krievu ticības, pāriet katolīcībā un atzīt Rīgas bīskapa virsvaru, kā

arī maksāt tam nodevas — mēru labības no katras divzirgu saimniecības.

Bet Pliskavas krievi, kuŗu valsts bija pakļauta lielajai un bagātajai Novgorodas valstij, juta sev ievērojamu spēku aiz muguras, un par šādu tālaviešu atkrišanu 1217. g. pret pēdējiem un vāciem sarīkoja kara gājienu. Krieviem piebiedrojās vēl igauņi, bet lībiešu, latgaļu un vācu savienotos spēkus viņi nevarēja pieveikt. Un tā tālavieši palika zem vācu virsvaras.

1221. gadā Pliskavas un Novgorodas krievi ar 12.000 karavīriem atkal iebruka latgaļu zemē un Vidzemē. Še viņi sagaidīja leišus un, ar tiem savienojušies, izlauņīja Turaidas un Cēsu apgabalus. Pat vēl 1285. g. no Pliskavas Tālavā ieradušies 40 nodokļu piedzinēji, prasīdami nodokļus, kas neesot maksāti vairākus desmit gadus. Bet šie nodokļu piedzinēji, īstenībā sirotāji, visi apkauti.

Tā vācieši, izmantojot krievu, igauņu un leišu uzbrukumus latviešiem, kā arī viņu pašu cilšu savstarpēju nesaticību, 13. g. s. pirmajā pusē viegli še uzkundzējās un nostiprinājās. Latviešu ciltis pa daļai labprātīgi, apstākļu spiestas, pakļāvās vācu virsvarai, lai glābtos no krieviem, kuŗu jūgs bija grūtāks un nodevas lielākas. Iegūtajos novados vāci cēla un nostiprināja pilis un zemi izdeva uz lēni vācu bruņiniekiem, vai latvju un lībiešu virsaišiem, kuŗi pārgāja katoļu ticībā.

Bet redzēdami vācu nostiprināšanās īstos nolūkus, kad viņi grib iegūt aizvien lielāku virskundzību mūsu zemē, latvieši sāka vērst šķēpus arī pret viņiem. Ja viņi pa daļai labprātīgi padevās vācu virsvaldībai, lai glābtos no krieviem, tad galvenā cerība bija tā, ka vāci še nebūs ilgi un pastāvīgi dzīvotāji. Jo bīskapijas pirmajos gados vācu karakalpu spēks še bija ļoti nepastāvīgs un mainīgs. Bruņinieki atbrauca, pakaroja, daži krita un daži aizbrauca. Tad ieradās atkal citi. Dažu brīdi bruņota spēka vāciem še bija ļoti maz. Pāri jūrai tas arī nebija tik viegli piegādājams. Latvieši domāja, kad vajadzēs, tad izdevīgā gadījumā ar tiem viegli tiks galā. Un šād tad vienā otrā novadā viņi arī bruņiniekus apkāva un atkrita no katoļu ticības. Bet vācu varas organizācija bija daudz labāka nekā krievu un nekā pašu latviešu administratīva organizācija. Latvieši bija brīvi individuālisti, kuŗi bija par lepnu padoties pūliskai disciplīnai un tas bija viņu vājums, bet vāciem — stiprums. Un kad nu vācu jūgs sāka kļūt jūtamāks un latviešiem pašiem nebija iespējams no viņa atraisīties, latvieši savukārt gāja atkal pie krieviem, lai ar viņu palīdzību tiktu valā no vāciešu ienācēju virsvaras. Lūk, latviešu tautas vēsturiskā un

liktenīgā traģēdija. Viņas zeme gan atrodas ļoti izdevīgā ģeopolītiskā stāvoklī, bet pati tauta nav liela un stipra un stipri uzbrucēji tai jāatvairā ar citu palīdzību, kuri savukārt kļūst par šejienes varas uzurpatoriem. Un tikai vēlākos gadu simteņos, piem. tautiskās kustības u. c. laikmetos, latvju tautas vadoņiem ir izdevies savos nacionālos nolūkos ar gudru politiku dažreiz izspēlēt vāciešus pret krieviem un otrādi. Bet 13. g. s. sākumā koalīcija ar vāciešiem pret krievu jūgu bija liktenīgi nelaimīga septiņiem gadu simteņiem. Nelaimējās arī pēc tam sekojošie mēģinājumi izmantot krievus pret vāciešiem.

Šāds lībiešu cilšu vecāko politikas mēģinājums ir aprakstīts Indriķa Livonijas chronikas X nodaļā. Kad bīskaps Alberts sūta Polockas kņazam Valdemāram ar mūku Teodoriku dāvanas, lai iegūtu viņa „draudzību un labvēlību“, tad Teodoriks ar saviem pavadoņiem ierazdamies Polockā, atrod tur priekšā „dažus lībiešus, kurus slepeni bija sūtījuši lībiešu vecākie, lai dabūtu kņaza palīdzību vāciešu izdzīšanai no Lībijas. Visu, ko viņi (t. i. lībiešu sūtņi) varēja viltīgi izdomāt (raksta Indriķis) un izsacīt pret bīskapu un viņa ļaudīm, viņi cēla priekšā ar glaimojošu un apmānošu runu (tā tad lībiešu vecākiem jau tolaik ir bijuši lieliski diplomāti. Ž. U.), jo viņi izskaidroja, ka bīskaps ar saviem pavadoņiem ir viņiem pārāk nepanesams un ticības jūgs neciešams. (Pasvītrotjums mans. Ž. U.) Kēniņš viņu vārdiem pilnīgi ticēja un pavēlēja visiem, kas dzīvoja viņa valstī, neatliekami gatavoties kara gājienam, lai Daugavas uzplūdu laikā ar kuģi vai uz daudzkārt sasietiem kokiem, uzlikuši ceļam nepieciešamo, nobrauktu ātrāk un izdevīgāk Rīgā. Iznāca tā, ka vāciešu sūtņi nekā nezīnāja par lībiešu iespaidošanu un kēniņa nodomu; tika pavēlēts stāties kēniņa vaiga priekšā, kur lībiešu klātbūtnē tika prasīts, kāds iemesls ir viņu atnākšanai. Kad viņi izteicās, ka miera un draudzības dēļ atnākuši, lībieši no pretējās puses izsacās, ka tie mieru negrib un netur. Tā kā viņu mute bija lāstu un rūgtuma pilna, tad viņi pamudināja kēniņa sirdi un prātu vairāk karu rīkot, nekā mieru darīt.“

Bet Teodoriks uzpērk kādu Polockas kņaza padomnieku, uzzina viņa nodomus un ar kādu uzpirktu algadzi paziņo tos uz Rīgu bīskapam. Ziņu saņēmuši, daudzi peregrini un bīskaps, kas bija sagatavojušies, lai no Latvijas uz laiku aizbrauktu, paliek Rīgā un gatavojas cīņai. Livonijas chronikas X nod. 2.—10. §§ Indriķis aprakstījis, ka lībju un viņu sabiedroto cilšu nodoms vāciešus aizdzīt nav izdevies, un kā pēdējie ar lībiešu vadoņa Ako nogrieztu galvu kā trofēju atgriezušies

Rīgā. Bet tās pašas nodaļas 12. § Indriķis atkal raksta, ka pēc tam, kad bīskaps ar bruņiniekiem aizbraucis no Rīgas, un tikai nedaudzi krustneši še palikuši, „daži no lībiešiem, cietsirdīgi palikdami savā neticībā, ar saviem sūtņiem atkal to paziņojuši Polockas kņazam un lūdza viņu nākt palīgā pret vāciešiem. Viņš piekrita šim aicinājumam, sasauca karaspēku no visām savas valsts vietām un no citiem kaimiņu ķēņiem un saviem draugiem, un devās pa Daugavu kuģu braucienā uz leju ar lielu spēku“. Tomēr vāciešus atkal neizdevās pieveikt.

Trīspadsmitā gadu simteņa pirmās puses beigās krievu tieksmes uz Baltijas jūras tirdzniecības ceļiem un viņu ofensīve pret latviešu zemi atslāba. Krievu briesmas latviešu zemei nedraud apm. 2¹/₂ gadu simteņus, jo pašiem krieviem tad jāpārdzīvo tatāru briesmas. Jau 1237. g. bezbailīgie stepju sirotāji tatāri iekaroja Krievijas ziemeļus, dažus gadus vēlāk arī dienvidu daļas. Viņi ieņēma vienu pilsētu pēc otras, izlauzīja, nodedzināja un ļaudis aizveda gūstā. To tatāri viegli izdarīja tamdēļ, ka Krievija vēl nebija apvienota valsts, tāpat kā Latvija, un viņas atsevišķo valstiņu kņazi, tāpat kā Latvijas atsevišķo cilšu virsaiši, savā starpā ļoti nesatika.

Bet pa to laiku vācieši, kuriem no austrumiem nekādas nopietnas briesmas nedraudēja, iekaroja tagadējās Latvijas un Igaunijas zemes un nodibināja diezgan stipro Livonijas valsti, kuŗa skaitījās itkā pāvesta un Vācijas ķeizara lēnis, un pastāvēja līdz 1561. gadam.

2. Jāņa Briesmīgā un citu krievu caru kara gājiieni un postījumi Latvijā.

14. un 15. g. s. Krievija atkal sāka nostiprināties un atbrīvoties no tatāru jūga. Ievērojamu lomu Krievijā sāka spēlēt Maskavija, kuŗa pamazām pakļāva sev citas valstiņas un izvirzījās par vadošo Krievijas valsti. Maskavas valdnieki jau sāka saukties par lielkņaziem. Ievērojams bija lielkņazs Jānis III, kuŗš 15. g. s. beigās galīgi salauza un nokratīja tatāru jūgu un turpināja Krievijas apvienošanu un nostiprināšanu. 1478. g. viņš Maskavijai pievienoja bagāto Novgorodas valsti un drīz arī Pliskavu. Pēc šīm zemēm agrāk gan bija tikojis Livonijas ordenis, bet krievi viņu no tām atvairīja.

Kad krievi bija apvienojušies ap Maskavijas valsti, 15. g. s. beigās viņi atkal sāka tiekties iekarot Baltijas jūras piekrasti, lai iegūtu brīvus un netraucētus tirdzniecības ceļus uz Vakarēiropu.

Šādā nolūkā krievu uzbrukumi Baltijā atkal atjaunojās 1481. gadā, kad pliskavieši, Jāņa III atbalstīti, ar 20.000 karavīriem nāca uz Livoniju. Viņi izlaupīja un izpostīja Tērbatu, Alūksni, Vilandi un visas pilis šajos apgabalos, netaupīja arī zemnieku mājas un iedzīvotājus. Līķi un kūpoši gruveši klāja laukus, kad krievi aizgāja.

1501. gadā krievu 30.000 karotāji atkal nāca uz Livoniju. Livonijas tā laika ievērojamais ordeņmestrs Valters Pletenbergs, kuŗa spēki gan bija ļoti niecīgi, tomēr savāca savus kara pulkus un devās krieviem pretim. Pie Izboriskas viņš sakāva krievu pārspēku un tie aizbēga.

Bet tā paša 1501. g. rudenī krievi ar daudz lielāku spēku iebruka Baltijā un laupīdami izpostīja visu apgabalu no Tērbatas līdz Cēsīm. Viņi nogalināja arī daudzus zemniekus un aizveda līdzī 40.000 latvju gūstekņus, kuŗus paturēja kā savus kalpus un atrāva viņu tautai.

1502. g. krievi atkal siroja Vidzemē. Bet tad Pletenbergs ar nelielu spēku devās uzbrukumā pret krieviem un 13. septembrī pie Pliskavas viņus sakāva. Nākošā gadā Novgorodā noslēdza mierlīgumu, kuŗš ar pagarinājumiem pastāvēja līdz 1551. gadam, un Baltija uz 50 gadiem no krievu uzmācības bija pasargāta, galvenām kārtām tamdēļ, ka šai laikā viņai bija jācinās ar diezgan spēcīgiem ienaidniekiem citur.

Bet par šiem gadiem sāka sadrupt Livonijas valsts. To sagrāva reformācija. Arī Livonijas stiprā aizmugure — teutoņu ordeņis sabruka. Bet Maskavijai pa to laiku bija nācis jauns apdāvināts, ekspansīvs, drosmīgs, bet pa daļai pustraks valdnieks — Jānis IV, kuŗš ir dabūjis raksturīgo pavārdu — Briesmīgais.

1547. g. Jānis Briesmīgais kā Maskavijas lielkņazs nosauca sevi par caru (no cezārs), lai ar to pasvītrotu Krievijas valdnieka varenību. Viņam bija lieli plāni par Maskavijas iekšējo izveidošanu un nostiprināšanu uz āru. Bet šim nolūkam Krievijai vajadzēja pārkārtot savu saimniecību, pārorganizēt un modernizēt savus bruņotos spēkus. Tāpēc vajadzēja meistaros, inženierus, virsniekus, labus kara mākslas prātējus, kuŗus varēja dabūt tikai Vakareiropā. Tāpat no turienes vajadzēja ievest attiecīgās preces. Bet Krievijas tiešos tirdzniecības ceļus ar Vakareiropu pārvaldīja Zviedrija, Livonija un Lietuva ar Poliju. Tāpēc arī meistaros un kara lietu speciālistus, kuŗus Jāņa Briesmīgā sūtīti sadabūja Vakareiropā, Livonija nelaida cauri, lai viņas austrumu kaimiņš nenostiprinātos. Tāpēc Jānis Briesmīgais uzsāka atkal akciju, lai iegūtu pieeju Baltijas jūrai. Arī Pletenbergs, kas prata Livoniju diez-

gan labi sargāt no krievu uzmācības, bija jau miris. Jānis Briesmīgais vispirms pieprasīja lielus nodokļus no Tērbatas. kurās bīskaps 1539. g. bija nezin kur aizsūtījis kādu lielgabalu meistarū, ko bija salīdzis sev Jānis Briesmīgais. Kad vacu sūtni jautājuši, kas tie par nodokļiem, tad cara pilnvarnieks at-

Krievu sirotājs Latvijā

bildējis: „Brīnums, kāpēc jūs negribat atzīt to, ka jūsu senči no aizjūras atnāca, ielauzās krievu lielkņazu zemēs un izlēja tur daudz asiņu. Cara senči, negribēdami redzēt kristīgo asins izliešanu, atļāva vāciešiem apmesties šai zemē ar noteikumu, lai viņi maksā nodokli. Bet šo solījumu vācieši nepildīja un nodokli nemaksāja. Tagad viņiem jāsamaksā visi vecie parādi“. Tā tad krievi deklarējuši savas pretenzijas uz Baltiju, kādas viņiem bija jau 12. g. s. 1554. g. krievi piespieda Tērbatas bīskapiju noslēgt pazemojošu līgumu, ar kurū viņa apsolījās no-

maksāt triju gadu laikā nodokļu parādu 60.000 dālderu, kas esot uzkrājušies par 300 gadiem. Bez tam vajadzēja atļaut Vakarēiropas meistariem brīvi iebruukt Krievijā. Līguma pildīšana bija jāgarantē visai Livonijai. Bet ordeņa mestrs un Rīgas virsbīskaps šo līgumu neatzina. Sadursme šķita neizbēgama un abas puses sāka gatavoties karām.

1558. gadā arī sākās t. s. Livonijas karš, kas ilga veselus 24 gadus un pamatīgi nopostīja mūsu senču zemi. 1558. g. janvārī 40.000 Jāņa Briesmīgā karavīru tatāru chana Šig-Ali vadībā ielauzās Vidzemē, izsiroja kādu 200 km plašu apgabalu, ieņēma 10 pilsētas un 30 pilis un, visu izlaupījuši un izpostījuši, atgriezās atpakaļ.

1559. g. krievi ar vēl lielākiem spēkiem atkal ielauzās Vidzemē un atnāca līdz Rīgai, kuru nevarēdami ieņemt, pārgāja pār Daugavu un izlaupīja nelielu Kurzemes daļu. Livonijas ordenis nespēja krieviem pretoties. Tas meklēja palīdzību ārzmēs, bet grūti bija tādu dabūt. Beidzot Livonija noslēdza līgumu ar Poliju. Bet līguma cena bija ļoti dārga. Par palīdzību pret krieviem, Polija kā drošību saņēma no Livonijas ordeņa 9 stiprākās Vidzemes pilis, bet vēlāk vēl Ventspili, Kuldiģu un Tukumu, kur poļi nometināja savu karaspēku un sāka nostiprināties.

1560. g. krievi atkal iebruka Livonijā un atstāja posta pēdas. Viņi pārstaigāja un izlaupīja visu zemi. Tikai nevarēja ieņemt Rīgu, Pērnavu un Rēveli.

1561. g. Rēvele un Ziemeļgaunijas muižniecība padevās Zviedrijai, lai tā viņu aizsargātu no krievu uzbrukumiem. Tā paša gada rudenī Livonijas ordeņa mestrs G. Ketlers un Rīgas virsbīskaps Vilhelms Viļņā noslēdza līgumu ar Polijas un Lietuvas karali Sigismundu II, pēc kura Latgale, Vidzeme un Dienvidgaunija tika atdotas Polijai, Rīgai gan pagaidām atstāja patstāvību, bet 1566. gadā arī viņu paņēma Polija. No Kurzemes un Zemgales radīja hercogisti zem Polijas protektorāta ar Gothardu Ketleru kā pirmo hercogu.

Tā tad krievu uzņēmībai un uzbrukumiem pateicoties, sadrupa Livonija un ar 1561. gadu Latvijā, pareizāki viņas vienā daļā, iestājās „poļu laiki“.

Tomēr krievu uzbrukumi Latvijai vēl turpinājās, lai gan tagad viņu bija okupējusi un pret iebrukumiem sargāja tik liela valsts kā Polija. 1577. g. Jānis Briesmīgais pats veda lielu armiju uz Latviju un izlaupīja viņas lielu daļu, ieņemot Daugavpili, Krustpili, Cesvaini, Bērzauni, Ērgļus, Koknesi, Valmieru, Cēsis. Nākošā gadā krieviem uzbruka poļi karaļa Stefana Batorija vadībā un sakāva tos pie Cēsīm. 1582. gadā krievi no-

slēdza ar poliem mieru. Bet zeme pa šiem kara un krievu sirojumu gadiem bija galīgi izpostīta. Izlaupītas un nodedzinātas bija vairāk kā puse no zemnieku mājām. Tīrumi apauguši krūmiem, jo zemniekiem trūka sēklas un zirgu, ar ko tos apstrādāt. Ceļotāji, kas braukuši no Rīgas uz Tērbatu, nekur nav dzirdējuši dziedam gaiļus, nedz rejam sunus.

Vidzemes postītājs krievu cars Jānis Briesmīgais.

Polji tomēr Latvijā valdīja tikai nepilnus 70 gadus. 1600. gadā starp Poliju un Zviedriju izcēlās karš, kas ilgāku laiku plosījās arī Latvijā. 1629. gadā noslēdzot mieru, Igauniju un Vidzemi ieguva Zviedrija. Zviedru laikmets, turpinādamies līdz 1721. gadam, bija gaišākais mūsu tautas un zemes vēsturē.

Bet 1656.—58. gados, izmantotami momentu, kad zviedriem Baltijā bija maz kara pulku, krievi atkal uzbruka Latvijai ar lielu karaspēku. Viņi nāca virzienā gar Daugavu uz leju, strūgās vedot līdz lielus kara materiālu krājumus un pārtiku.

Krievi pie Rīgas 1656. gadā.

Ar lielu nežēlību krievi ieņēma visus cietokšņus un pilis gar Daugavu un virzījās uz Rīgu, kuŗu ielenca. Bet Rīga, kuŗā bija sabēgusi arī visa zemes muižniecība, nodedzināja savas priekšpilsētas un ieslēdzās vaļņos. Rīgā izcēlās bads un slimības. Tomēr Rīgu krieviem neizdevās ieņemt. Arī krievu nometnē izcēlās asinssērga u. c. slimības un viņi glābās ar atkāpšanos, visu ceļā nopostīdami un dedzinādami. Šoreiz krievi ievazāja arī mēri, no kuŗa mira daudzi vidzemnieki. Šis krievu iebrukums Vidzemē zviedru laikos belletristiski attēlots J. Oša romānos „Juris Mežmalis karaļa dienestā“ un „Jura Mežmaļa pārnākšana“.

Pēdējā krievu akciju pret Latviju, nolūkā iegūt Baltijas jūras piekrasti, sākās 40 gadus vēlāk un šoreiz pēc lielā Ziemeļu kara viņiem izdevās Latviju pakļaut savai varai.

3. Pēteris Lielais iekaro Vidzemi.

1689. gadā Krievijas troni mantoja cars Pēteris I, kuŗu vēlāk iedēvēja par Pēteri Lielo. Jaunais valdnieks bija ļoti dzīvs un enerģisks. Jau bērnībā viņš Maskavas „vācu ciemā“ iepazinās ar daudzām Vakareiropas lietām un dzīves parašām, kuŗas viņam imponēja. Viņš gribēja arī Krieviju, kuŗa nu jau bija kļuvusi krietni liela un stipra, modernizēt pēc Vakareiropas parauga, sevišķi viņš tiecās izveidot un modernizēt bruņotos spēkus. Bet izrakstīt no ārzemēm visus kara vadoņus un inže-

Krievu pilsētas skats Pēterā I laikā.

niekus, kā tas bija noticis līdz šim, nebija iespējams. Tāpēc Pēteris nāca pie slēdziena, ka krieviem jāiet pašiem mācīties uz Vakareiropu. Ko sūtīt, jaunos bajārdēlus? Tie bija izlutināti un slinki. Nelabprāt gribēja braukt. Tad Pēteris nolēma pats ceļot uz ārzemēm mācīties tehniku un kara mākslu. Šāds Pēterā solis bija pavisam nedzirdēts un sacēla lielu nemieru Maskavā, jo kopš seši simts gadiem neviens krievu valdnieks nebija atstājis Krievijas robežas, lai dotos uz Vakareiropu. Bet kad cars izmeklēja vairākus desmit bajārdēlus, ko ņemt līdzī un nodot mācībā pie Eiropas meistariem, bajāri viņus apraudāja kā mirušus, jo necerēja vairs redzēt pārnākam.

1697. gada 10. martā Pēteris anonīmi kā krievu sūtniecības loceklis devās ceļā. Sūtniecība brauca caur Rīgu, kurā valdīja zviedri. Vidzemes ģenerālgubernators, Gustava Adolfa kauju biedrs Dālbergs, krievu sūtniecību sagaidīja un uzņēma ļoti svinīgi. Ieradies Rīgā un ieraudzījis vareno cietokšņi, Pēteris ar dažiem pavadoņiem gājis aplūkot apcietinājumus un mēģinājis arī mērīt sienu biezumu un grāvju dziļumu. Bet sargi to neat-

ļāvuši un ziņojuši ģen. Dālbergam, kuŗš ticis pret krieviem uzmanīgāks, pastiprinājis sardzi un cietoksni sūtniecības locekļus laidis tikai sardzes pavadībā. Tomēr Pēterim izdevies uzpirkt kādu zviedru un izdibināt, cik Rīgā karaspēka, kā arī iegūt dažus ieročus, kuŗus viņš aizsūtījis uz Maskavu. Pēteris Rīgā ieradies taisni ledus iešanas laikā, kamdēļ sūtniecībai šē vajaudzēja ilgāki uzkavēties, jo netika pāri Daugavai. Šai sakarībā radusies teika, ka zviedru ģenerālis Dālbergs īstenībā zinājis cara atrašanos Rīgā un gribējis to nogalināt. Bet to uzzinājis Pēteris un līcis sevi mēslu kastē izvest no Rīgas, savam izvedējam Norīnam vēlāk dāvinādams Švarcmuižu. Kāda cita teika, gan ticamāka, stāsta, ka Pēteris, nevarēdams paciest pārāk ilgo piespiesto uzkavēšanos Rīgā, kādā vakarā līcis sevi pārceļt pāri Daugavai cauri ejošiem ledus blāķiem un otrpus Daugavas kādā zvejnieku ģīmenē gaidījis, kamēr pārceļties sūtniecības pārējie locekļi.

Jelgavā nonācis, Kurzemes hercoga galmā cars vairs neslēpa savu personību. Tad viņš devās uz Karalaučiem, kur pie pulkveža Sternfelda iemācījās lielgabalu šaušanas mākslu, saņemdams labu aplīcību. No turienes Pēteris aizbrauca uz Holandi un Amsterdamā ilgāku laiku strādāja kuģu būvētavā, mācīdamies par kuģu būvēšanas meistarū. Pastarpēm cars daudz staigāja pa mūzejiem, bibliotēkām, apmeklēja skolas, fabrikas, ostas. Tad Pēteris devās uz Angliju, Vīni u. t. t. Ārzemēs Pēteris I uzturējās divus gadus un ļoti daudz iemācījās, tāpat viņš spīda mācīties arī savus pavadoņus.

Bet 1699. g. Maskavā izcēlās strēlnieku nemieri, nolūkā gāzt Pēteri I un izsludināt viņa māsū par valdnieci. Pēteris steigšus atgriezās Krievijā un dumpi neželīgi apspīda. Tad Pēteris drudžaini sāka eiropizēt Krieviju, tāpat viņš steidzīgi gatavojās uz karū, lai iegūtu pieeju Baltjas jūrai — logu uz Vakareiropu.

Vēl Vakareiropā būdams, ceļā no Anglijas uz Austriju, Pēteris apstājās Drēzdenes galmā un tur viņam uzplīdās Vidzemes muižnieks Patkuls, kuŗš braukāja apkārt aģitēdams dibināt koalīciju pret Zviedriju. Zviedrija Vidzemē reducēdama muižas, sacēla pret sevi muižniecību, jo $\frac{5}{6}$ no visām muižām pārgāja valsts īpašumā un muižniecība zaudēja savus saimnieciskos pamatus, tāpat landtagam atņēma viņa likumdevēja tiesības, pārvēršot to par vienkāršu muižnieku sapulci. Protams, muižnieki tam negribēja padoties, viņi iesnīdza ķēniņam visādas petīcijas, apvainoja Zviedrijas ierēdņus nelikumībās muižu redukcijā u. t. t. Muižnieku galvenais vadonis un muisnātājs cīņā pret redukciju bija J. R. Patkuls. Patkulu nodeva tiesai un 1694. g.

Stokholmā viņam piesprieda nāves sodu. Patkulam tomēr izdevās izbēgt un Vidzemes muižniecības vārdā viņš sāka apceļot Zviedrijai naidīgo valstu galmus, lai aģitētu pret Zviedriju. Tā nodibinājās pretzviedru koalīcija, kurā iegāja Dānija, Sak-

Ziemeļu kara ierosinātājs, Vidzemes nodevējs Patkuls.

sija un Polija. 1699. gadā Drēzdenē cars Pēteris I piekrita šādai koalīcijai un viņai pievienojās arī Krievija. Koalīcijas nolūks bija satriekt Zviedriju. Polija tad dabūtu atpakaļ Vidzemi, Rīgu un Igauniju, bet Krievija pieeju somu jūras licim. Krievijas pretenzijas sākumā tik mazas bija tamdēļ, ka viņa vēl karoja ar turkiem, kur viņai bija saistītas rokas.

Ziemeļu karš sākās jau 1699. gada rudenī. Še atzīmējams kāds sākums, kurū gribēja izlietot un pa daļai arī izlietoja kā ziemeļu kara iemeslu. Krievu sūtnis Vozņicins caur Rīgu un

Vidzemi atgriezās uz Krieviju. Lai gan zviedru ģenerālgubernātors deva rīkojumu viņu kārtīgi izvadīt cauri Vidzemes robežām, tomēr notika kāds nepatīkams starpgadījums. Kādam Piebalgas zemniekam, kas šķūtniekos vedis krievu mantas, bijis pavājš zirdziņš, kurš ar piekrauto vezumu nespējis citiem līdzīti. Kad krievi vedēju stipri pēruši, viņš iegriezis zirgu mežā, pametis vezumu ar mantām un aizbēdzis. Bet vezumu izlau-pīja. Ģenerālgubernātors lika visās baznīcās izsludināt kādas mantas nolaupītas. Tās atrada un aizsūtīja uz Krieviju, zagļus Rīgā pakāra. Bet Vozņicins apgalvoja, ka trūkstot divas franču tapetes un dārgs gredzens. Pēteris Lielais Krievijas sūtņa itkā aplaupīšanu Vidzemē pieteica Zviedrijai par vienu no kara iemesliem.

Pa tam Saksijas un Polijas ķēniņš Augusts II bija atsūtījis sakšu armiju uz Vidzemi, lai tā ieņemtu Rīgu. Sakšiem līdzī nāca Patkuls, Rīgas apstākļu labs pazinējs, kurš viltīgi naktī ar nelieliem spēkiem gribēja ielauzties Rīgā. Tas neizdevās. Arī cietoksni ieņemt poļu-sakšu armijai neizdevās. Viņa tikai nostiprinājās Daugavgrīvā. Zviedrijas 18 gadus jaunais valdnieks Kārlis XII, kurš diezgan bezbēdīgi bija pavadījis jaunību un savas valdīšanas laika pirmo sākumu, uzzinājis par Zviedrijai draudošajām briesmām, tūdaļ sāka rīkot enerģiskus kara gājienus. Vispirms negaidīti viņš uzbruka Dānijai, kurās galvas pilsētu ielencis, piespieda to izstāties no ziemeļu kara koalīcijas. Tad Kārlis XII ar savu karaspēku pārcēlās Baltijas jūrai un uzbruka krieviem pie Narvas, kur viņš pēkšņā uzbrukumā sakāva divreiz lielāku krievu armiju. Šī uzvara Kārlim XII nodibināja liela kara vadoņa slavu. Pēteris I atvilkās Krievijā un drudžaini sāka organizēt jaunus karapulkus, bet Kārlis XII devās uz Rīgu,

Kauja pie Daugavgrīvas 1701. gadā.

kuŗu 1701. g. vasarā atsvabināja no aplenkšanas un Spilves pļavās sakāva poļu-sakšu spēkus. Ieņēmis arī Kurzemi, Kārlis XII devās uz Poliju, kuŗu pakļāva sev un Augustu II piespieda atteikties no Polijas troņa. Karodams vairākus gadus Polijā, Vidzemē Kārlis XII atstāja mazu karaspēku. Bet Pēteris Lielais pa to laiku bija no jauna apbruņojis krietnu armiju un sāka uzbrukumus Igaunijai un Vidzemei. Vairākās vietās krievi nelielos zviedru spēkus arī sakāva. Sevišķi sīvas vairākkārtejas cīņas norisinājās ap Alūksni, kuŗu dažbrīd ieņēma krievi, dažbrīd zviedri, līdz beidzot Alūksni pavisam nopostīja un iedzīvotājus aizveda uz Krieviju gūstā. Starp tiem bija arī Alūksnes mācītājs un bībeles latviskotājs Gliš. Viņa audžu meitu Katrīni Skavronsku paņēma krievu virspavēlnieks grafs Šeremetjevs, vēlāk viņu apprecēja Pēteris Lielais un pēc cara nāves viņa kļuva par Krievijas ķeizarieni Katrīnu I.

Baltijas armijas virspavēlniekam Šeremetjevam Pēteris bija pavēlējis iekarotās vietās visu izpostīt un nodedzināt, lai izpostītā zeme zviedriem vairs nevarētu noderēt par armijas bāzi.

Vidzeme atkal pārvērtās par postāžu un tuksnesi, tāpat kā Jāņa Briesmīgā iebrukumu laikos. Ko nenopostīja krievi, to pieveica bads un mēris. Par savas armijas nostiprinājuma punktiem Pēteris atstāja Tērbatu un Narvu. Bez tam 1703. g. pie Somu jūras līča viņš nodibināja Krievijai jaunu galvas pilsētu Pēterburgu, kuŗu izveidoja par ostu un svarīgu flotes bāzi.

1705. g. Pēteris Lielā šīrotāju pulki iegāja pat Kurzemē. Bet dažus gadus vēlāk no poļiem pret krieviem nāca atkal Kārlis XII. Tā kā Narva un Terbata bija krietni nocietinātas, tad Kārlis XII devās uz Krievijas dienvidiem, kur viņam bija apsollījis pievienoties kazāku hetmanis Mazepa. Bet Pēterim izdevās uzbrukt zviedru arjergardam un atņemt 7000 vezumus ar pārtiku un municiju, kas zviedrus stipri vājināja.

1709. gada vasarā Ukrainā pie Poltavas zviedri un krievi satikās slavenajā kaujā, kuŗā krievi uzvarēja neuzvaramo zviedru valdnieku un gandrīz iznīcināja visu viņa armiju. Jau kaujas sākumā Kārlis XII ievainoja un viņš pats kauju vairs nevarēja vadīt. Arī Mazepas palīdzība bija ļoti maza. Šī kauja izšķīra Ziemeļu karu, šī kauja izšķīra arī Latvijas likteni turpmākajiem diviem gadusimteniem.

Jau 1709. gada rudenī krievi parādījās pie Rīgas mūriem un sāka cietoksni ielenkt. Bet ieņemt to viņiem neizdevās, jo nebija smago lielgabalu. Bez tam arī Rīgā atradās diezgan stiprs karaspēks — ap 12.000 vīru. Tomēr ielenktiem viņiem sāka trūkt pārtikas. Kāds nodevējs Rīgā uzspridzināja pulvera torni ar 1200 pulvera mucām. No sprādziena sagāzās visa Citadele un

nosita apm. 1000 cilvēku. Aplenkums Rīgai turpinājās visu ziemu. 1710. gada pavasarī krievi savus spēkus pavairoja. No viņu noietnes Rīgā ievilkās visbriesmīgākais ienaidnieks — mēris. No pārtikas trūkuma novājinātā pilsētā viņam bija laba plauja. Ļaudis un karavīri krita no kājām. Ielas un baznīcas bija pilnas neaprauktiem miroņiem. Sērga nopļāva vairāk kā pusi garnizona un Rīgas iedzīvotāju. Atlikušie vairs nespēja pretoties.

1710. g. 4. jūlijā Rīga padevās krieviem. Cara vārdā feldmaršals Šeremetjevs apstiprināja agrākos likumus, ticības un valodas brīvību un privātā īpašuma tiesības. Visiem

Pēteris Lielais Vidzemes iekarošanas laikā.

iedzīvotājiem svinīgi lika apzvērēt padevību caram. Tā 1710. g. Vidzeme un Rīga nāca krievu faktiskā pārvaldīšanā. Līdz 1721. gadam ar Zviedriju Krievijai vēl turpinājās kara stāvoklis. Bet 1721. g. Nīstatē noslēdza miera līgumu, ar kuŗu Zviedrija atteicās Krievijai par labu no Rīgas, Vidzemes, Igaunijas, Kariēlijas un Ingrijas. Uz tādu kara iznākumu Pēteris Lielais Ziemeļu kara sākumā nebija nemaz cerējis. Viņš bija gribējis iegūt tikai pieeju Somu jūras līcim, bet ieguva visu Baltijas piekrasti ar visiem tiem tirdzniecības ceļiem uz Vakareiropu, pēc kuŗu iegūšanas un pārvaldīšanas krievi jau velti bija centušies 600 gadus. Bet Vidzeme un Rīga Pēterim atriebās tāpat kā prātnieks mēr-

niekam Jāņa Ezeriņa jaukāajā novelē „Prātnieka atriebšanās“. Zemi, ko Pēteris bija licis izpostīt un dedzināt, viņš ieguva sev.

Kāda izskatījās Latvija pēc lielā Ziemeļu kara? Bagātajā Rīgā liela daļa namu sagrauta, vairāk kā puse iedzīvotāju izmiruši. Trūka pat strādnieku, kas novāktu drupas, uz ielām valājās mēra upuri. Tirdzniecības sakari bija pārtrūkuši.

Bet vēl bēdīgāka izskatījās Vidzeme. Desmit gados sīrodami pa Vidzemi, krievi bija nodedzinājuši daudzas zemnieku mājas, nopostījuši druvas un tīrumus. Tā laika Smiltenes mācītājs un garīgo dziesmu autors Gustavs Dīcs kādā dziesmā tā apraksta zemi Ziemeļu kara laikā:

Tās baznīcas ir noplēstas,
Mums ne ir mācītāji.
To kungu pilis apsēstas,
Ir kungus tu norāji.
Jau izlaupīts
Un netaupīts,
Ko tēvs un māte krājis.
Nu postīts kļūst
Un kopā grust,
Kas dažugad pastāvējis.

Pats Dīcs, no sirotājiem glābdamies, mītis mežā un zem egles sēdēdams rakstījis šīs dzejas. Nekur draudzēs vairs nav bijis mācītāju. Daudzus krievi nokāva vai aizveda gūstā. Kādam mācītājam, kas no gūsta pārnācis atpakaļ Tērbatas apgabālā, bijušas nogrieztas ausis un iedauzīts galvas kauss, uz kura viņš nēsājis ozola koka vāciņu. Pēc lielā Ziemeļu kara Vidzemē dzīvi palikuši vairs tikai daži desmit tūkstoši zemnieku. Daudzi mira arī no krievu ievazātā mēra. Bez tam arī bads šai postažā plāva savu plāvumu. Tas pats Smiltenes dziesminieks Gustavs Dīcs par Ziemeļu kara bada gadiem uzrakstījis un atstājis šādu dzeju:

Bads grūtāks ir par mēri vēl,
Tas izdeld radu radus.
Mēs pieminam gan Dievam žēl
Tos grūtos bada gadus,
Kad maizes trūkums rādījās,
Kā ļaudis mira ceļmalās,
Dažs maitas kaulu krimzdamš.

Krievu laikmeta pirmais gadu simtenis Latvijā.

1. Muižnieku privilēģijas.

Krievijai nevajadzēja latviešu zemes, nedz latviešu lauku. To mantu viņai pašai bija diezgan. Bet Krievijai vajadzēja pieeju Baltijas jūrai, labas ostas un tirdzniecības centrus satiksmē ar Vakareiropu. Pēteris Lielais pa savu uzturēšanās laiku Vakareiropā bija novērojis tur patlaban modē esošo merkantilismu un par viņu sajūsminājies. Auga rūpniecība, uzriedēja tirdzniecība un naudas saimniecība. Merkantilismu Pēteris cerētās ievest arī Krievijā. Šim nolūkam viņam labi noderēja Baltijas jūras satiksmes ceļi. Tiem viņš piegriezta galveno vērību. Zeme un iedzīvotāji skāra Pētera interešu loku tikai tikdaudz, lai tie būtu mierīgi un Krievijai padevēīgi. No šāda viedokļa izejot arī veidoja Latvijas turpmāko likteni. Un kāds tas bija, to redzēsīm apskatot, ko krievu pārvalde deva latviešiem un ko sejienes muižniekiem,

Vidzemi Pēteris atkaņoja Zviedrijai. Un šai atkaņošanā caram zināmā mērā bija palīdzīgi Vidzemes muižnieki, kuŗu pārstāvis Patkuls pat uzskatāms par Ziemeļu kara koalīcijas ierosinātāju. Viņš Drēzdenē arī Pēteri pievilka šai koalīcijai. Tas lielā mērā noteica Pētera turpmāko izturēšanos pret muižniekiem. Kad pēc Rīgas ieņemšanas viņas pilsoņiem cara pārstāvis bija apstiprinājis visas līdzšinējās privilēģijas, pie cara ieradās muižnieku delegācija un lūdza apsīprināt arī viņas „vēsturiskās privilēģijas“. Cars to apsīlīja un muižniecība pati viņas sastādīja un iesniedza caram apstiprināšanai kā t. s. A k o r d a p u n k t u s. Akorda punktos bija noteikts, ka: 1) cars garantē luterisma neaizkaramību Vidzemē, 2) visas administrācijas un tiesu amatus vietējiem muižniekiem, 3) visas tiesu lietas un strīdus izšķir pēc vietējām vecām parašām un muižnieku tiesībām, 4) muižniekus var tiesāt tikai sevišķa cara tiesa, 5) muižnieki atsvabināti no nodokļiem, 6) tikai muižnieku kārtas piederīgie var iegūt un turēt īpašumā muižas. Tās muižas, kuŗas ieguvuši ne-

muižnieki, jāpārdod, lai viņas varētu nopirkt muižniecības locekļi. Arī kroņa muižas par iznomāt tikai vietējiem muižniekiem, 7) zemnieki paliek dzimtscilvēki, 8) atjauno muižnieku kārtas iestādes: landtāgu, landrātu kolleģiju un landmaršala amatu. Muižnieki uzsvēra, ka tās ir viņu vecu vecās privilēģijas.

Pēteris Lielā pretinieks — zviedru karalis Kārlis XII.

jas, kādas jau 1561. g. 26. novembrī viņiem devis Sigismunds II Augsts. Un cars šos akorda punktus apstiprināja, tikai viņus mazliet grozot un papildinot, piem., ka muižnieki ir gan no viņiem nodokļiem brīvi, bet viņiem jāmaksā tie nodokļi, kurus viņi maksājuši zviedru valdībai; kara laikā muižniekiem jāuzņem muižās karaspēks un jādod tam uzturs*); muižniekiem jālabo arī ceļi un jāuztur zirgu pasts; par augstāko tiesas iestādi muižnieki atzīst Krievijas senātu. Šie mazie korrigējumi un papildinājumi būtībā negrozīja akorda punktus, ar kuriem apstiprināšanu 1710. g. 12. oktobrī muižnieki bija ieguvuši tādas privilēģijas un tādu stāvokli, kā vēl nekad pirms un pēc tam. 1721. gadā, pēc Nistates miera, Pēteris iecēla arī restitūcijas komisiju, nolūka atdot muižniekiem tās $\frac{5}{6}$ muižu, ko bija reducējusi zviedru val-

*) Šo pienākumu muižnieki vēlāk uzvēla zemniekiem.

dība. Tā tad ar krievu laikmetu Latvijas vācu muižniekiem iesākās īstais paradīzes laikmets.

To muižnieki pa daļai panāca ar viltu. Akorda punktus viņi dabūja pamatojoties uz *Sigismunda Augusta privilēģijām*, uzrādot tās caram. Šīs privilēģijas, kā vēstures prof. R. Vipers saka*), muižniekiem bija ārkārtīgi svarīgs dokuments, pilnīgi izcils un vienīgs savas nozīmes labad. Uz tā balstījās visas citas muižnieku prasības, uz to attiecināja visas pārējās pretenzijas. Bet tālāk prof. R. Vipers izsaka šādu ļoti svarīgu domu: „Bet mums, vēsturniekiem, kas nepiederam vācbaltu vēsturnieku skolai, viena lieta neapšaubāmi skaidra: šāda brīvības grāmata (*Sigismunda Augusta privilēģija Ž. U.*) nekad nav izdota; un tādēļ arī muižnieki nekad nav varējuši uzrādīt oriģināltekstu nevienam no *Sigismunda II* pēctečiem. Tās kopijas, kas nonākušas līdz mūsu dienām, nemaz nav tā līguma teksts, kas bija karaļa un bruņniecības vienošanās pamatā, bet ir kas pavisam cits: tas ir sanāksmes protokols, kurā bruņniecība nolasiņa savu lūgumu pēc tiesībām, savas humillima desideria; tai pašā sanāksmē *Sigismunds II* pieņēma lūgumu un svinīgi solīja, ka ievērošot visus tur minētos punktus. Parakstījis viņš to nav ne šai, nedz arī kādā citā reizē vēlāk. Karalis *Sigismunds II*, varbūt, pat līgā neieskatījās muižniecības lūgumos. Viņam bija pavisam citas lietas prātā. Bruņniecība viņam atdeva bagāto zemi par velti, nodeva viņa rīcībā ceļu pa *Daugavu* uz jūru, lielo artēriju poļu-leišu valsts lauksainiecības produktu izvešanai.“**)

Tā saucamās *Sigismunda Augusta privilēģijas* šā tad mēs varam uzlūkot tikai par muižnieku vēlēšanos — kādu stāvokli

*) «Dzimtībušanas izcelšanās un attīstība Vidzemē». *Burtnieks* Nr. 4, 1935, g. 257. lpp.

***) Pēc šiem tik drosmīgi izteiktiem vārdiem, gan nevar piekrist prof. Viperas apcerējuma slēdzieniem, ka dzimtībušana tuvojās verdzībai un top visbargākā zviedru valdīšanas laikmetā. To cienījamais profesors pamato ar 1671. g. likumu, kas paredz aizbēgušo zemnieku atdošanu un „zemnieku atdošanu par ķīlu un viņu cenu“. Protams, muižnieki kādā valdnieku maiņas starplaikā prata šo likumu izdabūt, bet ja var būt divas domas par viņa iztulkojumu, tad tomēr par viņa realizējumu gan nevar būt divas domas. Jo tikko *Zviedrijas* valdnieks *Kārlis XI* aizsniedza pilngadību (1680.), viņš tūdaļ zemnieku stāvokli radikāli uzlaboja un muižnieku pasliktināja: ar muižu redukciju atņēma 5/10 muižniekiem muižas. Šo muižu zemnieki tā tad vairs nemaz nebija muižniekiem pakļauti. Bez tam likvidēja visas muižnieku iestādes, resp. atņēma tiem viņu varu. Zemniekiem ievada vaku grāmatas. Un ir ziņas, ka zviedri gribējuši dzimtībušanu pavisam atcelt. Zemnieku stāvoklis bez šaubām būtu ļoti uzlabots, ja muižnieki nebūtu veicinājuši *Ziemeļu* karu, lai *Vidzemi* atbrīvotu no zviedru virsvaras. Ja runā par dzimtībušanas izcelšanos un attīstību *Vidzemē*, tad šos apstākļus nedrīkst noklusēt, tāpat arī to, ka īstenībā dzimtībušana vis-smagāka bija krievu valdīšanas laikmetā.

viņi būtu vēlējušies, proti — iegūt zemniekus savā pilnīgā īpašumā un spriest par tiem tiesu. Bet pēc Sigismunda II pat pašu poļu laikos muižnieki nevarēja ne domāt par šādu privilēģiju pilnīgu realizēšanu. Tā Stefans Batorijs bija domājis pat par agrārreformu zemniekiem par labu. Bet Pēteris Lielais pēc

Grāfs Šeremetjevs — krievu karapulku virspavēlnieks Vidzemes iekarošanas laikā.

pusotra gadu simteņa uzlika punktu tām muižnieku vēlēšanām, kādas viņi bija izteikuši Sigismundam Augustam.

Tā tad tos nedaudzos tūkstošus latviešu zemniekus, kas Vidzemē bija palikuši dzīvi pēc Ziemeļu kara, krievi nodeva pilnīgā muižnieku varā. Ar viņu mantu un dzīvību muižnieks varēja rīkoties pēc savas patikas. Caurmērā katras Vidzemes muižas robežās pēc Ziemeļu kara bija palikuši vairs tikai ap 70 zemnieku. Muižu bija pavisam 691. Pēc restitūcijas dzimtsmuižu bija 524, kroņa muižu 167 un mācītāju muižu 73. 18. g. s. beigās privātmuižu skaits palielinājās līdz 725.

2. Iekārta un administrācija.

Muižnieku privilēģijas, kuŗas Pēteris bija devis ar akorda punktu parakstīšanu 1710. g. 12. oktobrī, lielā mērā noteica Krievijai pakļautās Vidzemes turpmāko iekārta un administrāciju. Līdz ar akorda punktiem Pēteris bija devis Vidzemei zināmu autonomiju, un visas zemes iekšējās lietas nodevis muižniecības pārziņā. Vidzemes un Rīgas augstākais administrātors gan skaitījās ģenerālgubernātors — cara pilnvarnieks. Bet viņa galvenais uzdevums bija tikai sargāt Krievijas politiskās intereses jaunpievienotā zemē un būt par šeit novietotā karaspēka virspavēlnieku. Ģenerālgubernātora amatā tāpēc parasti iecēla kādu krievu ģenerāli, bet par viņa palīgu — vicegubernātoru iecēla civilistu. Šai amatā parasti bija kāds no vietējiem muižniekiem. Pie ģenerālgubernātora vietējo jautājumu izšķiršanai vēl darbojās muižnieku — landrātu kolleģija, kuŗa ģenerālgubernātoru informēja un noskaidroja muižniekiem par labu. Bet visus vietējās administrācijas un tiesu amatus cars bija garantējis muižniekiem.

Tiesu iestādes bija divas: z e m e s t i e s a u n p i l s t i e s a. Zemes tiesa (Landgericht), zemākā tiesu iestāde, bija katrā apriņķī viena. Viņa sastāvēja no priekšsēdētāja — zemes tiesneša, diviem asesoriem un notāra. Šī tiesa iztiesāja visas zemnieku krimināllietas un muižnieku civillietas, kā arī izdarīja iepriekšējo izmeklēšanu muižnieku krimināllietās.

Otrā tiesas iestāde bija pilstiesa, kuŗa iztiesāja muižnieku krimināllietas un civillietas. Par augstāko tiesas instanci muižniekiem gan vajadzēja atzīt Krievijas senātu.

Šādu divu tiesu instanču kārtība bija nodibināta jau zviedru laikos. Bet tad kā zemes tiesas, tā arī pilstiesas tiesnešus iecēla valdība un tie lielāko tiesu bija zviedru ierēdņi. Zviedru laikā zemnieki pilstiesā varēja sūdzēties par muižniekiem, par viņu nelikumībām un nežēlībām. Bet kad krievu laikā tiesnešus iecēla paši muižnieki no sava vidus, tad zemnieki vairs sūdzēties negāja un nevarēja iet, jo viņi nekādu taisnību nedabūja. Vēlāk pat izdeva noteikumus, ka zemnieks par sava kunga nepamatotu sūdzēšanu ir noperams. Un muižnieku tiesas aizvienu pierādīja, ka zemnieks savu kungu nepamatoti sūdzējis un apmelojis.

Kaut kas vidējs starp tiesu un policiju bija vēl t. s. b r u ģ u t i e s a j e b b r u ģ u k u n g s, kā sauca bruģu tiesas tiesnešus. Viņiem bija uzdevums būt par kārtības tiesnešiem, un viņi lielāko tiesu tā tad izpildīja policijas funkcijas un administratīvā ceļā izšķīra mazāk svarīgas lietas. Bruģu kungi bija kaut kas līdzīgs tagadējiem apriņķu priekšniekiem. Zemākās policijas funkcijas izpildīja muižas vara. Bruģu tiesas apelācijas un revī-

zijas iestāde bija Vidzemes un Igaunijas vietējo lietu kollēģija, kuru 1737. g. pakļāva senātam.

Ar akorda punktiem krievu cars atjaunoja šejienes muižniekiem arī viņu kārtu iestādes: landtāgu, landrātu kollēģiju un landmaršala amatu, t. i. nodeva muižnieku rokās arī visu šejienes pašvaldību, ko zviedri ar šo kārtu iestāžu atcelšanu bija izņēmuši no vācu muižnieku rokām.

Augstākā pašvaldības iestāde bija *l a n d t ā g s*. Landtāga izveidības sākumā tas bija domāts kā zemes kārtu sapulce. Un sākumā landtāgu sēdēs arī tiešām piedalījās visu brīvo kārtu pārstāvji. Bet vēlāk landtāgs izveidojās tikai par muižnieku kārtas saeimu, kur ar saviem pārstāvjiem bija reprezentētas tikai lielākās pilsētas, piem. Rīga, Rēvele u. c. Jau poļu laikos muižnieki pasāka tikai no sava vidus izvēlēt landmaršalu, landtāga priekšsēdētāju un landrātus. Par īstu muižnieku kārtas iestādi landtāgs kļuva krievu laikos, kad arī pilsētām, izņemot Rīgu, atņēma pārstāvniecību landtāgā.

Landtāgs, vietējā augstākā pašvaldības iestāde, iecēla valsts amatos visus ierēdņus, pārzināja tiesu iestādes, skolas, baznīcas, zemes kasi, lēma par klaušām, nodevām un iesniedza valdībai savus priekšlikumus vietējo jautājumu nokārtošanas lietās. Landtāgiem piederēja arī likumdošanas iniciatīvas tiesības.

Landtāgu kārtējās sesijas sanāca pa 3 gadiem reizi. Tāpēc kā izpildu organu landtāgs ievēlēja 12 landrātus un landmaršalu. Landrātu kollēģija darbojās pastāvīgi kā landtāgu lēmumu izpildītāja. Viņa bija arī padomdevēja organs ģenerālgubernātoram. Bez tam landrātiem bija tiesība visos svarīgākos gadījumos ar lūgumiem un sūdzībām griezties tieši pie ķeizara. No 12 landrātiem katru mēnesi viens bija dežūrē. Viņa rokās tad atradās galvenā izpildu vara. No pārējiem landrātiem viens bija gubernas konsistorijas priekšnieks, viens pārzināja pastu, 3 piedalījās augstākās tiesu iestādēs kā viņu galvenie locekļi un 4 atradās baznīcas padomju priekšgalā.

L a n d m a r š a l s bija augstākais muižniecības tiesību un pienākumu reprezentants kā iekšējā dzīvē, tā arī uz āru. Viņš zināmos gadījumos varēja atcelt vai apturēt landtāga lēmumus. Sevišķi landmaršals rūpējās par muižniecības tiesību reprezentēšanu cara galmā.

1759. g. nodibināja vēl jaunu pašvaldības iestādi — *a p r i ņ ģ a d e p u t ā t u p a d o m i* (komitēju un konventu), kas apsprieda apriņķa lietas un sagatavoja un iesniedza priekšlikumus landtāgam.

Rīgas rātes un pilsoņu padevības apliecinājums krievu cara vietniekam Šeremetjevam 1710. g. pilsētas rātslaukumā. Pa kreisi redzams Melngalvju nams, pa labi — rātūzis.

Tā tad visu varu, izņemot militāro, un vietējās iekārtas izveidošanu pēc sava prāta krievu valdība nodeva Baltijas muižnieku rokās. Muižnieki nekādus nodokļus nemaksāja, tos viņi uzkrāva zemniekiem. Tiem vajadzēja uzturēt arī visas muižnieku iestādes. Muižnieku sapulces — landtāga lēmumi kļuva par likumiem, kuŗu pildīšanu garantēja Krievijas vara. Par zemes iekšējām lietām, sevišķi par zemnieku stāvokli, krievu valdība interesējās maz. Muižnieki, gribēdami savu faktisko varu un tiesības ietvert formālos valsts varas apstiprinātos likumos, uzdeva kādai komisijai izstrādāt vietējo civilo un krimināllikumu krājumu ar tiesu iekārtas un procesu noteikumiem. 1737. g. landtāgs šo likumu krājumu, ko sauc par Budberga-Šrādera zemes tiesībām, pieņēma un aizsūtīja uz Pēterpili apstiprināšanai. Krievu valdība par šo likumu krājumu sāka interesēties un viņu apstiprināja tikai pēc 96 gadiem. Līdz tam likums varēja būt vācu muižnieku patvaļīgā griba.

Zināma autonomija bija tikai lielajām pilsētām, Rīgai un Reveli. Bet arī šo pilsētu autonomiju krievi diezgan ierobežoja muižniekiem par labu. Pilsētnieki, kas nepiederēja muižnieku kārtai, vairs nevarēja iegūt savā īpašumā dzimtsmuižas. 1741. gadā izdeva likumu, ka pilsētu pilsoņi nevar rentēt arī

kroņa muižas. Pilsētām bija jāizdod muižniekiem atpakaļ arī viņu aizbēgušie zemnieki.

Rīgas pilsētas iedzīvotāji savukārt šķirojās pilsoņos un vienkāršos iedzīvotājos. Pilsoņiem bija trīs šķiras: 1) rātskungi ar viņu ģimenes locekļiem, 2) tirgotāji — lielās ģildes pilsoņi un literāti un 3) mazās ģildes pilsoņi — cunftīgie meistari. Vienkāršajos iedzīvotājos ietilpa pilsētas kalpotāji un strādnieki. Rāte bija faktiskā pilsētas valdniece, kuŗa pārziņāja tiesu, policiju, tirdzniecības lietas. Vienkāršos iedzīvotājus pilsētas aristokratija sāka apspiest tāpat kā muižnieki zemniekus. Viņiem aizliedza pilsētā iegūt nekustamus īpašumus u. t. t. Politiski un administratīvā ziņā pilsētas rāte tikai formāli bija pakļauta ģenerālgubernātoram. Pilsētu iekārtu un laužu šķiras grozīja 1783. g. izdotais likums par pilsētu pašvaldību. Rāte un ģildes tad zaudēja savu nozīmi. Pilsētu iedzīvotājus sadalīja 6 šķirās, nodibināja pilsētas lielo un mazo domi.

3. Zemnieku stāvoklis un viņu krišana verdzībā.

Latviešu tautai krievu laikmets atnesa visdrausmīgākos apstākļus, kādus viņa jebkad piedzīvojusi. Sevišķi tas sakāms par krievu valdīšanas pirmajiem simts gadiem — 18. g. simteni. Prof. A. Švābe pareizi apgalvo, ka latviešu-zemnieku „stāvoklis tad bija ļaunāks nekā jebkad pirms un pēc tam“. Jau Ziemeļu kara sākumā krievi galīgi izpostīja Vidzemi un 1702. g. krievu kara pulku pirsparvēlnieks Šeremetjevs ziņoja caram, ka „ienaidnieka zemē vairs nav nekā ko postīt“. Tādas pilsētas, kā Valmiera, Cēsis, Valka, Vīlande, Rūjiena un pat Tērbata, bija noslaucītas no zemes virsas. Tāpat nopostīja zemnieku mājas un latvieši, bez pajumtes atstāti, klīda pa mežiem un mitinājās no zariem sakrautās būdās. Bet vislielāko postu latviešiem izdarīja mēris, ko ievazāja krievi, Rīgu aplencot. No mēra mira Vidzemē 126.000 zemnieku, Igaunijā 72,3% iedzīvotāju, Kurzemē 50%, bet Rītrūsijā 1.776,200 cilvēku. Vidzemē dzīvi palikuši vairs tikai 50.000 latviešu zemnieku*). Pēc citām (H. Bruiningka) ziņām Vidzemē gan dzīvi palikuši 90.000 zemnieku.**)

Tomēr šīs Bruiningka ziņas, šķiet, gan nebūs pareizas, bet gan tie avoti, kuŗus izlieto A. Pommers, jo pēc Baltijas vācu vēsturnieka A. Tobīna ziņām, vēl pēc 1725. gada revīzijas bi-

*) A. Pommers, Latvijas vēsture.

***) H. Bruiningk — Über die Verheerungen durch die Pest auf dem flaothen Lande im Livland 1710. Šo avotu uzrāda arī prof. A. Švābe op. cit.

juši palikuši tikai 3825 laužu apdzīvoti arkli, bet bojā aizgājuši 2466 arkli*). Vienam arklam dažādos laikos gan bija dažādi lielumi, t. i. poļu laikos par vienu arklu (lielo) skaitīja 360 pūrvietas, vācu arklā skaitīja 60 pūrvietas, bet zviedri 1687. gadā par vienu arklu noteica tādu māju lielumu, kas dod nodevas un klaušas par 60 dālderiem, t. i. apm. 120 pūru rudzu gadā. Turpretim pēc krievu 1715. g. noteikumiem par vienu arklu atzina tādu zemes gabalu, ko apdzīvo 16 zemnieki.

Tā tad, ja mēs šo viena arkla apdzīvotājus zemniekus reizinām ar vispār apdzīvoto arklu skaitu 1725. gadā, tad dabūjam 61.200. Šie 11.200, ja ne vairāk, taču būs pieauguši 14 gadus. Tāpēc lielāks par 50.000 Vidzemes zemnieku skaits pēc Vidzemes pakļaušanas Krievijai gan nebūs bijis.

Un šos 50.000 latviešu zemniekus tad Vidzemes iekarotāji krievi pilnīgi nodeva vācu muižnieku varā un rīcībā. Ar akorda punktiem zemniekus atstāja dzimtbūšanā, kuŗu muižnieki drīz vien pārvērtā par verdzību.

Nelielais zemnieku skaits nu bija tas, kuŗam muižnieki uzvēla visus zemes atjaunošanas darbus. Darbos viņus izdzina līdz pēdējam. Viņiem uzlika lielākas klaušas, izspieda visu, ko varēja. Zviedru laiku beigās zemnieku stāvoklis bija jau stipri uzlabojies, lai gan viņi skaitījās dzimtcilvēki, tomēr viņiem bija liela turība un privātīpašuma tiesības uz savu lietoto zemes gabalu. Bet krievu laikos, kad viņiem bija jāatjauno savas izpostītās saimniecības, muižnieki visas nodevas un klaušas viņiem trīskārtoja, salīdzinot ar zviedru laiku sākumu, kad nodevās arī bija lielākas nekā zviedru laiku beigās. Tā zviedru laiku sākumā no viena arkla bija jādod muižai 4 pūri rudzu, bet 18 g. s. vidū — 14 pūri rudzu. Bez tam bija jādod muižai mieži, auzas, kvieši, zirņi, līni, kaņepāji, apiņi, siens, drēbes, nauda. Valdībai vajadzēja dot staciņu naudu un jātņieku nodokli: sienu, labību. Nodevas bija jādod arī mācītājiem, no katras mājas sieku rudzu, miežu, auzu un divi cāli. Bez tam zemniekam bija jānes arī muižas klaušas un talkas. Visu tekošo lauku darbu laikā viena arkla (mājas) turētājam vajadzēja sūtīt uz muižu divus strādniekus un zirgu. Siena, labības plaujas un mēslu vešanas laikā vajadzēja sūtīt uz muižu talciniekus. Tāpat bija jāsūta uz muižu sievas, kas mazgātu veļu, slauktu govīs u. t. t. Tāpat viss muižas ražas transports uz pilsētām gulās uz zemnieku pleciem. Bez tam no zemniekiem ņēma šķūtis karaspēka un mantu transportam, kas nereti prasīja upurus. Tā no kāda landtāga paskaidrojuma ģenerālgubernātoram Braunam re-

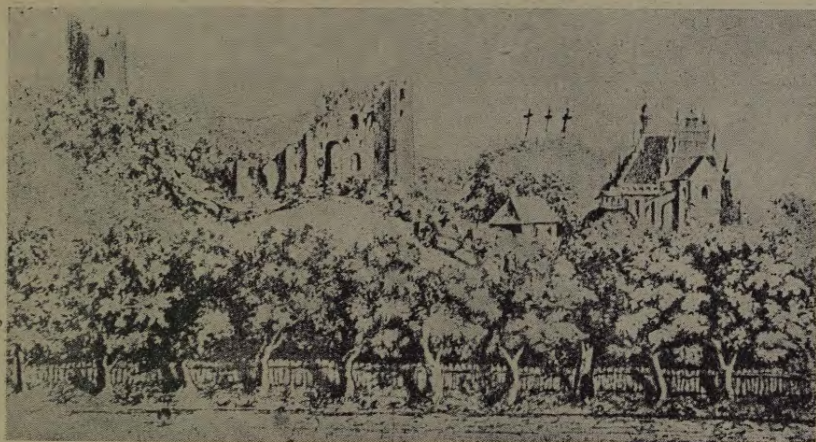
*) A. V. Tobien — Die Agrargesetzgebung Livlands, I. 67.

dzam, ka 1758. g. prūšu kara laikā viens pats Cēsu apriņķis šķūtīs zaudējis 183 cilvēkus un 1131 zirgu. Pēc K. Landera ziņām visi Vidzemes zemnieki šais kara šķūtīs zaudējuši 10.000 zirgus un daudz cilvēku.

Latviešu zemnieku darba spēka un darba augļu lielāko daļu paņēma sveši kungi. Zemnieks pats grima lielā nabadzībā un postā. Muižas darbos novārgušos zemniekus dzina ar pletni. Šim nolūkam muižnieki 1713. g. izdabūja krievu valdības ukazu, kas tiem atļāva zemniekus pērt ar pātāgu. Bet šādi apstākļi panāca to, ka zemnieki no Vidzemes sāka bēgt gan uz Latgali pie poļu kungiem, gan uz Kurzemes hercogisti, kur apstākļi bija labāki kā Vidzemē. Aizbēgušos zemniekus gan mēģināja saķert un smagi nopērtus atveda atpakaļ. Lai zemniekus atbaidītu no bēgšanas, krievu ģenerālgubernātors 1719. g. 28. februārī izdeva rikojumu, ka izbēgušiem un saķertiem zemniekiem pierē iededzināmas kauna zīmes, vai nogriežami deguni un ausis. 1724.—36. gadam izdod vēl dažus rikojumus un likumus, ar kuriem vēl vairāk pastiprina muižnieku tiesības sodīt savus zemniekus.

Zemnieku un muižnieku tiesiskās, resp. beztiesiskās šā laika attiecības labi raksturo t. s. *Rozena deklarācija*. 18. g. s. trīsdesmito gadu beigās tieslietu ministrija pieprasīja ziņojumu par muižnieku un zemnieku tiesiskajām attiecībām. Landtāga uzdevumā landrāts Rozens 1739. g. sastādīja attiecīgu deklarāciju, kuŗu aizsūtīja tiesl. ministrijai. Še uzsvērts, ka zemnieks ir muižnieka īpašums, ko viņš ieguvis kopā ar muižu. Zemnieki ar visu savu mantu piederot muižniekam, tāpat kā viss muižas inventārs. Muižniekam līdz ar to piederot tiesības uz zemnieka darbu, kuŗu muižnieks var izlietot savā labā. Muižnieks var zemnieku tiesāt un pat sodīt ar nāvi. Šo pēdējo tiesību lemt par zemnieka dzīvību vai nāvi muižnieki labprāt nodevuši krievu valdībai, bet pāršanas tiesības gan viņi paturējuši. Īstenībā pāršanas tiesību krievu valdība muižniekiem dāvāja tikai 1713. gadā. Ar Rozena deklarāciju krievu iestādes apmierinājās, un līdz ar to legalizējās tas stāvoklis, kāds jau bija nodibinājies. Tas ir faktiski latviešu zemnieki jau bija kļuvuši par vergiem. Ar rūpniecību un dažādiem uzņēmumiem zemniekiem bija aizliegts nodarboties, bet kad 1741. gadā uz Krievijas troņa nāca ķeizariene Elizabete, no zemniekiem, kuru uzlūkoja par vergiem, vairs neprasīja zvērestu ķeizarienei.

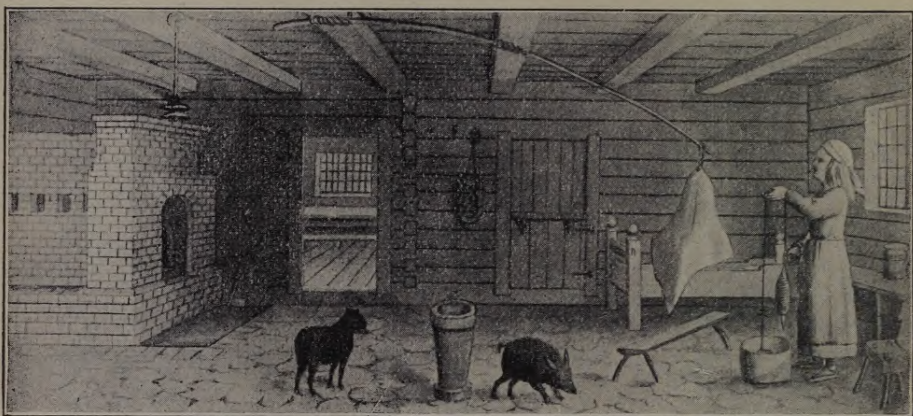
1760. gadā šī pati valdniece atļāva muižniekiem nodot savus laudis valsts iestādēm aizsūtīšanai uz Sibīriju. 1765. g. Katrīna II šo brīvību muižniekiem vēl papildināja ar to, ka savus dzimtslaudis spaidu darbos viņi varēja nosūtīt tieši, neprasot

Patkula soda vieta (norādīta ar 3 krustiņiem) Kazimircā, Polija.

valsts iestāžu piekrišanu. Bet 1762. gadā Pēteris III ukazs noņēma no muižniekiem atbildību par savu dzimtcilvēku nonāvēšanu. Tā tad zemnieka nāves vai dzīvības jautājums tagad pilnīgi atradās muižnieka rokās. Un neviens viņam neprasija un nevienam viņam nebija jāatbild par to, ja viņš nonāvēja vienu vai desmit latviešu zemniekus. Tomēr tādu gadījumu, kad muižnieks nonāvētu savus zemniekus, nebija daudz. Viņus gan stipri pēra un kokoja, bet nenonāvēja, jo zemniekam bija tāda pati vērtība kā darba zirgam. Totiesu sāka attīstīties kāda cita parādība — zemnieku pārdošana un pirkšana.

Cilvēku tirdzniecība, kad viņus pirka un pārdeva kā katru dzīvu vai nedzīvu preci, attīstījās un Latvijā uzplauka tikai krievu laikmetā — 18. g. simtenī. Jau 1765. g., kad Baltijas ģenerālgubernātors grafs Brauns iesniedza Vidzemes landtāgam priekšlikumu uzlabot zemnieku stāvokli, viņš norādīja arī uz neierobežotu cilvēku pārdošanu kā uz kaitīgu parādību. „Cilvēku tirdzniecība“, teikts Brauna rakstā, „jau tiklīdz uzplaukusi, ka atšķir bērņus no vecākiem un vīrus no sievietēm. Dzimtkungi pārdod savus ļaudis tirgos vairāksolišanā atsevišķi vai veselām saimēm. Dažreiz pārdod pat uz ārzemēm“. Landtāgs tā paša gada 26. februārī, pieņemot atbildes rakstu Braunam, uzsvēra, ka „zemnieki ir sava kunga vergi, kurus kā savu neapstrīdamo īpašumu var pārdot vai nodot lietošanā citam. Un tāpēc zemnieku pārdošana ir dabiskas sekas katra muižnieka neapstrīdamām īpašuma tiesībām uz sa-

Vidzemes krogus skats krievu laikos. (No Broces.)

viem zemniekiem un var notikt pilnīgā saskaņā ar publiskām interesēm.“ Bērnu šķiršana no vecākiem atzīta par pilnīgi dabīgu un nepieciešamu lietu.

Par zemnieku cenu zināms, ka 18. g. piecdesmitos gados pieaudzis vīrietis pārdots par apm. 30 rub. A. Hupelis raksta septiņdesmito gadu beigās, ka „cilvēki še nav tik dārgi kā nēģeri Amerikas kolonijās — puisi pērk par 30—50 rub., bet par amatnieku, pavāru, audēju dod līdz 100 rub. gabalā. Tik pat prasa par veselu saimi. Par kalponi reti dod vairāk kā 10 rub., bet bērnus pērk par 4 rub. gabalā. Valņiekus un viņu bērnus arī iemaina pret citām lietām — zirgiem, suniem, pīpju galviņām etc.“*) Turpretīm 18. g. s. beigās cilveku cenas ir pieaugušas jau desmitkārtīgi.

Cik grūta bija latviešu zemnieku dzīve šajā krievu nodibinātā verdzības laikmetā, tas zināms jau no vairākiem tēlojumiem, sevišķi no Ģarļiba Merķeļa rakstiem. Še citēsim kādu mazāk pazīstamu tā laika zemnieku dzīves aprakstītāju. Tas ir Vācijas vācietis Karlis Filips Snels, kuŗš no 1780.—1787. g. darbojās Rīgā kā Domskolas rektors. 1794. g. viņš sarakstījis un Leļpcīgā izdevis grāmatu — „Krievu Baltijas jūras proviņču apraksts“, kuŗā ir daži raksturīgi tēlojumi par Vidzemes zemnieku stāvokli 18. g. s. otrā pusē**). „Nabaga zemnieks“, raksta Snels, „kuŗam bieži zemes ir pietiekoši, bet trūkst mai-

*) A. Hupel — „Topographische Nachrichten“ II, 127.

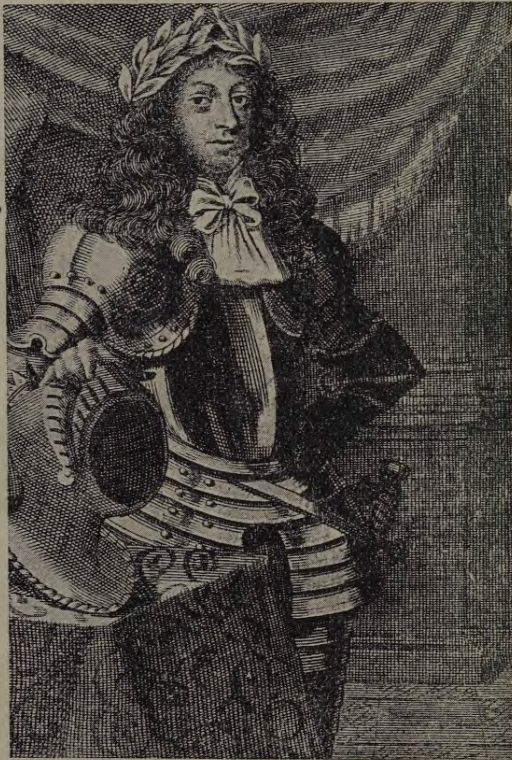
***) Snels še citēts pēc cand. hist. M. Stepermaņa raksta „Kārlis Snels — kāds Merķeļa priekštecis“, „Rītā“, 1935. g. Nr. 198.

zes, dzīvo tādā dziļā tumsā, ka tas ne tikai nezina kartupeļu svētību, bet tos pat nepazīst. Man apgalvoja, daži muižu īpašnieki ar nodomu mēģinot aizkavēt zemnieku pārtikas līdzekļu pavairošanu, lai tādējādi viņu zemnieki pilnīgi nepaēstu un vienmēr paliktu kunga mūžīgi parādnieki un līdz ar to — būtu spiesti pieļaut katru kļaušu darbu uzlikšanu. Būtu briesmīgi, ja šis apvainojums, kas gandrīz izklausas neticāms, būtu pamatots... Muižnieki pat negrib papūlēties uzlabot savu zemnieku saimniecību, kas tomēr tiem būtu ļoti viegli. Ja paskatās Vidzemes vai Igaunijas zemnieku mitekļus un saimniecības piederumus, tad pārņem līdzjūtība. Īstais cēlonis latviešu un igauņu iekārtas trūkumiem meklējams viņu kungu vienaldzībā un nolaidībā, kuŗi, saprotams, ar izņēmumiem, neaizkustināti un bezrūpīgi ļauj saviem apakšniekiem smakt visdziļākā nabadzībā. Tā ir ļauna zīme, ja kur ar nodomu ļauj iet postā zemnieku kārtai, kuŗu citās zemēs uzlūko par lauku muižu pamatbalstu un kuŗas labklājība tik cieši saistās ar viņu kungu labklājību. Ir ļoti nelādīgi“ — turpina Snels — „ka Vidzemes un Igaunijas muižnieki tik greizsirdīgi turas pie savām dzimtu- un kundzības tiesībām pār saviem vergiem. Kas pieskaŗas šim stīgam, tas tiem kļūst ārkārtīgi aizdomīgs, kaut arī sirdī tie tam piekristu. Ja ar muižniekiem runā par saimniecības uzlabošanu, tad tie gatavi tūlīt domāt, — vai šeit nav runa par viņu zemnieku dzimtbūšanas atcelšanu, kas tak pieder pavisam citai nodaļai.

Verdzību noslēgtā valstī nevar vairs padarīt smagāku un saistīt ar lielāku apspiešanu un mocību, kā tas ir Vidzemē un Igaunijā. Salīdzinot ar to, vācu zemnieku dzimtbūšana Saksiijā un Meklenburgā ir tīrais nieks; vienīgi Polijā var atrast Vidzemei un Igaunijai līdzīgu cilvēku pazemināšanu. Laudis, kuŗi bijuši Afrikā un Amerikā, gatavi apgalvot, ka pat visbriesmīgākā verdzība, kādu tur varot redzēt, nav daudz bargāka par šai zemē pastāvošo, kuŗas kungi un pavalstnieki atzīst kristietību un jau no jaunības mācās cilvēkmīlestību. Kaut arī neatradīs šeit tādus necilvēkus, kuŗi kā Vestindijas plantātori nocērt kāju savam vergam, turot to aizdomās par bēgšanas nodomu un tad liek tam strādāt ar koka kāju, vai to citādi sakropļo, tad tomēr daži arī šeit bez apdomāšanās, varbūt, to pašu darītu, ja tikai zemnieks pēc tam būtu sava veida darba spējīgs un ja to atļautu likumi.“

Latviešu zemnieku nospīestība un trūcība krievu laikos visspilgtāk redzama, ja to salīdzinām ar zemnieku dzīves apstākļiem piem. zviedru laiku beigās. Prof. A. Švābe pēc kara zaudējumu novērtēšanas komisiju aktīm par krievu kaŗaspēka

postījumiem Vidzemē 1700—08. gados secina ļoti ievērojamu latviešu turību tai laikā. *) Tā kādam Trikates pusarkla saimniekam 1702. g. krievi atņēmuši: 10 zirgus, 34 liellopus, 20 teļus, 36 aitas, 20 jērus, 13 cūkas un 15 kazas, kopā 148 mājlopus. No otrām arklu lielām mājām aizvesti 5 zirgi, 30 liellopi,

Vidzemes zemnieku labdaris Zviedrijas karalis Kārlis XI.

40 teļi, 90 aitas, 15 jēri un 5 āži, kopā 185 liellopi. Arī vairākās Smiltenes mājās nolaupīti 8—12 zirgi. Zemnieku mājās zviedru laikos bijušas šādas ēkas: dzīvojamie ērberģi, rijas, klētis, kūtis, šķūņi, pirtis, alus brūži, pagrabs, namiņš un smēde. Rijās un kopā ar lopiem, apstākļu spiesti, latvieši sāka dzīvot tikai krievu laikos. Zviedru laikos zemnieku dzīvojamās mājās bija arī bagātīgi smalku drēbju un rotas lietu krājumi. Tā 1700 g.

*) Zemes attiecību un zemes reformu vēsture Latvijā, 119.

kažāki Straupē Lūla mājās nolaupījuši 15 smalkus ārzemju galvas lakatiņus 7,5 dalderu vērtībā, 15 tikpat dārgas villaines, 6 sieviešu un 5 vīriešu svārkus (20 dalderi), 2 kažokus un 9 vīriešu kreklus (10,5 dāld.), 4 palagus, 1 caunādas cepuri, 5 sudraba saktis par 16,5 d., apzeltītu sudraba kakla rotu (20 d.), 2 ādas sedlus u. t. t., kopsummā mājas lietas un drēbes par 107 dālderiem. Prof. A. Švābe saka, ka tā, bez šaubām, nav visa zemnieka iedzīve, jo daļu vienmēr izdevās nobēdzināt un izglābt no karaspēka. No citām tā paša laikmeta aktīm dabūjam zināt, ka zemnieku meitas un sievas svētdienās nēsāja nevien sidraba un apzeltītas rotas lietas, bet pat zīda mutautiņus, samta vamšus, ārzemēs darinātus galvas lakatiņus un priekšautus. Ja arī tik bagāts zemnieku inventārs bija atrodams vienīgi pie lielākiem pagastu saimniekiem, tomēr šie sadzīves sikumi neapšaubami liecina par zemnieku vispārīgās labklājības augsto līmeni. To apstiprina arī tas zīmīgais fakts, ka Ziemeļu kara laikā, kad muižnieki atteicās aizdot valstij naudu, to ar lielāko prieku darīja zemnieki, pie kam dažs labs varēja iemaksāt valsts rentējā 615—650 dālderu skaidrā naudā.

Tā tad lieku reizi nevar piekrist prof. R. Vīpera domām viņa pieminētā rakstā par dzimtbūšanas izcelšanos un attīstību Vidzemē*), ka tā ir tuvojusēs seno laiku verdzībai un kļuvusi visbārgāka zviedru valdības laikmetā. Visbārgāka dzimtbūšana kļuva krievu laiku sākumā un savas attīstības turpinājumā krievu laikmets šo dzimtbūšanu nevien tuvināja verdzībai, bet pārvērta istā un smagā verdzībā.

Verdzību Latvijā ir nodibinājis krievu laikmets.

4. Zemnieku dzīves apstākļu uzlabošanas mēģinājumi.

Zemnieku vergu stāvokļa grūtību raksturojumu un apgaismojumu atklātībai pirmais ir sniedzis Igaunijas mācītājs J. G. Eizens (Švarcenbergš)**). Viņš 18. g. s. četrdesmitos gados Baltijā iecēlojis no Vācijas un apmeties par mācītāju uz Igaunijas un Latvijas robežām. Ar lielu neapmierinātību viņš 20 gadus vēroja zemnieku apspiešanu un viņu grūtos vergu apstākļus. Kad 1762. gadā uz Krievijas troņa nāca Katrīna II, viņa savas valdības pirmajos gados šķitās liela brīvdomātāja un franču apgaismības ideju piekritēja. Tāpēc nu Eizens 1763. g. sarakstīja brošūru pret dzimtbūšanu — „Ein livlaendischen

*) Skat. 25. lpp.

***) A. Gailīte-Mīkelsone — J. G. Eizens un 18. g. s. latvju zemnieku raksturojums. I. M. M. Nr. 2. 1926.

Patrióten Beschreibung der Leibeigenschaft, wie solche in Livland ueber die Bauern eingefuehrt ist“. 1764. g. šo brošūru publicēja Krievijas zinātņu akadēmija. Eizens še uzsvēra, ka Vidzemes zemnieki krievu laiku pirmajos piecdesmit gados nonākuši istā vergu stāvoklī. Zemnieku apstrādātā zeme, viņu lietotā manta, viņu sievas un bērni — viss esot muižnieka īpašums. Un tas ar zemniekiem varot darīt, ko gribot. Zemnieks pats neesot centīgs, bet bezrūpīgs un nolaidīgs, jo viņa valdnieks kungs to turot par blēdi un nelieti. Ja zemnieks piesavinoties kunga mantu, tad viņš to darot pārliecībā, ka paņēmis tikai to, ko kungs viņam nolauņījis. Spēkulēdams uz Katrīnas II brīvdomību, Eizens savu brošūru iesniedza ķeizarienei, cerībā, ka viņa verdzību atcels un zemnieku stāvokli uzlabos. Ķeizariene arī tiešām piegrieza Eizena attēlotajam zemnieku stāvoklim vērību un izsauca pie sevis audiencē brošūras autoru.

1764. g. vasarā ķeizariene pat personīgi apceļoja Igauniju un Vidzemi un pārliecinājās par zemnieku grūtajiem apstākļiem un viņu uzlabošanas nepieciešamību. No Rīgas atgriezdams uz Pēterpili, cariene uzdeva ģenerālgubernātoram grāfam Braunam rūpēties, lai muižnieki uzlabo savu zemnieku apstākļus.

Šādu Krievijas valdnieces mājienu pareizi uztverdams un bīdāmieš, ka no augšas nākošās reformas nav pārāk brīvdomīgas un radikālas, kas var būt pat verdzības atcelšana, Aizkraukles un Rīmaņu (tag. Skrīveru) muižu īpašnieks landrāts barons K. Fr. Šulcs izdarīja mēģinājumu reformēt zemnieku stāvokli no apakšas, lai šī reforma kā muižnieku pašu darbs nebūtu pārāk radikāla. Tai pašā 1764.g., kad Vidzemi apmeklēja ķeizariene, Šulcs nodrukāja un izdalīja savu muižu zemniekiem likumus jeb pareizāki sakot „Zemnieku tiesu“. Šī tiesa noteica, ka zemnieki, tāpat kā agrāk, paliek sava kunga dzimtļaudīs, arī visa zemnieku zeme turpmāk paliek dzimtkunga īpašumā. Bet dzimtkungs nodod zemniekam lietošanā uz mūžīgiem laikiem zemes gabalu, kurā viņš var atstāt kā mantojumu savam dēlam, vai arī sadalīt starp vairākiem dēliem, gan tikai tad, ja māja nepaliek mazāka par $\frac{1}{8}$ arkla. Bez dēlu ģimenes māju var atstāt arī znotam, vai audžu dēlam. Māja pāriet muižnieka īpašumā tikai tad, ja viņas lietotāja zemnieku dzimta izbeidzas, tāpat viņu zaudē zemnieks, ja viņš nespēj pildīt kļaušas un maksāt nodokļus. No mājas izliktais zemnieks nesāņem nekādu atlīdzību par ēku celšanu un labošanu. Visa zemnieka kustamā manta ir viņa īpašums. Tikai kā mantojumu šo mantu zemnieks nedrīkst aizdot uz kaimiņu pagastu. Ja zemnieks muižniekam parādā, par parādu viņš atbild ar savu mantu. Mantiskās lietās zemnieks var sūdzēt

Latviešu dzīvojamā telpa un virtuve krievu laikos.

muižnieku zemes tiesai, bet ja zemnieks ir nevērīgs mantas uzturētājs, kungs var iecelt viņam aizbildņus.

Muižniekam nav brīv zemnieku pārdot, atdāvināt vai šķirt no muižas, izņemot gadījumus, ja zemnieks pats šādu gribu izteicis zemes tiesai. Bet muižniekam ir gan brīv zemniekus pārlikt no vienām mājām otrās. Pēc savas patikas dzimtkungs var dāvināt vai pārdot zemniekam brīvību. Muižas kalpotājus kungs izmeklē no pagasta ļaudīm. Bet ģimenes nodibināšanas un dzimtļaužu vairošanās dēļ, liekās, noteikts, ka puisis nedrīkst palikt muižā ilgāki kā līdz 24. gadam un meita līdz 20. gadam. Visas kārtējās nodevas un klausas noteiktas pēc vaku grāmatām. Īpaši noteiktas ārkārtējās klausas, kā mēslu vešana, siena pļaušana, riežu pļaušana, kulšana, šķūtis, muižas lopu ganīšana, vērpšana un veļas mazgāšana. Par darbiem virs noteiktajām klausām zemniekiem tiesība prasīt atlīdzību vai pat sūdzēt muižnieku tiesā. Turpretim zemnieku pēršanas un sodīšanas tiesības bija atstātas muižnieku varā.

Šie Šulca zemnieku tiesību likumi, lai gan prasīja no zemniekiem vēl smagas klausas, tomēr viņa muižās faktiski zem-

niekus atbrīvoja no verdzības, atstājot tos dzimtbūšanā, apm. tādā stāvoklī, kā zviedru laiku sākumā. Muižnieku plašākās aprindās šis Šulca reformas piekrišanu neguva, bet gan sacēla lielu sašutumu.

Tomēr jau nākošā 1765. g. janvārī ģenerālgubernātors Brauns, pēc ķeizarienes norādījuma, uzdeva landmaršalam sasaukt landtāgu un iesniedza tam priekšlikumus par zemnieku stāvokļa uzlabošanu, līdz ar to ģenerālgubernātors sniedza vispārēju zemnieku stāvokļa raksturojumu. Īsumā tas ir apmēram šāds:

Zemnieku attīstības pakāpe zema, jo skolas un baznīcas stāv sabrukušas. Skolotāju nav. Kur skolas ir, tur muižnieki nelauj zemnieku bērniem mācīties. Savās uzceltās mājās zemnieks jūtas tikpat nedrošs kā putns, kas uzlaidies uz jumta. Vēl nedrošāka viņa sajūta par savu trūcīgo kustamo mantu. Kungs viņam atņemot to, kas tam iepatīkoties, lai tas būtu zirgs vai cits kāds lops u. t. l. Tamdēļ zemnieki esot bezrūpīgi un nolaidīgi. Zemnieku nodevas un klaušas pilnīgi nenoteiktas un pārsniedz viņu saimes un zirgu spēkus. Bez kārtējām nodevām, zemniekam kā ārkārtējas klaušas jāapstrādā muižas riežas bez atlīdzības. Šķūtīs zemniekam jāved ne tikai muižas ražojumi, bet arī svešas preces. Ja šķūtīs nobeidzas zemnieka zirgs, tad muižnieks uz parāda dod viņam vietā citu, lai zemnieks skaitītos parādnieks. Ļoti izplatīti muižās ir brūži. Degvīns jāteicina zemniekam, bet muiža prasa, lai viņš no nepietiekoša labības daudzuma iztecinātu noteiktu spirta daudzumu. Citiem vārdiem, zemniekam muižas degvīns jāteicina no savas labības pielikuma. Tas zemniekus izposta. Pie visa tā zemniekiem jācieš „tiranniska cietsirdība un bezgalīgs despotisms“. Par mazākajiem pārkāpumiem ļaudis sodot ar 10 pāriem rīkšu, ar kuŗām sitot ne tā, kā likumā noteikts, ar katru pāri trīs reizes, bet tik ilgi, kamēr no rīkstēm paliek tikai rezgaļi, un āda līdz ar miesu krīt no kauliem. Nedēļām un mēnešiem blūkos ieslēgtus zemniekus turot ieslodzītus aukstās klētīs pie ūdens un maizes. Tāpēc zemnieki bēguļojot, vai pakaroties. Attīstījušies arī zemnieku neaprobežota pārdošana.

Šo necilvēcīgo apstākļu novēršanai ģenerālgubernātors lika landtāgam priekšā: 1) atzīt zemnieku īpašuma tiesības uz viņu pašiegūto mantu, 2) uz visiem laikiem cieši noteikt vaku grāmatās zemnieku nodevu un klaūšu lielumu, 3) ierobežot zemnieku sodīšanu, pie kam tikai par smagākiem pārkāpumiem, kā par bēgšanu vai zagšanu, var sodīt ar rīkstēm līdz 10 pāriem, bet slinkos un nepaklausīgos pamudināt ar pātagu.

Landtāgs šos priekšlikumus uzņēma ar lielu nemieru. 10 vīru komisijai uzdeva jautājumu noskaidrot un sagatavot atbildi ģenerālgubernātoram. Komisija noklausījās arī Aizkraukles Šulca paskaidrojumus un reformu projektus, bet rezultātā pieprasīja, lai Šulcs atprasa saviem zemniekiem izdalītos likumus. Šulcs tam nepiekrita un atteicās no landrāta amata. Pēc mēneša landtāgs iesniedza Braunam komisijas izstrādāto atbildi viņa priekšlikumiem, bet tajā nebija nekādu konkrētu norādījumu par zemnieku stāvokļa uzlabošanu, bet gan Brauna zemnieku stāvokļa raksturojuma ekvilibristisks atspēkojums kā nepelnīts pārmetums muižniekiem.

Zemnieki, teikts landtāga atbildes iesniegumā ģenerālgubernātoram — ir sava kunga vergi (servi) pilnā romiešu tiesību apmērā, ko kā savu neapstrīdamu īpašumu var atprasīt, nodot citam un pārdot. Lai gan Polijas karalis Stefans Batorijs un Zviedrijas karalis Kārlis XI bija nodomājuši atvieglot zemnieku verdzību (verdzības tad vēl nemaz nebija), tomēr bruņniecība tos pārliecinājusi, ka tas nav iespējams, jo dzimtbūšana pamatojas šīs „nācījas dabiskā raksturā“. Šis pilnīgās, neierobežotās un nepieciešamās muižnieku īpašuma un rīcības tiesības apstiprinājuši visi Krievijas valdnieki un arī Katrīna II. Tā kā zemnieks sastāda muižniecības īpašuma svarīgāko daļu, tad paši dzimtkungi ieinteresēti dzimtļaužu labklājībā. — Tālāk seko dažādi paskaidrojumi, ko dzimtkungi darījuši un taisnošanās.

Ģenerālgubernātoru šis muižnieku iesniegums neapmierināja un viņš beidzot piespieda landtāgu pieņemt tādus konkrētus lēmumus, kas zemnieku stāvokli šķietami būtu itkā uzlabojis. 15. martā 1765. g. landtāgs iesniedza ģenerālgubernātoram 141 § izteiktu zemnieku stāvokļa reformas projektu, kur starp citu paredzēts: „Zemnieks un viss, kas viņam pieder, ir kunga patiess īpašums, ar ko viņa dzimtkungs visās lietās var darīt pēc savas patikas. Bet dzimtkungi pielaiž, lai viņu zemniekiem uz priekšu būtu savs īpašums, pret kuru kungs negrib vērst nekādas prasības, ja zemnieks viņam nepaliek neko parādā. Nodevas, kādas ir zemniekam tagad, dzimtkungi negrib nekad paaugstināt, izņemot gadījumus, kad mājām piedalītu jaunus zemes gabalus un ļaudis. Dzimtkungam ir arī brīv pārmainīt vienas nodevas pret otrām. Kungam tiesība likt zemniekus pie jebkāda darba, tomēr viņi grib noteikt zināmu mēru, ko drīzumā paziņos saviem zemniekiem. Dzimtkungi atļauj zemniekiem viņus sūdzēt bruņu tiesai, tikai sūdzības nedrīkst būt kolektīvas. Bet ja zemnieks bez iemesla iet sūdzēt savu kungu, tad viņu pirmo reizi soda ar

60 sitieniem, otro reizi ar 120 sitieniem pie baznīcas un trešo reizi nodod gadu pie cietokšņa darbiem. Noteikumus noslēdz: „No šā zemnieki redzēs, kā viņu kungi, tiem īpašumu dāvādami un darbu un tiesības noteikdami, tēvišķīgi par viņiem gādājuši.“ Ģenerālgubernātors šos noteikumus vēl papildināja, ka ierobežojama zemnieku sodīšana un ieslodzīšana, tiem sniedzama palīdzība slimību un bada gadījumos; muižniekiem jāpaziņo bruņniecības kanceļejai, kādas nodevas un klausas pildījuši zemnieki landtāga laikā, par visām klausām zemniekam pienākas no muižnieka atlīdzība. Sods 200 dālderu apmierā noteikts arī par zemnieka pārdošanu tirgū vai ārpus robežām, bet par zemnieka pārdošanu, laulību šķirot, muižniekam paredzēts sods 400 dālderu.

1765. g. 12. aprīlī ģenerālgubernātors vietējās valodās publicēja šos noteikumus. Zemnieku stāvokli viņi būtu drusku uzlabojuši, ja tie būtu pildīti. Bet šo noteikumu pildītāji bija paši muižnieki un viņi to nedarīja. Arī ģenerālgubernātors nelūkojās pakal, lai šos uzlabojumus, kas bija uz papīra, realizētu dzīvē. Tāpat ķeizariene vairs neinteresējās par zemniekiem, bet viņa deva gan vienu otru privilēģiju muižniekiem vēl klāt. Tā 1767. gadā aizliedza zemniekiem iesniegt valdniecei sūdzības par muižniekiem. Un muižnieki ne tikai nedomāja turēties pie 1765. g. noteikumiem, bet zemnieku klausas vēl div- un trīskāršoja. Tāpēc 1777. g. dažās vietās izcēlās zemnieku nemieri, kurus nesaudzīgi apspieda.

1783. gads ir atkal raksturīgs kā muižnieku stāvokļa uzlabošanas un zemnieku stāvokļa pasliktināšanas gads. Šai gadā Katrīna II, kuŗas galmā bija jau iespiedušies diezgan daudzi Baltijas muižnieki, visas muižas, kuŗas formāli skaitījās kā lēņu muižas, uzdāvināja muižniekiem par dzimtu. Tas muižniekiem bija milzīgs saimniecisks ieguvums. Turpretim zemniekus krievu valdība apgrūtināja ar jaunu nodokli — galvas naudu, kas bija jāmaksā 70 kap. katram pieaugušam vīrietim valstij par labu. Šī nodokļa iekasētāji bija muižnieki. Galvas naudas uzlikšanas dēļ gadu iepriekš Vidzemē bija izdarīta laužu skaitīšana, konstatējot, ka tur dzīvo 226.000 zemnieku un 1600 muižnieku kārtas piederīgo. Cauri visām grūtībām 70 gadu laikā latviešu skaits Vidzemē tā tad bija pieaudzis gandrīz 5 reizes lielāks. Galvas naudas nodokļa uzlikšana visos zemniekos sacēla lielu sašutumu un 1787. g. Vidzemē izcēlās lieli nemieri. Kā ģenerālgubernātors ziņoja carienei, tad „sacelšanās ir tik vispārīga, ka nezinu nevienas muižas, kuŗā nebūtu nemieru“. Nemierus apspieda karaspēks. Divi senātori, kas no Pēterpils bija izsūtīti noskaidrot nemieru cēloņus, starp citu konstatēja,

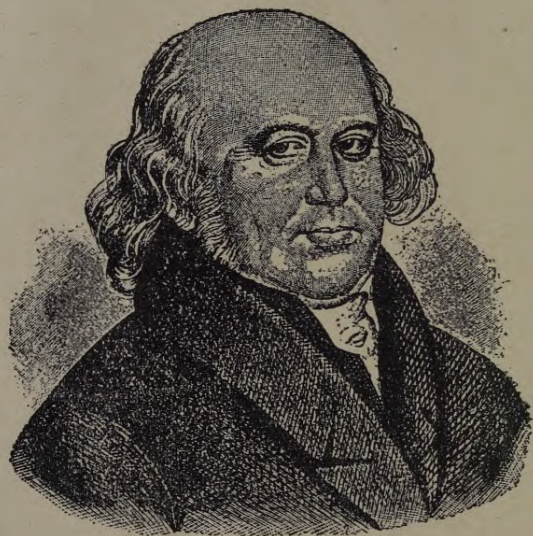
ka muižnieki nav ievērojuši 1765. g. landtāga lēmumus par zemnieku stāvokļa uzlabošanu*).

Zemniekus visvairāk muižnieki izmantoja tieši šai laikā, t. i. 18. g. s. beigās. Paši muižnieki un visi viņu kārtas piederīgie dzīvoja ārkārtīgi greznu dzīvi. Muižās cēla lepna pilis, muižnieki ģērbās dārgās ārzemju drēbēs, rikoja plašas dzīres. Viss tas maksāja lielu naudu. Bet muižu saimniecības uzlabot un racionālīzēt muižnieki neprata un negribēja. Viņu izsūkšanas avots bija zemnieks. Tā kā labību eksportēja arī uz ārzemēm un labības cenas pieturējās, tad muižnieki sāka atņemt pat zemniekiem viņu lietoto zemi un pievienoja to muižai, lai paplašinātu muižu laukus. Tā muižnieki, kuŗiem Katrīna II uzdāvināja lēņu muižas kā īpašumu, sāka pacelt savu muižu vērtību. Tā, piem. kāda muiža, kuŗa 1763. g. bijusi 1500 rub. vērtā, 1790. g. pārdota par 16.000, bet 1794. g. jau par 23.000 rub. Kādas citas muižas vērtība tādā pašā ceļā no 1774. g. līdz 1796. g. pieaugusi no 800 rub. uz 19.000 rub. Tas viss notika uz zemnieku un viņu labklājības rēķina.

Bet šai latviešu tautas vistumšākā periodā, ko viņa piedzīvoja savā zemē zem krievu jūga, Latvijā sāka atblāzmoties arī Vakareiropas lielie notikumi apgaismības ideju un franču revolūcijas cilvēku tiesību garā. Kāds milzīgs pretstats bija šīs uzvarošās idejas ar zemnieku stāvokli Baltijā. Tāpēc arī lielu ievērību guva Garlība Merķeļa dzimtbūšanu satriecošā grāmata „Latvieši“, kuŗu vācu valodā sarakstītu izdeva 1797. g. Leipcigā. Garlībs Merķelis (1769.—1850.), būdams Vidzemes mācītāja dēls un pats strādādams kā mājskolotājs dažās muižās visā īstenībā dabūja novērot tos šausmīgos apstākļus, kādos dzīvoja latvieši vēl filosofiskā gadu simteņa beigās. Tāpēc viņa ar milzīgu sparū un pārliecību sarakstītā grāmata ātri izplatījās un guva ievērību Vakareiropā, kur viņu, tāpat kā pašu autoru, ar lielu siltumu uzņēma visas 18. g. s. pēdējās puses izcilākās kultūras personības. Ar šo grāmatu Merķelis iekaroja vārdu Eiropā. Merķeļa „Latvieši“ nevien visā kailumā atsedza verdzībā nopiesto latviešu dzimtcilvēku sūro likteni, bet franču revolūcijas ietekmē šī grāmatā rādīja arī to apslēpto nemiera spēku, ar ko piesūkušās latviešu asinis. „Tauta vairs nav neredzīgs suns“, rakstīja Merķelis, „kuŗu ar sitieniem var dzīt pie ķēdes. Viņa ir tīģeris, kas klusās dusmās grauž savas važas un ar ilgām gaida to acumirkli, kad viņš tās varēs pārraut un savu kaunu asinīs noņmazgāt.“ Latviešu zem-

*) A. Švābe, op. cit.

nieku verdzisko stāvokli Merķelis Vakareiropai apgaismoja arī citās savās grāmatās un avižu rakstos, bet „Latviešus“ ar gudru ziņu viņš vēlāk piesūtīja jaunajam Krievijas valdniekam Aleksandram I, kurš iepazinās ar grāmatas saturu un tāpēc sāka interesēties par Baltijas zemnieku apstākļiem. Turpretim šejienes muižniecība, sevišķi viņas konservatīvākais spārns, pret Merķeli un viņa idejām vērsās ar aklu naidu. Tikai maza daļa starp muižniekiem bija tādu, kas saprata, ka verdzības laikme-

Garlibs Merķelis.

tam pienācis gals arī Latvijā, ka zemnieku stāvoklis jāuzlabo arī pašu muižnieku interesēs, ka muižu saimniecisko krīzi var uzlabot no vienas puses arī radikāla klaušu sistēmas reforma.

Un viens no šādiem reformu piekritējiem Garlība Merķela ideju gadā bija Vidzemes bruņniecības maršāls Rencenu muižas īpašnieks Fr. fon Zīverss. Viņu atbalstīja vēl daži muižnieki — grafs Mellins, A. fon Tranzē-Rozenieks, G. fon Baiers, liberālais mācītājs K. Zontags un daži citi. Viņu domas bija tās, ka zemnieks ir galvenais darba rīks muižas saimniecībā. Atsvabinot zemniekus no verdzības un uzlabojot viņu stāvokli, zemnieki kļūs darba spējīgāki, turīgāki, čaklāki, bet līdz ar to vairosies arī muižas ienākumi un uzlabosies muižnieku saimnieciskais stāvoklis. Tas bija diezgan svarīgs argu-

ments, ar kuŗu varēja griezties pie muižniekiem. Un tāpēc jau 1792. g. landtāgā, pirms Merķeļa grāmatas „Latvieši“ iznākšanas, Zīvers pacēla zemnieku stāvokļa reformas jautājumu, bet piekrišanu neguva. 1795. g. landtāgu atklājot, Zīversa ietekmets, ar runu par zemnieku stāvokli uzstājās populārais mācītājs K. Zontags, lielais latviešu skolu un izglītības veicinātājs tai laikā. Zontags savā landtaga atklāšanas sprediķī teicis: „Šejines laužu stāvoklis klie dz uz jums, Vidzemes augstdzimušie, tāpat kā uz jums noraugās visa izglītotā Eiropa. Uz jums, provinces gādnieki, sauc tūkstoši nelaimīgo, kas smok postā un ciešanās“. Tomēr landtāga vairākums palika nedzirdīgs un tikai 1797. g. landtāgs pieņēma 27 punktus par „zemnieku stāvokļa uzlabošanu“, bet šos uzlabojumus, tāpat kā 1765. gadā, nerealizēja. 1802. gadā Zīverss, būdams rezidējošais landrāts, lūdza ķeizaru uzlabot zemnieku stāvokli. Zīversam pie ķeizara bija labi panākumi, jo ķeizars viņu respektēja kā slavenā Suvorova armijas bijušo ģenerāli. Aleksandrs I, tāpat kā Katrīna II, savas valdīšanas sākumā nolēma apmeklēt Vidzemi un Rīgu. Un Zīversu šai ceļojumā ķeizars izvēlējās par savu pavadoni. Noskaņojums pēc ķeizara ceļojuma bija tāds, ka zemnieku reformām jānāk. Un kad nu vēl 1802. g. Valmieras rajonā sākās atkal zemnieku rūgšana, tad Zīvers arī to izlietāja kā motīvu, lai 1803. g. landtāgā, kur bija sagaidāma zemnieku reformu projekta apspriešana, sāktu kampaņu par zemnieku stāvokļa uzlabošanu. Reformu projektu bija izstrādājis Zīverss, ar to iepazīstinājis ķeizaru un no viņa dabūjis pilnvaras celt to landtāgam priekšā. Gravējoši bija Zīversa daži fakti, kuŗus viņš cēla landtāgam priekšā, lai raksturotu muižnieku necilvēcīgo apiešanos ar zemniekiem. Starp citu — noslicinas zemniece ar mazgadēju dēlu, lai izbēgtu no atkārtota soda; vienu pagasta tiesas vīru par zemnieku sūdzību atbalstīšanu nodod rekrušos, otrs pasteidzas nošauties; muižas kalpotājs izlaiž garu zem kančukas sitieniem un kāju spērieņiem; vīndegī, kas deviņus gadus kārtīgi pildījis savu amatu, trīs reizes no vietas peŗ ar rīkstēm, pēc tam confiscē viņa mantu un pašu izliek no mājām, lai gan tas ēku būvēm vien bija pircis kokus par 200 rub.; kādu vīru trīs dienas pārmācīja ar pātagu, vātis aplēja ar sālsūdeni, pēc tam atkal pēra un sasietu ieslodzīja karstā rijā, kur, vātīm pūstot, viņš izlaida garu. Ar kaŗaspēka palīdzību sadzīti kopā tūkstošiem laužu un vairāki simti nopērti, jo viņi bija sūdzējušies, ka nevarot dzīvot no stopa miltu nedēļā. — Viķu dzimtkungs fon Klots ar sievu Elizabeti savos „medus mēnešos“ sadistiski nospidzina līdz nāvei muižas meiteni Trīni — viņai aptin pirkstus pakulām un

pēc tam dedzina uz skala uguns, tad līdz asinīm sasistu kailu iegulda ledus pagrabā — uz sālskaudzes un linu susekļa, plēš viņas miesu un galvu ar zirgu skrāpi, vilnas kārstuvēm u. t. t.*).

Visa Baltijas muižniecība šai landtāgā atkal bija kā spārnos. Cik sašutuši konservatīvie muižnieki bija par Zīversā ierosināto reformu, liecina kāda grafa izteiciens landtāgā, ka „pretīgas riebuma jūtas viņu spiežot noklusēt šo priekšlikumu autora vārdu“. Vēlāk šī muižniecības daļa Zīversu nosauca par nodevēju un nolādēja. Nezin, vai landtāgs būtu reformu projektu pieņēmis, ja ķeizars 7. martā 1803. g. nebūtu tam paziņojis savu noteiktu gribu uzlabot zemnieku stāvokli. Tāpēc arī Zīverss panāca, ka landtāgs pieņēma attiecīgu likumprojektu. Tā apspriešanai ķeizars iecēla sevišķu Vidzemes lietu komisiju ar iekšlietu ministri kā priekšsēdētāju. Par locekļiem šai komisijā bija divi krievu senātori un divi Baltijas kandrāti. Krievu locekļi gan daudz neinteresējās par jauno Vidzemes zemnieku likumu, tajā neiedziļinājās un viņu viegli laida cauri, tāpēc arī viņš iznāca sasteigts un nesaskaņots savā pamatbūtībā. 1804. g. 20. februārī ķeizars jauno likumu parakstīja un pavēlēja to publicēt vietējās valodās.

1804. g. likums daudzējādi uzlaboja zemnieku apstākļus. Viņā bija skaidri noteikts zemnieku personīgais stāvoklis, viņu īpašumu tiesības, viņu pildāmie pienākumi pret valsti un pret muižu un zemnieku lietu tiesības. 1804. g. likums atcēla verdzību, atstājot zemniekus gan dzimtbūšanā, tāpat kā zviedru laikos. Zemnieks palika tāpat saistīts pie muižas un zemes. Bez muižnieka atļaujas viņš nedrīkstēja no tā aiziet. Bet to tiesu likums deva zemniekam kustamas un nekustamas mantas tiesības. Kustamo mantu zemnieks varēja iegūt neaprobežotā vairumā un rīkoties ar to pēc savas patikas. Uz zemi un mājām likums zemniekiem deva neatņemamas lietāšanas tiesības, kuŗas mantoja viņa bērni. Māju zemniekam varēja atņemt tikai tad, ja viņš to nespēja apsaimniekot un ja mājas parādi divreiz pārsniedza zemes vērtību. Ja muižnieks pie tiesas pierādīja, ka zemnieku māju zeme viņam vajadzīga muižas lauku paplašināšanai, arī tad viņš varēja zemnieku no mājām izlikt, bet par to bija jāziņo zemniekam trīs gadus iepriekš un jāatlīdzina viņam skaidrā naudā pēc draudzes tiesas novērtējuma paša celto ēku un meliorācijas izdevumi, visi pēdējā gada neievāktie sējumi un zemes taksācijas vērtība. Tā tad zemnieka

*) A. Kāpostiņš — Dzimtlaiku muižnieki spīdzinātāji. «Domas», 1927. gadā no 363—69.

zemi atsavināt muižnieks varēja tikai pret atlīdzību. Zemniekam par zemes lietāšanu muižniekam gan vajadzēja maksāt zināmu nomu — nodevas un kļaušas. Bet tās bija stingri jānosaka vaku grāmatās, kuŗu sastādīšanai izdarīja jaunu zemes mērišanu un vērtēšanu. Šī jaunā zemes kadastrēšana gan vilkās ļoti gausi — līdz zemnieku brīvīšanai. Vienam arklam

1804. g. likuma autors Fr. Zīverss.

1804. g. likums) kļaušu un nodevu vērtību gan uzlika par 20 dālderiem lielāku kā zviedru laikos — pacēla to no 60 uz 80 dālderiem.

Pēc 1804. g. likuma muižņieki zemniekus vairs nevarēja pārdot, kā to darīja līdz tam. Saimniekus arī vairs nevarēja sodīt ar miesas sodu. Nopērt vēl varēja kalpus — kļaušniekus un muižas saimes ļaudis — tikai ne vairāk kā ar 15 spieķa sitieniem, vai arī uzlikt tiem aresta sodu līdz 2 dienām.

Ļoti svarīga ir ar 1804. g. likumu nodibinātā **jaunā tiesu iekārta**. Pavisam bija trīs tiesas: pagasta, draudzes un zemes tiesa. Pagasta tiesa bija jānodibina katrā muižā. Pagasta

tiesai bija trīs locekļi, no kuriem vienu uz 3 gadiem iecēla muižnieks, otro ievēlēja saimnieki un trešo — kalpi. Pagasta tiesas sēdes notika katru nedēļu reizi un iztiesāja zemnieku civīlās un kriminālās lietas. Tiesas spriedumus apstiprināja muižas īpašnieks. Pagasta tiesas spriedumus varēja pārsūdzēt draudzes tiesā, kurā bija ik trim draudzēm viena. Draudzes tiesā zemnieks varēja sūdzēt arī muižnieku un muižnieks zemnieku. Draudzes tiesas sēdes notika reiz par mēnesi. Draudzes tiesai bija četri tiesneši — viens muižnieks (priekšsēdētājs) un trīs zemnieki (piesēdētāji). Pēdējos ievēlēja pagastu tiesneši no sava vidus un apstiprināja landrāts. Zemnieku sūdzēšanās par muižniekiem draudzes tiesās tomēr nebija viegla. Vispirms zemniekam vajadzēja griezties pie paša muižnieka un lūgt no viņa žēlastību. Ja muižnieks zemniekam žēlastību nedeva, viņam vajadzēja izprasīt no pagasta tiesas rakstisku atļauju muižnieku sūdzēt draudzes tiesā. To zemnieks arī varēja darīt tikai mutiski, bez tiesības ņemt sev aizstāvi. Draudzes tiesas apelācijas instance bija zemes tiesa. Zemes tiesai bija 5 tiesneši: 3 muižnieki un 2 zemnieku pārstāvji. Maz taisnības zemnieki šais tiesās gan panāca, tomēr zemniekiem bija, ja ne vairāk, sūdzēšanās iespēja, kas, salīdzinot ar viņu agrāko stāvokli un tiesībām, bija liels solis uz priekšu.

Zemnieki un viņu ideālie gādnieki gan bija cerējuši, ka 1804. g. reformas viņiem dos pilnīgu brīvību, bet patiesībā šis likums atcēla tikai verdzību un deva tiem kustama īpašuma un zināmas nekustama īpašuma tiesības. Zemnieki tā tad nebija ar šo likumu mierā. Bet vēl vairāk neapmierināti ar viņu bija muižnieki. Tāpēc arī viņi panāca, ka 1809. g. izdeva papildpunktus 1804. g. likumiem. 1804. g. likumus vajadzēja realizēt īpašām revīzijas komisijām, kurās darbojās katrā apriņķī, īpaši pie zemes jaunās kadastrēšanas. 1809. g. noteica tikai vienu revīzijas-mērišanas komisiju visai Vidzemei. Tas jau bija darba sašaurinājums un kavējums. Šī komisija darbu beidza tikai 1830. g., kad zemnieki jau bija atlaisti brīvībā. Vaku grāmatas — svarīgākā 1804. g. likuma sastāvdaļa — līdz brīvlaišanai tikai ievada nedaudzās muižās.

1809. g. papildinājumos gan bija piegriezta vērība kalpa stāvoklim, cenšoties to uzlabot, tāpat kā 1804. g. uzlaboja saimnieku stāvokli. Kalpiem tagad noteica zināmas algas. Precētiem kalpiem saimnieks piešķīra zemes gabalu, kurū apstrādāja un apsēja ar savu sēklu. Neprecētiem puišiem un meitām algā deva visu nepieciešamo — apavus, drēbes u. t. t. noteiktā skaitā.

5. Baznīcas, skolas un krogi.

Latviešu kultūras stāvoklis dzimtbūšanas laikmetā visaugstāks bija zviedru laikos. Bet Ziemeļu kaŗš sagrāva visu to, ko latviešu kultūrai deva zviedru laiki.

Par kultūras iestādēm, kas tolaik tautai nesa kultūru, lai arī kāda tā bija, jāuzskata baznīcas un skolas. Baznīcas ļoti plašos apmēros sāka dibināt zviedri, kuŗi arī īstenībā Vidzemē nostiprināja luterticību. Viņi jau pašā savas valdības sākumā tūlīt aizliedza katoļu dievkalpojumus, aizraidīja katoļu mācītājus un sāka dibināt luteriskās draudzes. Zviedri Vidzemē uzcēla 77 baznīcas, kuŗām gādāja mācītājus, pie baznīcām nodibināja skolas. Arī Kurzemes hercogistē tai laikā dibinājas jaunas luterāņu baznīcas, kuŗu skaits arī sniedzās pie 70.

Bet krievi, Vidzemi iekarojot, bez jau minētiem ārprātīgiem postījumiem, nodedzināja un nopostīja arī baznīcas un skolas namus. Pēc cara aizrādījuma viņa armijas virspavēlniekam, Vidzemē bija jānoposta viss. Un tāpēc pēc iebrukuma Šeremetjevs ziņoja caram, ka „Visuvarenais Dievs un Vissvētā Dievmāte piepilda Tavu vēlēšanos: ienaidnieka zemē vairs nav ko postīt, No Pliskavas līdz Tērbatai, no Rīgas līdz Valkai viss ir izpostīts“. Un krievu Dieva vārdā šis posts bija skāris arī luterāņu Dieva namus. Pēc prof. L. Adamoviča datiem ir uzglabājušās tiešas ziņas par kādu 30 baznīcu (t. i. apm. pusi) nodedzināšanu jeb stipru nopostīšanu laikā no 1700.—1710. g. *) Tāpat bija izkliedēti mācītāji un konsekventi nopostītas mācītāju muižas.

Kad 1710. g. Rīga padevās Krievijai, Pēteris Lielais pēc Vidzemes muižniecības un Rīgas pilsētas lūguma, savā žēlastības grāmatā atstāja Vidzemei agrāko baznīcas iekārtu, bet 1721. gadā piešķīra brīvību arī pareizticībai. Baznīcas augstākā pārvaldes iestāde bija virskonsistorija, kuŗa darbojās Rīgā. Virskonsistorijas locekļus iecēla landtāgs. Baznīcu lietas uz vietām vadīja draudzes konvents, kuŗa priekšgalā atradās muižnieks. Arī zemnieku pārstāvji kā pērminderi ietilpa baznīcas draudzes konventā. Visas Vidzemes draudzes palika iedalītas 4 prāvestu iecirkņos. 1718. gadā Pēterpilī nodibināja justickollēģiju, kuŗa kļuva par augstāko instanci baznīcas lietās. Virskonsistorija kopā ar prāvestiem 18. g. s. izdarījusi 3 reizes vispārīgas baznīcas vizitācijas — 1739./40. g., 1765.—8. g.

*) Vidzemes baznīca un latviešu zemnieks, 55, 56 lpp.

un 1774.—5. g. Pēc šo vizitāciju protokoliem iespējams iepazīties ar baznīcu un skolu stāvokli tajā laikā.

Pēc pirmās baznīcu vizitācijas landrāts un baznīcas virspriekšnieks J. f. Kampenhauzens 1739. g. baznīcu stāvokli raksturo šādiem vārdiem: „Baznīcas pa lielākai daļai tuvu sakrišanai un papostītas. Kapsētas bez žogiem. Nabagi neapgādāti. Skolas vēl ļaunākā stāvoklī. Kas gan labs panākams pie bērniem, ja skolotāji ir pēdējie palaidņi, kas rāda bērniem visļaunākos piemērus, un citiem atkal trūkst krietnības un vajadzīgās maņas bērnu mācīšanā. Viens slikti lasa un burto, otrs nezina nekā no katķisma. Bet arī liela daļa mācītāju ir tik pat maz rūpējušies par skolu pacelšanu un uzticīgu jaunatnes pamācīšanu. Un kā tie izturās pret bērniem un jauniem ļaudīm, tikpat bēdīga lieta ir ar mācītāju amata čaklību, zīmējoties uz pieaugušiem.“

Baznīcu ēkas gandrīz saveida kārtībā, jo baznīcās dievkalpojumus noturēja arī muižniekiem, un baznīca bija varens muižnieku varas līdzeklis par zemniekiem. Bet ar draudžu ganiem lieta bija un palika daudz bēdīgāka. Mācītāji bija ar mazu izglītību un vāju tikumības apziņu. Pirmajos piecdesmit gados virskonsistorija atcēlusī no amata 50 mācītājus (gandrīz pusi) par to, ka viņi pārāk nodevušies dzeršanai, pārķāpuši laulību, veduši piedauzīgu dzīvi, izturējušies pārāk varmācīgi pret zemniekiem.

Baznīcu stāvoklis neko daudz neuzlabojās visā 18. g. s. Tā vēl 1765. g., kad ģenerālgubernātors Brauns iesniedza landtāgam jau minētos priekšlikumus par zemnieku stāvokļa uzlabošanu, viņš uzsvēra, ka tas ir atklāts skandāls, ja vairākus gadus celmalās stāv sagruvušas baznīcas un skolas.

Skolu stāvoklis bija daudz bēdīgāks, nekā baznīcu stāvoklis. Ziemeļu karš sagrāva ne tikai latviešu skolas, bet arī visus tos pamatus, uz kuriem varēja sākt celties latviešu tautas izglītības pirmsākumi. Šo pirmo izglītības pamatu licēji bija zviedri. Jau 1650. g. izdeva pavēli, ka pie katras baznīcas jābūt skolai. 1687. g. zviedru valdība uzdeva landtāgam celt zemniekiem skolas. Skolas uzcēla un ierīkoja katrā draudzē, un skolai piedalīja zemi $\frac{1}{4}$ arkla apmērā.

Krievi Ziemeļu karā šos skolas namus pa lielākai daļai nopostīja. Ļaudis bija apkauti un badā izmiruši. Kas tad gan lai būtu rūpējies par atlikušo zemnieku izglītību? Krievijas cars gan runāja, ka jāatjauno baznīcas un skolas, bet muižnieki, kuri pienākumos tas bija, to nedarīja. No epizodiskajām baznīcu vizitācijām, kas izdarītas krievu laiku sākumā, varam spriest par vairāk nekā bēdīgo latviešu skolu stāvokli tai laikā.

Tā 1713. g. izdarīta vizitācija dažās desmit draudzēs un tikai vienā draudzes skolā notikušas mācības un mācījušies 3 skolēni.*) 1726.-27. g. vizitācijās konstatēts, ka pie 53 baznīcām ir skolotāji, bet skolas nami tikai pie 33 baznīcām, turpretim skolas bērni bijuši tikai 18 vietās, pie kam trijās vietās tikai viens skolēns un 2 vietās 2 skolēni. 1735.-6. g. konstatēts, ka no visām 77 Vidzemes baznīcām 26 draudzēs nav neviena skolnieka, bet 5 draudzēs skolēnu skaits ir ap 20, pārējās 10—15, bet lielāko daļu 2—4 skolēni draudzē.

Prof. L. Adamovičs saka, ka krievu laiku pirmajos divdesmit gados rijas daudz vairāk izlietotas skolas vajadzībām, kā skolas nami. „No laika priekš mēra bija palikuši pāri 1740. g. tikai kādi 5 skolas nami: Allažos, Ropažos, Mālpilī, tad vēl Lielsalacā un eventuāli Ikšķilē. Bet ja tie arī sākumā vēl bija cik necik ciešamā stāvoklī, tad ar katru gadu tapa mazāk lietojami un gaidīja remontu. Allažu skola celta 1702. g. no veciem balķiem un jau divdesmitos gados bijusi tik bēdīgā stāvoklī, ka skolotājs 1722. g. aizbēdzis, nevarēdams tur vairs dzīvot. 1736. g. mājai nav logu, nav arī krietnu durvju, un krāsns tik maz silda, ka istabas sildīšanai jānesot iekšā ogles.“**) Tikai nedaudzām draudzēm salaboja vai uztaisīja jaunus skolas namus.

Landrāts Kampenhauzens par skolu stāvokli Rīgas apriņķī 1739. g. bruņniecībai ziņo sekojošo: „Skolu lietas atrodas vēl sliktākā stāvoklī kā baznīcas. Vai nu nebija ne skolas zemes, ne ēkas, kā Gaŗkalnē, Skultē, Alojā, Dikļos, Limbažos. Vai tās bija pavisam sliktā un sabrukušā stāvoklī, kā Allažos. Vai skolas istaba bija mazs, šaurs, pie rijas piebūvēts kambarris, kā Krimuldā, Vangāžos. Vai skolotājs dzīvoja krogū kā Carnikavā, Dikļos, vai pasta mājā (Pēterupē). Nemaz nebija skolotāja Limbažos, Katrīnā... Liepupē nebija neviena skolnieka, un neviens arī nebija bijis tais 6½ gados, kamēr skolotājs bija skolā Matišos, Burtniekos, Ēvelē, Ropažos, Mālpilī, Allažos un Vangāžos, Pēterupē, Limbažos un Katrīnā. Vai atkal skolnieku bija ļoti maz: 4 Rubenē, 6 Turaidā, 9 Lēdurgā, 10 Krimuldā, 1 Salaspilī, 11 Dolē, 9 Daugavgrīvā, 3 Ādažos, 5 Lielsalacā, 7 Alojā un 7 Ērgēmē.***)

Šis muižnieka ziņojums apgaismo skolu bēdīgo stāvokli. Rijas, pirtis un pat krogi — ir skolu telpas. Zviedru laikos skolām piešķirto zemi bija piesavinājušies muižnieki. Skolo-

*) L. Adamovičs — Vidzemes baznīca un latviešu zemnieks, 282 lpp.

**) Op. cit. 283, 284.

***) Pēc L. Adamoviča, Vidzemes baznīca un latviešu zemnieks. 285.

tājiem tāpēc bija ļoti vāja iztika, un neviens, kaut cik izglītots cilvēks, par skolotāju nelabprāt gāja. Par skolotājiem pieņēma dažādus vācu klaidoņus-atmatniekus, vai izbijušus muižas kucierus. Skolotājs savā darbā tieši bija padots mācītājam, bet ja jau mācītāju tikumiskais līmenis bija tik zems, ka pirmajā laikā pusi no tiem atlaida no vietām netikumīgas dzīves dēļ, tad skolotāji labāki par mācītājiem nekādā ziņā nebija. Vizi-tāciju protokolos nav retas atzīmes par skolotāju tikumisko pagrimšanu u. t. t. Pie kauslīga skolotāja neviens bērnu lab-prāt nesūtīja. Skolotāju vienīgā metode ir bijusi bērnu kau-šana. Tāpēc ir bijuši gadījumi, kad bērni nodedzina skolu, lai tiktu vaļā no nemilama skolotāja. Skolotāja uzdevums bija iemācīt bērniem lasīt, garīgas dziesmas, katķismu un „Tēv-reizi“. No Mārtiņiem līdz Lieldienām labi, ja iemācīja sabok-sterēt evaņģēlija pantus. Kas nemācījās, to pēra un spārdīja kājām. Rēķināšanu tolaik vēl nemācīja.

Skolu stāvokļa uzlabošanu 1727. g. landtāgā ierosināja ģenerālsuperintendents Brūninks, bet bez rezultātiem. Sekmju nebija arī ģenerālsuperintendenta Fišera ierosinājumam 1737. g., kurš galveno vainu skolu pānīkšanā saskatīja muižu īpašnieku nevērībā un negribā uzlabot zemnieku kultūrálo stāvokli.

Kā atbilde Fišera ierosinājumam 1737. g. landtāga lēmumā par skolu stāvokli teikts: „Neviens muižnieks nav pret skolu uzlabošanu, un katrs ir ar mieru savā rajonā darīt visu, kas šai ziņā iespējams. Ja skolu stāvoklis dažās vietās izrādījies slikts, tad citās vietās viņš navisam labs.“ Tālāk gan teikts, ka tie trūkumi jānovēršot, kas traucē skolu gaitu.

Un tikai 1765. g., kad ģenerālgubernātors Brauns piepra-sīja landtāgam uzlabot zemnieku stāvokli vispār un kā uz kauna lietu norādīja arī uz skolām, landtāgs, cerībā novērst Brauna uzmanību no zemnieku vispārējā stāvokļa, ķērās pie baznīcu un skolu lietu izlemšanas un atzina, ka visi zemnieku bērni jā māca lasīt. Tie zemnieki, kas lasīt mākot, varot mā-jās paši mācīt savus bērnus grāmatā. Mācītājam tikai šie bērni jāpārklauša. Katrā draudzē pēc landtāga lēmuma ierīkojama draudzes skola, bet muižā — mājas skola. Mācītājam katru rudenī jā sastāda to bērnu saraksts, kuriem ziemu jāiet skolā. Mācītājam katras 4 nedēļas reizi jāpārtrauga vai visi pierak-stītie bērni iet skolā. Muižniekiem skolas jāveicina un par tām jā rūpējas, apgādājot tās mācības līdzekļiem u. t. t. Par skolas noteikumu nepildīšanu muižniekiem un mācītājiem drau-dēja naudas sods līdz 10 dālderiem. Par latviešu garīgo dzīvi īstenībā rūpējās tikai nedaudzi garīdznieki un muižnieki, tie, kas ārzemēs studēdami, bija kļuvuši pietisti.

Liela spirtumu krievu laikos latviešu garīgā dzīvē Vidzemē ienesa h e r n h ū t i s m s. Šī kustība radās Čehijā kā Jāņa Husa mācības turpinājums. Bet kad tur viņu sāka vajāt oficiālie baznīcas pārstāvji, čechu brāļiem patvērumu deva Saksijas novada Hernhūtes grāfs Cincendorfs — piētists pēc saviem uzskatiem. Pēc Hernhūtes vārda Husa mācekļi dabūja nosaukumu hernhūtieši. Hernhūtieši bija kristīgi, ļoti tikumīgi un priekšzīmīgi laudis. Viņi dzīvoja kā brāļi un nodibināja Hernhūtes brāļu draudzi, kur bija ievērots pašdarbības princips. Tie šejienes vācieši, kas gribēja uzlabot latviešu zemnieku dzīvi un viņu tikumīgo stāvokli, domāja, ka to varēs panākt ar Hernhūtes brāļu draudzes idejām. Pirmie brāļu draudzes pārstāvji Latvijā ieradās 1729. gadā. Viņus labvēlīgi uzņēma Valmiermuižas īpašniece ģenerāļa f. Hallarta atraitne. Viņa uzcēla hernhūtiešu saiešanām īpašu namu un veicināja viņu ideju izplatīšanos. Tā Valmiera kļuva par brāļu draudzes centru Latvijā. 1736. g. Valmierā ieradās grāfs Cincendorfs. Ar viņa iniciatīvu hernhūtiešu brāļi nolēma dibināt Valmiermuižā mācības iestādi, kur sagatavot latviešu skolotājus, kas sludinātu arī Kristus mācību piētisma garā. 1736. g. Hallarte savā muižā nodibināja skolu, kurā strādāja 4 skolotāji ar 110 bērniem. Šai skolā valdīja ļoti pacilāts gars un sirsnīgas attiecības. 1737. g. turpat Valmiermuižā nodibināja Cincendorfa ierosināto skolotāju semināru. Tas drīz ieguva lielu piekrišanu latviešu jaunekļos, tāpat kā brāļu draudzes mācība. To hernhūtieši vācieši panāca ar savu sirsnību, aizrautību un ar izturēšanos pret latviešiem kā pret līdzvērtīgiem, kā pret brāļiem. Ap četrdesmitiem gadiem jau bija daudzi brāļu draudzes sludinātāji vairākos Vidzemes un Igaunijas novados — gan no Vācijas atbraukušie amatnieki, gan latvieši, gan igauņi. Jaunā mācība ar lielu sajūsmu visus aizrāva sev līdzī. No tautas radās lieliski sludinātāji, kuri aicināja iepazīties ar īsto Kristus mācību. Sludinātāji tautas vidū dzīvoja kā īsti kristieši. 1742. g. vasarā Vidzemē nodibināja jau četras brāļu draudzes — Valmierā, Straupē, Liepā un Mārsnēnos. Vidzemes brāļu draudzes priekšgalā atradās presbīters — lielais tētiņš. Viņam bija padoti 12 diakoni — tētiņi. Atsevišķas draudzes vadīja tautas vecākie, jeb sacītāji. Katrā draudzē dievkalpojumiem uzcēla īpašus saiešanas kambarus. Katrā draudzē bija arī sava skola. Brāļu draudzes organizēto locekļu skaits sniedzās tūkstošos, bet viņu dievkalpojumu apmeklētāju skaits — desmitos tūkstošos.

Brāļu draudzes Vidzemē radīja īstu tautas garīgu, tikumisku atdzimšanu un nacionālu atmodu. Hernhūtisms gan ne-

Brāļu draudzes saiešanas namiņš Vidzemē.

uzstājās pret luterticību, bet viņu drīz aizēnoja. Tāpēc daži mācītāji un muižnieki, kas baidījās no latvju tautas atdzimšanas brāļu draudžu kustībā, sāka šo kustību apsūdzēt un denuncēt krievu valdībai. 1743. g. Krievijas cariene Elīzabete brāļu draudzes aizliedza un sludinātājus izsūtīja. Tikai pālslepeni dažās vietās viņas vēl varēja darboties. 1763. gadā Katrīna II atkal atļāva hernhūtisma sludinātājiem atgriezties un darboties Latvijā. Brāļu draudzes straujāk sāka attīstīties ar 1770. gadu, kad viņas dabūja lielāku darbības brīvību. 19. g. s. sākumā bija jau 67 brāļu draudžu saiešanas nami ar apm. 10.000 aktīviem draudžu locekļiem, starp kuriem tikai kādi 4 vairs bija vācu sludinātāji.

Bet ar hernhūtisma panākumiem latviešu tikumiskā atdzimšanā sadūrās muižnieku oikonomiskās intereses — cieta viņu krogi un degvīna tecinātavas. Hernhūtisma ideju ietekmēti zemnieki masām sāka atturēties no degvīna, kurā līdz tam viņi bija slīcinājuši savas bēdas. Tā krogos, kur svētdienās pārdoti 13—15 spaiņi degvīna, brāļu draudžu darbības laikā šis patēriņš nokrities uz 4—6 spaiņiem. Tāpēc muižnieki, kā to uzsvēra J. Krodzinieks, sākuši zemniekiem uzspiest deg-

vīnu un tos atklāti aicināt uz žūpošanu. Kāds muižnieks lielā zemnieku sapulcē ņēmies mācīt, ka tā esot kāda jauna ticība atsacīties no degvīna, un lai tik paliekot pie vecās ticības, jo arī Pestītājs Kānā kāzās pavēlējis dzert.

Degvīna tecināšana muižniekiem bija liels ienākumu un zemnieku izsūkšanas avots. Degvīnu tecināšanai izlietoja labību, pelnot līdz 100%, bet zemniekiem neražas gados bija jāmirst badā. Degvīnu tecināt lika katram klaušniekam. No 8 pūriem labības bija jāiztecina muca degvīna. Kam tikdaudz neiznāca, tam trūkstošo daļu vajadzēja tecināt pašam no savas labības un piedevām saņemt vēl pērienu. Zviedru laikos muižas krogos degvīns pārdots tikai medicīniskiem nolūkiem nedaudz stopi gadā, bet krievu laikos šo patēriņu noveda līdz veselai mucai dienā. Prof. A. Švābe aizrāda*), ka 1757. g. 4 Vidzemes apriņķos kopā bija 933 muižas krogi un tikai 29 skolas. Šais krogos gada laikā pārdeva alu vien 29.488 mucas jeb 3½ milj. stopu par 1 kapeiku stopā. 1794. g. Vidzeme jau ražoja 400.000 mucas degvīna jeb 48 milj. stopu par 7.200.000 rub., kas uz ½ milj. lauku iedzīvotājiem dod 96 stopus uz cilvēka. 6—8 arklū lielas muižas 7 ziemas mēnešos ražoja 210 mucas degvīna jeb 1 mucu dienā. Stopu degvīna pārdeva par 5—6 kap., bet spaini par pusrubli. Tautu apdzirdot, muižnieki viņu izsūca, bet paši palika bagāti. Šie apstākļi neko daudz neuzlabojās pat vēl 19. g. s. pirmajā pusē. Tā Jelgavas lauku draudžu virsmācītājs un „Latviešu Avīžu“ redaktors Pantenijs kādā rakstā četrdesmitos gados žēlojās: manā draudzē ir tikai 6 skolas, bet 66 krogi.

6. Latgales un Kurzemes pakļaušana Krievijai.

Līdz 17. g. s. sākumam starp Latgali un pārējās Latvijas novadiem nebija nekādas atšķirības. Šī atšķirība sāka rasties tikai pēc tam, kad zviedri iekaroja Vidzemi, bet Latgale palika poļiem, kuri šo mūsu zemi sāka polonizēt un katolizēt. Bet 1772. g. pienāca gals Polijas patstāvībai. Poliju sadalīja starp Krieviju, Prūsiju un Austriju. Līdz ar šo Polijas dalīšanu Latgali 1772. gadā pievienoja Krievijai un viņas lielāko daļu ieskaitīja Vitebskas, bet mazāko — Pliškavas guberņā. Bet poļu un katoļu iespaids Latgalē lielā mērā vēl palika. Polijas galvenā daļa, kas pēc 1772. g. ietilpa Krievijas sastāvā, baudīja vēl zināmu autonomiju. Polijai Varšavā bija savs karalis, valdība un seims. Bet deviņdesmito

*) Cit. darb. 124. lpp.

gadu sākumā poļi sacēla dumpi, lai nokratītu Krievijas virsvaru. 1794. g. šo poļu dumpi krievi nežēlīgi apspieda un iznīcināja Polijas autonomiju. Bet poļu muižnieki savas tiesības un privilēģijas nezaudēja. Latgalē viņi bija īstie latviešu zemnieku saimnieki un likteņa noteicēji. Dzimtļaužu un vergu stāvoklī Latgales latviešiem nācās nodzīvot gadus 40 ilgāki kā pārējās Latvijas latviešiem, jo dzimtbūšanu Latgalē atcēla tikai tai pašā laikā, kad Krievijas iekšējās guberņās, t. i. 1861. g. Arī saimnieciski latgaliešu stāvoklis bija sliktāks kā kurzemnieku un vidzemnieku stāvoklis, jo biežākas apdzīvotības dēļ Latgales zemnieku apstrādājamās zemes platība bija apm. 4 reizes mazāka kā Kurzemes vai Vidzemes zemniekiem.

Kurzemi Krievijai oficiāli pievienoja 1795. g., bet faktiski pakļāva jau 1792. g. Livonijai 1561. g. sabrūkot, Kurzemē nodibinājās hercogiste zem Polijas protektorāta, kurā ar lielāku vai mazāku patstāvību pastāvēja 234 g. d. u. s. Nevarēja hercogiste lāgā nostiprināties tamdēļ, ka par iespaidu valsts dzīvē cīnījās divas varas: hercogs un muižnieku korporācija. Muižnieki centās hercogu visādi ierobežot, iegūt sev lielākas privilēģijas un savā rīcībā vairāk muižu. Ar dažādām intrigām Polijas galmā muižnieki daudz ko panāca. Polijas galmā bija savi pārstāvji Kurzemes hercogam un savi delegāti muižniekiem.

Sevišķi lielas intrigas ap Kurzemes likteni tinās, kad iesākās Polijas dalīšana. Kad deviņdesmitos gados poļi mēģināja atbrīvoties no Krievijas virsvaras un noslēgt ciešāku līgumu ar prūšiem, tad arī Kurzemes hercogs Pēteris Bīrons sāka orientēties uz Prūsijas pusi. Muižnieki turpretim gribēja palikt zem Polijas, kas viņiem piešķīra diezgan lielas privilēģijas. Savas varas stiprināšanai Kurzemē uz muižnieku rēķina un iespaida iegūšanai Polijas galmā, Kurzemes hercogs 1790. g. Polijai, piem., dāvināja 1000 šautenes. Ar to hercogs noskaņoja Polijas vadošās aprindas sev par labu. Bet lai šo hercoga panākumu likvidētu, Kurzemes muižnieki saziedoja naudu un dāvināja Polijai 12 lielgabalus*). Tomēr izšķirošā nobalsošanā Polijas seimā, kur vajadzēja izlemt hercoga un muižnieku strīdu, hercogam par labu bija nodotas 12 balsis vairāk. Tad Kurzemes muižnieki sūtīja delegātus pie Krievijas valdības un apliecināja tai savu padevību. Uz Krieviju Kurzemes muižnieku orientāciju vilka arī tas, ka Vidzemes muižniekiem Krievijas valdība bija jau piešķirusi visas iespē-

*) K. Heiking — Aus Polens und Kurlands letzten Tagen

jamās privilēģijas. Arī tagad Krievija nostājās Kurzemes muižnieku pusē, atcēla poļu seima lēmumu, kas bija labvēlīgs hercogam, un paziņoja pēdējam, ka Kurzemes muižniecību Krievija ņem savā aizgādībā. Tā tad ar šo rīcību Krievija lietu nostādīja tā, ka Kurzeme viņai būtu jau faktiski pakļauta zeme. Ar Kurzemes muižniekiem krievu valdība noslēdza t. s. kompozīciju aktus, pēc kuriem Kurzemes valsts muižas bija jānodod ilggadīgā nomā muižniekiem. Pa to laiku poļu revolūcionāri bija ieņēmuši Liepāju un muižnieki ar Krievijas sūtni piespieda hercogu atklāti atteikties no Polijas protektorāta un lūgt Krievijas militāro spēku aizsardzību Kurzemei. Pašam hercogam bija tikai 400—500 bruņoti vīri. Krievu kņazs Goļcins ar 6000 vīriem tūdaļ devās uz Bausku, lai atvairītu poļu insurģentu gaidāmo uzbrukumu Kurzemei par atkrišanu no Polijas. Tā pašā 1794. g. vasarā no 30 jūnija līdz 12. jūlijam Jelgavā sanāca muižnieku landtāgs, kas nolēma „lūgt visas Krievijas ķeizarisko augstību pieņemt mūs savā aizbildniecībā un aizsardzībā līdz kārtības ievēšanai Polijā un pasargāt mums līdz šim laikam pastāvošo valsts iekārtu.“ Pēc Polijas dumpja likvidēšanas, 1794. g. 20. decembrī ar vēstuli Katrīna II lika izsaukt hercogu Pēteri Bīronu uz Pēterpili, lai „apspriestu un nokārtotu svarīgo lietu — Kurzemes un Zemgales nākotni un labklājību“. 1795. g. 7. februārī Kurzemes hercogs ieradās Pēterpilī, bet, pirms viņš bija paguvis tikt audiences apspriedē pie ķeizarienes, 17. martā Kurzemes muižnieku landtāgs nolēma padoties Krievijai bez noteikumiem. Pēterpilī pie hercoga ieradās muižnieku delegāti un viņam paziņoja, ka zvērasta saites, kas līdz tam saistīja hercogu ar muižniecību, ar augstāku notikumu spēku ir tagad sarautas, un ka ar Polijas suverēnitātes krišanu, ir kritusi arī viņas vasaļa hercoga vara. Pēc šīs muižnieku nodevības, hercogam nekas cits neatlika, kā atteikties no Kurzemes un Zemgales hercogistēm. Atteikšanās aktu ķeizarienei viņš nosūtīja 28. martā. Kurzemes hercogistes padošanos Krievijai svinīgi proklamēja 1795. g. 15. aprīlī. Kurzemes muižnieki par savu nodevību ieguva labas muižas un augstus amatus. Par Kurzemes ģenerālgubernātoru iecēla fon Pālenu, bet par civilpalātas prezidentu — fon Heikingu. Tagad visa Latvija bija gan atkal apivenota, bet pakļauta vienai varai — svešajai Krievijai, kura latvju likteni nodeva mantkārīgo un nodevīgo muižnieku rokās. Arī Kurzemes muižnieki no Krievijas valdības par latvju zemniekiem ieguva tādas pat privilēģijas un tiesības, kādas jau bija Vidzemes muižniekiem kopš Pēterļa Lielā akorda punktiem.

Par Kurzemes iekšējām lietām Krievijas valdība neinteresējās vairāk kā Vidzemē, jo svarīga Krievijai bija Kurzemes pievienošana tikai politiskā ziņā. Par gubernātoriem Kurzemē aizvien iecēla kādu no vietējiem vācu muižniekiem. Viņš tikai formāli bija padots Baltijas ģenerālgubernātoram. Īstenībā gubernātors bija muižnieku varas pārstāvis. Atstādama Kurzemi par autonomu provinci, Krievija muižnieku rokās atstāja visu pārvaldi, tiesas un administrāciju. Viņu rīcībā krievi tā tad nodeva arī latviešu zemniekus ar visu zemi. Kurzemes zemnieki pan dzīvoja drusku labākos apstākļos, kā Vidzemes zemnieki, jo Kurzemei Ziemeļu karš neatnesa tādu postu kā Vidzemei. Zeme nebija tā izpostīta un muižnieki zemniekus tā neapspieda kā Vidzemē. Kurzemes muižniekos, vismaz daļā no tiem, bija ieviesies zināms patriarhālisms, ko tie ieturēja savās attiecībā pret latviešu zemniekiem, kurus gan uzskatīja un sauca par vergiem, tāpat kā Vidzemē. Bet Kurzemes muižniecībā un garīdzniecībā stipri izplatījās apgaismības idejas un no tām izrietēja zināma kultūrāla gādība par latviešu zemniekiem.

Kurzemes muižniecība bija organizējusies mazliet savādāki kā Vidzemes muižniecība. Kurzeme bija sadalīta 33 draudzēs, ar 10—12 muižniekiem katrā. Pirmā iestāde bija šo draudzes muižnieku sapulce, kas izvēlēja delegātu landtāgam, deva viņam direktīvas un pārsprida vietējās lietas. Landtāgs sanāca ik pa trim gadiem reizi un izteica draudžu delegātu vairākuma domas. Landtāgs izvēlēja landmaršalu un 10 apriņķu māršalus. Šie māršali jeb Kurzemes muižnieku komiteja bija galvenā muižniecības domu un gribas izpaudēja. Tiesu iekārta Kurzemē bija tāda, ka visa guberņa sadalījās 10 hauptmaņu iecirkņos. Katrs hauptmanis bija apriņķa tiesnesis. Divi apriņķi sastādīja virshauptmaņa iecirkni, kurā pārsūdzēja hauptmaņa spriedumus. Bez tam katram muižniekam savas muižas robežās piederēja policijas un zemākās tiesas iestādes vara. Šāda kārtība Kurzemē pastāvēja līdz krievu tiesas un policijas ieviešanai, t. i. līdz rusifikācijas sākumam, par ko runāsim turpmāk.

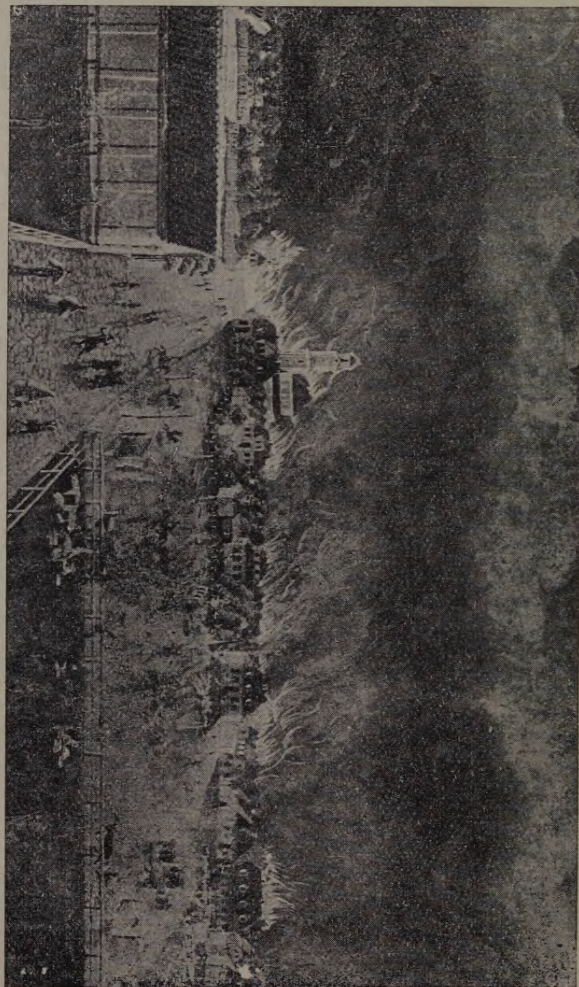
Krievu laiku otrais gadsimts Latvijā līdz rusifikācijai.

1. Dzimtbūšanas atcelšana.

1812. gadā Napoleons, kurš nedaudzos gados bija pilnīgi pārveidojis Eiropas politisko karti, uzsāka kara gājienu pret Krieviju, bet tur viņš pazaudēja savu armiju un drīzi arī savu varu Eiropā. Kad pret Napoleonu sacēlās Eiropas valdnieki un nodibinājās viņu savienība, Krievijas ķeizars Aleksandrs I, kuŗa zemē Napoleons bija dabūjis nāvīgāko triecienu, šajā savienībā sāka spēlēt vadošu lomu. Viņš gribēja arī rādīties kā liberāls un kultūrāls valdnieks, jo Vakareiropā šādas idejas bija populāras. Aleksandram I arī Merķelis veltīja un piesūtīja savus rakstus par Baltijas apstākļiem. Lai demonstrētu savu kultūrālību, Aleksandrs I pēc Napoleona krišanas piešķīra Somijai un Polijai konstitūciju, bet Baltijas ģenerālgubernātoram Pauluči uzdeva ierosināt dzimtbūšanas atcelšanu. Ģenerālgubernātors oficiālo ierosinājumu, protams, nodeva Kurzemes un Vidzemes landtāgiem. Zemnieku brīvlaišanas lieta tā tad bija nodota pašu muižnieku rokās un muižnieki attiecīgos likuma projektus izstrādāja tāds, lai neciestu viņu intereses. Zemniekus gan atbrīvoja no dzimtbūšanas un iecēla „brīvu zemnieku kārtā“, bet līdz ar to viņus atspīda atpakaļ saimnieciskā verdzībā. Kāds asprātīgs vēsturnieks šo jauno zemnieku stāvokli raksturojis kā „putna brīvību“. Zemnieki gan vairs nebija sava kunga īpašums, bet visa zemnieku lietotā zeme tika uzskatīta kā muižas īpašums. Ja 1804. g. likums piešķīra zemniekiem viņu zemes lietošanas un mantošanas tiesības, tad brīvlaišanas likumprojekts šo tiesību atcēla un muižu padarīja par vienīgo visas zemes īpašnieci. Tik neļēdzīgu likumu varēja izstrādāt tikai paši muižnieki savās interesēs. Likuma daži citi nosacījumi gan skanēja ļoti liberāli un skaisti. Tā visus agrākos muižas dzimtļaudis sadalīja brīvos pagasta ļaudis. Pagasts zināmā mērā izskatījās pēc autonomas pašvaldības iestādes. Pagasta zemniekiem bija tiesības sanākt

sapulcēs un ievēlēt pagasta vecāko un pagasttiesas tiesnešu kandidātus, kurus amatā apstiprināja muižnieks. Pirmais bija izpildu varas reprezentants, bet tiesneši bija zemākā tiesu iestāde. Pagasta tiesa izsprieda zemnieku civilās lietas, rū-

Rīgas priekšpilsētu nodedzinašana Napoleona kara sākiena laikā 1812. g.

pējās par mieru, kārtību un drošību pagastā. Par savu lēmumu vai noteikumu neizpildīšanu pagasta tiesa varēja vainīgajam piespriest pērienu vai arestu līdz 3 dienām, vai arī norīkot pie pagasta klaušu darbiem. Pagasta tiesas trīs tiesne-

šus ievēlēja zemnieki no sava vidus, bet kā pagasta vecākais, tā pagasta tiesa bija pakļauta muižas policijai. Muižas policijas šefs bija muižas īpašnieks vai viņa pilnvarnieks. Muižas policijas vara bija liela. Viņai bija arī zemnieku aresta un „mājs pārmācīšanas“ tiesības. Tā tad muižnieks varēja sākt atkal zemniekus pērt, lai gan 1804. g. likums to bija aizliedzis. Otrā tiesas instance bija draudzes tiesa ar muižnieku priekšsēdētāju un 3 zemnieku locekļiem. Augstākā tiesa bija apriņķa tiesa, kur no 5 tiesnešiem, 3 bija muižnieki. Apelācijas kārtībā lietas vēl izsprieda pilstiesas zemnieku lietu departaments, kurā locekļi visi bija muižnieki.

Kurzemes un Vidzemes zemnieku brīvlaišanas likumi daudz neko neatšķirās viens no otra. Kurzemes zemnieku brīvlaišanas likumu ķeizars parakstīja jau 1817. g., bet viņu pasludināja tikai 1818. g. 30. augustā Jelgavā paša ķeizara klātbūtnē. Šos „30. augusta“ svētkus tad arī Jelgavā svinēja ikgadus, kamēr Latvija vēl bija pakļauta Krievijai. Vidzemes zemnieku brīvlaišanu Rīgā pasludināja tikai 1819. g. Bet zemnieku atļaišana brīvībā norisinājās pakāpeniski — Vidzemē līdz 1826. gadam, Kurzemē līdz 1833. gadam.

Par zemnieku brīvlaišanu priecājās Krievijas ķeizars, jo viņš ar to domājās izdarījis ļoti liberālu darbu. Par likuma saturu un par viņa piemērošanu dzīvē cars neinteresējās. Par likumu priecājās muižnieki, kuri ar viņu bija taisījuši labu veikalu, jo ieguva savā īpašumā zemnieku zemi un pašus zemniekus atkal saimnieciski padarīja par saviem vergiem. Par likumu priecājās arī Garlībs Merķelis u. c. latviešu idejiskie draugi, jo arī viņi nedomāja par brīvlaišanas saimnieciskajām sekām. Vienīgi latvieši daudz nepriecājās un viņiem nebija par ko priecāties.

Brīvlaistie zemnieki pirmo triju gadu laikā dzīves vietu mainīt drīkstēja tikai savas „ķirspēles“ robežās. Nākošos trijos gados viņi varēja jau brīvi pārvietoties visā savā bruģu tiesas iecirknī, kādu Vidzemē 19. g. s. pirmā pusē bija astoņi. Un tikai sešus gadus pēc brīvlaišanas zemnieku kustības brīvība paplašinājās līdz visas gubernas robežām, bet kas gribēja iet ārpus tām, tam landrātu kollēģijai vajadzēja pienest barona parakstītu pagasttiesas apliecību, ka attiecīgu personu atļauj. Bez barona atļaujas neizdeva pasi. Par citām brīvlaisto zemnieku „brīvībām“ gaišu liecību nodod „Likkuma Grahmata par Kurzemes Zemniekiem, uz pavēlēšanu tā Vissaugstāki ieceltas Kommissionses par ievēšanu šo likumu Latviešu vallodā pārtulkota. Jelgavā 1818. pie Jāņa Wridriķa Steffenhagena un Dēla“, kur lasām: „Kroņa Valsts un Kurzemes Muižnieki atsakka visām

tām tiesām, kas viņiem līdz šim bija, un kas dibbinājās uz ļaužu dzimtbūšanu, un caur to viņi arī tiek atlaisti no tām gādāšanām un došanām priekš zemniekiem, kas ar šām tiesām bija savienotas, un to viņi itt īpaši sevīm patur, ka tas grunts un tā zeme viņiem pieder.“ Un arī „Likkumi Widzemes Zemniekiem dohti 1819. Gaddā“ nosaka apmēram to pašu. Tā tad muižnieki atbrīvoti no visām „gādāšanām un došanām priekš zemniekiem“. Ar likumu zemniekam pavēlēts palikt par arāju. Par amatnieku viņam aizliegts kļūt. Zemniekam nav brīv iegūt īpašumā, ne pirkt, ne mantot, ne saņemt kā dāvinājumu muižnieka zemi. Ne tiesai, ne administrācijai zemniekam nav brīv iesniegt ar rakstu sūdzības vai lūgumus, tāpat aizliegts pieņemt aizstāvi. Bet ja zemnieks grib sūdzēt muižnieku, tad viņam iepriekš no tā jāprasa atļauja. Tāpat muižnieka atļauja vajadzīga, ja zemnieks grib turēt šaujamu ieroci, vai sasaukt kādu sapulci. Zemnieku ievēlētās amata personas bija tikai palīgi muižniekam un muižas policijai.

2. Klaušu laiki.

Kad krievi atcēla dzimtbūšanu, Latvijā iestājās klaušu laiki. Zemnieks, ieguvis „putna brīvību“, bija zaudējis savu zemi, savu māju. Kur viņš lai iet, ko lai iesāk, no kā lai pārtiek, ar ko lai uztur ģimeni? Un zemniekam atkal bija jāiet uz muižu, jālūdz kungs, lai viņam atļauj dzīvot pašam savā tēvu tēvu mājā. Kungs zināja, ka zemnieks to darīs, un viņu jau gaidīja. Viņš nodiktēja zemniekam „brīvu līgumu“, pēc kura pret klaušām tam iznomāja māju. Bet bieži zemnieku izlika no mājām un tajās ielika citu, vai mājas laukus pievienoja muižai, lai paplašinātu viņas aramzemi un ganības. Par mājas un zemes lietošanu zemniekam bija jākalpo muižniekam klaušas. Klaušu kārtā zemnieki ar savu roku un zirgu spēku apdarīja visus muižas darbus. Klaušu uzlikšanā muižniekiem nebija nekādu ierobežojumu, un tāpēc viņi aizvien izgudroja visādas klaušas un ar tām nežēlīgi nospieda un izsūca latviešu zemniekus un kalpus.

Kādi bija dzīves apstākļi latviešu zemniekiem, kalpiem un saimniekiem šai klaušu rentes jeb brīvo līgumu laikmetā, kā to dēvē oikonomiskā vēsture, par to mums gaišu liecību dod šī laika aculiecinieks, dzejnieks Ernests Dinsberģis, kas dzimis (1816.) un audzis dzimtbūšanas beigu cēlienā un klaušu rentes ziedu laikmetā Dundagā. Dinsberģis par šo laikmetu saka*).

*) Ernesta Dinsberģa autobiogrāfija, Cēsis, 1903.

ka zemnieku saimnieciskais stāvoklis XIX. g. s. pirmā ceturksnī, pat visā gadu simteņa pirmā pusē bija ļoti bēdīgs. Kungs vēl ilgi palicis zemnieka likteņa noteicējs. Ja kādas saimes laudis nevarēja ar savu saimnieku lāgā satikt un gribēja aiziet pie cita, saimnieks par to sūdzējās kungam, un saimei bija jāpaliek vecā vietā. Kas neklausīja ar labu, to pie tiesas lika krietni nopērt un tad piesprieda, ka bija jāpaliek un jāklausa saimniekam. Ja kāds bija slikts saimnieks, pie kurā saime lāgā nedzīvoja, arī tam bija līdzeklis pie rokas, aizņāja uz muižu, pastāstīja kungam, ka tādos apstākļos nevar klausas pildīt, un uzrādīja kungam, ka no tāda un tāda saimnieka varētu gājējus dabūt. Kungs deva pavēli pagasta tiesai, tā noņēma gājējus no uzrādītā saimnieka un nosūtīja tam, kas pēc tādiem bija prasījis. Nekur par to nevarēja ne sūroties, ne runāt pretim. Algas ar kalpiem un kalponēm nebūt nebija jāsalīgst. Mājas lauki toreiz nebija citādi, kā tikai uz 3 ārēm: rudzu lauks, miežu un auzu lauks un papuve. Pilnīgs kalps katrā šajā laukā dabūja pūrvietu zemes. Tā bija viņa banda un sievas un bērnu uzturs. Kalps pats ēda pie saimes galda un tik vien tajās dienās, kad apstrādāja savu pūrvietu, vai plāva savu plavu (divas dienas nedēļā) ēda pats savu maizi. Lielpuiša alga bija toreiz 6 pūri labības un kārtā drēbju; kalpones alga — 2 rbl. naudā, pāris podu linu un 6 mārc. vilnas. Toreiz nevalkāja ne pastilas, ne zābakus, bet vīzes. Par vīzēm bija jāgādā pašam gājējam. Kalpam vai kalponei deva 3 liekas dienas gadā, kurās nu bija jāsaplēš kārklu lūki vīzēm, ko valkāt cauru gadu. Lūkus saplēsa lieliem rituļiem, pakāra uz klēts virsas, un kad vajadzēja, izmērcēja un nopina valkam vīzes. Kalpu bērņus, kad bija sasnieguši vienpadsmito mūža gadu, ar pagasta tiesas pavēli atņēma vecākiem un nodeva pie saimniekiem, kuriem vajadzēja kalpotāju. Tikpat neapskaužams bija saimnieku liktenis. Ne par savu vājo lauciņu tas drīkstēja domāt, bet par muižas darbiem. Tur izlietoja mājas cilvēku un zirgu spēku. Māju lauki bija izmētāti starp aparēm un krūmiem, ko apstrādāja mājās palikušie veciši, sievietes un bērni. Slikti apstrādātā zeme deva vāju ražu, un katru pavasari bija trūkums kā cilvēkiem, tā lopiem.

Klaušu laiku dzīvojamās istabas Dinsberģis apraksta tā: mājas ēkas bija nekārtīgi, nabadzīgi un rupji taisītas, gluži no apāļiem, netēstiem balķiem, bez nekādiem pamatiem uz mīkstas zemes. Tādēļ pamata balķi drīz sapuva un ēkas iegrimā zemē; istabas tik zemas, ka tikko galvu pacelt, sliekšņi augsti, palo-

Sam pēc tās	Krievu,	Draudzes
Teofā,	muisčas Paggostas pēderrigam	
tas gaddus vežs,	pehdus un	tullus gorvund, ar
	azim un	gihmi
Passa tohp us	tas irr lihds	ta
deenā 18	ta gaddā, pehs §. 144, 145. un 148. no teem Wifsaugf	psifprinateem
Likkumeem no 26ta Merz 1819ta gadda, preeksh wintu nekawetu zaurifschann dohta.		
	muischā tann	ta
		mehnescha deenā 18 ta gaddā.

Muischas Waldifchannas Waħrda

Latviešu zemnieku pirmās pases.

das zemas, lodziņi mazi, istabas tumšas, dūmainas. Gaŗos rudens vakaros tolaik nededzināja ne svecēs, ne lampas.

Pareizticīgo mācītājs Indriķis Straumīte, kas cēlies no Vidzemes zemniekiem un audzis grūtājos kļaušu laikos, tā tēlo Vidzemes zemnieku dzīvi toreiz J. Samārina*) grāmatā — „Krievijas nomales“:

*) Pēc četrdesmito gadu zemnieku nemieriem Krievijas valdība 1846. gadā iecēla sevišķu komisiju zemnieku lietu nokārtošanai Vidzemē. Šai komisijā par locekli iecēla arī dedzīgo slāvofili Juri Samārinu. Šai komisijā strādājot, viņš divus gadus nodzīvoja Rīgā un labi iepazinās ar Baltijas muižnieku un zemnieku apstākļiem. Viņš redzēja, ka muižnieki apspiež zemniekus. Vācu muižnieku nehūmānās rīcības apgaismošanai viņš sarakstīja „Rīgas vēstules“, kurās gan nekur neiespieda, bet tās ātri izplatījās rokrakstā un sacēla tādu uztraukumu Baltijas vāciešos un krievu sabiedrībā, ka vēstulu autoru pat ielika Pēterā-Pāvila cietoksnī, no kura viņu tikai atsvabināja pēc paša ķeizara rīkojuma. Vēlāk Samāriņs savas Rīgas vēstules papildināja un sakopoja grāmatā «Krievijas nomales». Še viņš tēloja Baltijas agrārapstākļus un zemnieku grūto stāvokli, kādā viņus nospieduši muižnieki. Kā slāvofils, Samāriņs centās latviešus atsvabināt no vācu un dabūt zem krievu iespaida. Savā grāmatā viņš ievietoja arī latvieša Indriķa Straumītes atmiņu tēlojumu par kļaušu laikiem Vidzemē. Indriķis Straumīte istā vārdā saucās Indr. Licītis. Viņš dzimis 1830. g. Beŗņu pag., iestājās un nobeidza garīgo semināru Rīgā. Bija par skolotāju un vēlāk — pareizticīgo mācītājs Aderkašos, kur 1906. g. viņu noslepkavoja revolūcionāri.

„Es dzirdēju, ka gājēji, iedami uz muižu klaušās, lūguši no savām mātēm otru kreklu, un, dabūjuši viņu, vilkuši mugurā, teikdami, ir pat tiem iesmejoties: „Nu, tagad tā nesāpēs, spieķis nevilks tik ātri cauri!“

Es redzēju, ka gājēji raudāja, kad gāja pa svētkiem uz brenkūzi pie darba, dienās un naktīs, bez maizes, tikai ar kartupeļiem kulītē. Viņi lūdzās, lai dodot brāgu, un viņiem uz to prātīgi atbildēja: „Bet ar ko mēs dzirdīsim vēršus un cūkas?“

Redzēju, ka sievas tumšos rudens un ziemas vakaros slapjdranķi un puteni kūlās uz muižu ar zīdaini uz rokām, ar kartupeļu maisiņu uz muguras, ar spriguli pār pleciem. Nonākušas muižas piedarbā, nespēja atpūsties, pārsiet bērnu, sagremot drusku cietas maizes jeb iebaudīt sasalušu kartupeli — „ķerties pie darba! negaidiet viens otru!“ skanēja pavēle. Sākās kulšana, kas ilga visu nakti. No rindas laukā tu netiec, bērns brēc. Viņa, asaras rīdama, kustas ar spriguli rokās.

Es redzēju, ka gandrīz cauru vasaru visi, izņemot kādu salikušu veceniti, dzīvoja muižā kunga darbos. Tur viņi apstrādāja laukus, grāba sienu, cēla ēkas, cirta mežus, dedzināja līdumus, tīrīja un līdzināja pļavas. Darbiem nebija ne sākuma, ne gala. Mājās priekš sevis zemnieks strādāja īsos laika sprīžos, kad muižas darbs to ļāva. Maīzi cepa no miltiem, kas maisīti ar sēnālām, vēderu pildīja ar nederīgu rudzu vai miežu biezputru, pieliekot ziemā aizdaru — karoti riebiņa, pārpuvuša piena un vasarā pielejot kazu pienu, tāpat sarūgušu. Un tomēr, kā strādnieki, kam bija jāiet klaušās tikai ar sausu maizi, apskauda šo virumu! Arī mājas ļaudis apskauda tos, kam darbā deva maizi līdz. Kāda nu bija šī maize? Pēc izskata un garšas nebija maize, bet it kā kūdras pika. Es ēdu viņu gan, tikai nelaime bija tā, ka nedeva tik daudz, cik gribējās, un vienādi teica, lai maizīte paliekot siena laikam, bet vasarā bija atkal kāda cita izruna. Un kā mēs šo maizīti milējām un cienījām! Ja kāda drusciņa nokrita zemē, to uzmeklējām, appūtām un apēdām.“

Otrs aculiecinieks — no muižniecības aprindām — kāds A. fon Rennenkamps, kas šai laikā jāšus apceļojis Vidzemi (Ein Sommerritt durch Livland*) un iepazinies ar zemnieku, bet sevišķi muižnieku dzīvi, pēdējo apraksta kā bagātības un pārpilnības apveltītu. Dzīves ērtību ziņā Rennenkampa aprakstītās muižas ainas pat pārsniedz lielgruntnieku dzīves apstākļus 20. g. s. sākumā. Bet par zemnieku dzīves apstākļiem runājot, Rennenkamps vispār tēlo tādu pat ainu kā Dinsber-

*) Fr. Binemana — Aus vergangenen Tagen, Rīgā, 1913. g.

ģis: zemnieki dzīvojot ne atsevišķās dzīvojamās ēkās, bet rījās, un tikai iedzīmta ieraša varot tādus dzīvokļus, dūmus un netīrību panest.

Ka latviešu zemniekiem kā mantojums no kļaušu laikiem šādi „rījas dzīvokļi“ vēl iesniedzas pat deviņdesmitajos gados, to redzam arī no rakstnieka Doku Aša dzīves. Arī viņš piedzima (1861. g.) un uzauga rījā. Un aukstā laikā, „kad vējš pūtīs durvis un dūmus nekādi nevarējuši izvadīt, jo skursteņa nebijis, tad bērni (Doku Atis ar māsām) aiznesti uz aitu kūti, kur bijis siltāks.“*)

Šai kļaušu laikā, kad latviešu tautai saimnieciski un morāliski visgrūtāki klājās, tomēr rodas pirmie nacionālās apziņas dīgli, kas dažus gadu desmitus vēlāk izlauzās uz āru visā tautā ar lielu spēku. Šai laikā meklējami arī sākumi latviešu nacionālai rakstniecībai, kad literātūru rada mūsu pašu tautas dēli. Pēc dzimtbūšanas atcelšanas dažiem uzņēmīgiem un ar apbrīnojāmu gribu apdāvinātiem latviešiem bija jau iespējams tikt pie kaut kādas izglītības. Iemācījušies lasīt un rakstīt no tā literāriskā mantojuma, ko no dzimtbūšanas latviešiem līdzī deva Mancelis un Stenders un viņu laiks, šie jaunie latvju censoņi sāka arī paši mēģināties rakstniecībā, un tā radīja latviešu nacionālās literatūras sākumus. Ja neskaitām Neredzīgo Indriķi, kuŗa liktenis citāds, tad šie mināmi Leitāns, Līventāls un Dinsberģis. Tie ir pirmie latviešu rakstnieki, kas nākuši no pašu tautas vidus, no dzimtbūšanas un kļaušu laiku nabadzības šūpuļa. Cik viņiem bijuši grūti apstākļi un cik nesalaužama griba un tieksmes pēc izglītības, liecina tas, ka Leitāns („Mājas Viesa“ nodibinātājs un pirmais redaktors) — būdams kalpa, vēlāk kļaušu saimnieka dēls — pats no sevis iemācījies lasīt, bet rakstīt mācījies ar naglu un nodedzinātu skaliņu. Līventāls, bez vecākiem augdams, jau piektā dzīves gadā, tāpat kā Leitāns, bija iemācījies lasīt un vēlāk rakstīt. Bet Ernests Dinsberģis jau seši gadi vecs prot lasīt dziesmu grāmatu, jo citas lektūras mājās nav. Bet kad tēvs, gribēdams apmierināt Ernesta neatlaidīgo lasīšanas kāri, aizņemas naudu un nopērk Mancela sprediķu grāmatas sesto izdevumu, kuŗai pāri par 1000 lpp., tad septiņus gadus vecais nākošais rakstnieks kā skrietin izskrien cauri vairākas reizes šai grāmatai, līdz visus sprediķus zina no galvas. Bet vēlāk, būdams par mācītāja kučieri, pēc dienas darbiem vakaros un naktīs, Dinberģis sēdās pie grāmatām un mācījās ar tādu pat cītību. No algas viņam neiznāca ko svecēs nopirkt. Izurbis

*) Sk. Doku A. kop. rakstos, I, 15—17, 1928.

kartupeli vai kāli, Dinsberģis ielēja eļļu vai trānu, ielika dziju par dakti un tad pie šīs gaismas lasīja vai rakstīja. Vienīgi šā strādādams, Dinsberģis no kļaušu kalpa kļuva vēlāk par skolotāju un rakstnieku.

3. Bads. Zemnieku nemieri. Latviešu pāreja pareizticībā.

Kļaušu rentes kārtība, kad zemniekam ar savu ļaužu un zirgu spēku vajadzēja apdarīt visus muižas darbus, savus krūm-malu tīrumus apstrādājot lietainās dienās, vai ar bērniem un sirmgalvjiem, noveda nevien pie trūkuma, bet drīz arī pie bada, kam daudzās vietās sekoja zemnieku nemieri.

Jau 19. g. s. sākumā neciešamo agrārāpstākļu dēļ nemieri bija notikuši Ārlavā (1818.) un Lielvārdē (1819.), bet gadu simteņa vidū notika Bebru dumpis (1841) un nemieri Mežmuižā (1863.).

Visnopietnākie bija 1841. gada zemnieku nemieri Vidzemē. 1840. gada vasara bija ārkārtīgi slapja un iznīcināja visu ražu. Jau ziemā zemniekiem pietrūka maizes, pavasarī nebija sēklas. Visvairāk nelaime piemeklēja Cēsu un Valkas apriņķus. Zemnieku stāvoklis bija drausmīgs. Tad kādi apkārtstaigātāji žīdiņi bija palaiduši baumas, ka Dienvidkrievijā, Jeiskā, valdība Kurzemes žīdiem ierīkojot lauksaimniecības. Aizbraukušiem žīdiem tur ejot labi. Brīvas auglīgas zemes esot vēl daudz. Tad arī badu cietēji latvieši bija sadomājuši lūgt valdību atļaut izceļot uz Dienvidkrieviju, apmesties tur uz dzīvi un nodarboties ar zemkopību. Pa bada piemeklētiem apgabaliem šī ideja kā cerības stars izplatījās ātri. Zemnieki uz Rīgu sūtīja delegātus, kuri ar attiecīgiem lūgumiem griezās iestādēs un ar savu neatlaidību beidzot nokļuva pie Baltijas ģenerālgubernatora grafa Pālena, šejienes muižnieka. Tas zemniekus ar pēriena draudiem aizraidīja uz mājām. Bet vācu ierēdņiem zemnieki nekad nebija uzticējušies. Tad citi zemnieku delegāti paslepus meklēja pieklūt kādiem krievu ierēdņiem. Un viens žandarmu virsnieks bija gadījies, kurš pret samaksu sāka pieņemt zemnieku lūgumus atļaut izceļot uz „siltajām zemēm“. Bet šo žandarmu par zemnieku krāpšanu pašu drīz nolikvidēja. Daži zemnieku sūtni 1841. g. jūnijā bija nostaigājuši arī līdz pareizticīgo biskapam Irinarcham, kurš uzņēma zemniekus laipni, lika pabarot, iedeva drusku naudas un aizrādīja, ka viņš var kārtot tikai baznīcas lietas. Varbūt biskaps netieši zemniekiem norādīja, kad viņi būtu pareizticīgie, t. i. ķeizara ticības piederīgie, tad par viņiem labāki gādātu. Var būt, ka zemnieki biskapa laipnību tā

iztulkoja. Bet šī apmeklējuma rezultātā izplatījās tādas domas, kā latviešiem jāpāriet ķeizara ticībā, tad viņiem klāsies labāki, un tie atbrīvosies no vācu muižnieku jūga, kurš latviešiem šķita un arī bija par visu grūtāks. Tie, kas gribēja braukt uz siltām zemēm, domāja, ka kā pareizticīgie varēs turp nokļūt, pārējie domāja, ka varēs pārvērsties par kroņa ļaudīm un tiem klāsies ne sliktāki, kā nedaudzo kroņa muižu zemniekiem. Tāpēc bīskapam Irinarcham sāka iesniegt tūkstošiem zemnieku lūgumus uzņemt viņus ķeizara ticībā. Par zemnieku lūgumiem bīskaps ziņoja Pliskavas virsbīskapam un Pēterpils sinodei. Muižnieki sāka aptvert, ka šī lieta pieņem nepatīkamu virzienu. Ģenerālgubernātors lūdza bīskapu nepieņemt vairs zemnieku lūgumus, bet tas neklausīja. Tad uz ceļiem visos svarīgākos punktos nostādīja sardzes, kas saķertu zemnieku lūgumrakstu nesējus bīskapam. Bet tomēr zemnieki slepeni atrada ceļus, kā uzmeklēt bīskapu un viņam nodot lūgumrakstus. Tad muižnieki un ģenerālgubernātors ar saviem iespaidīgajiem sakariem Pēterpili apvainoja Irinarchu zemnieku musināšanā. Tam bija panākumi un bīskapu stingrā pavadoņībā apkārt Vidzemei nogādāja uz Pēterpili, kur viņu nodeva tiesai. No Baltijas viņš bija aizvākts. Tagad nu muižnieki gribēja izrēķināties arī ar tiem, kas uz vietām „musinājuši“ zemniekus pāriet pareizticībā. Tā 1841. g. rudenī Jaunbros kartupeļu rakšanas laikā ieradies pilsietas komisars kareivju pavadībā, lai meklētu tos, kas musinot tautu pāriet pareizticībā. Zemnieki šim komisaram uzbrukuši un gribējuši nosist arī savas muižas īpašnieku, bet tas paspējis aizbēgt. Tāds pat starpgadījums noticis Veselavā, kur zemnieki ar spriguliem un izkaptīm saņēmuši Cēsu pilskungu, kas kazāku pavadībā ieradies nomierināt „dumpiniekus“. Zemnieki domāja, kā ar lūgumrakstu iesniegšanu viņi ir jau kļuvuši par kroņa ļaudīm, kas padoti tikai kroņa, bet ne muižnieku varai, un, bada dzīti, viņi ar naidu un spriguliem saņēma muižniekus. Bet šos mazos starpgadījumus muižnieki iztulkoja par zemnieku dumpjiem, un tāpēc izdabūja, ka valdība uz Vidzemi atsūtīja 10.000 kareivjus zemnieku „nemiernieku“ apspiešanai. Daudzus iedomātus nemierniekus saķēra un Jaunbros un Veselavā publiski nopēra. Pavisam sodīja 108 cilvēkus. Sodīšana notika tā, ka kareivjus nostādīja divās garās rindās vienu pret otru, katram kareivim iedeva rīksti, sodītajam vajadzēja iet caur šo rindu, un kareivji viņu sita, cik spēka. 5 vairāk „vainīgajiem“ bija jāiet caur 1000 kareivju rīkstēm, 13 caur 500 rīkstēm, bet pārējiem caur 50—150 rīkstēm. Vairākus cilvēkus ar šādu sodīšanas veidu pavisam nosita. Eksekūciju noskatīties bija sadzīti vairāki simti zemnieku, kuriem pēc vai-

nīgo sodīšanas barons Hagemeistars teicis: „Tā sodīs katru, kas gribēs iet uz silto zemi, kas gribēs pieņemt krievu ticību un neklausīs saviem kungiem un mācītājiem“.

Bet pareizticīgā baznīca tomēr gribēja izmantot sava iespaida nostiprināšanai latviešu vēlēšanos pāriet pareizticībā. Bīskaps Irinarchs bija attaisnots. Viņa vietā 1842. g. uz Rīgu

Baltijas ģenerālgubernātors kņazs Suvorovs-Rimņiskis.

atsūtīja enerģisku pareizticības darbinieku bīskapu Filaretu, kurš, pretēji muižnieku un ģenerālgubernātorā gribai, sāka pat atklāti un oficiāli pieņemt latviešu zemnieku lūgumus par pāreju pareizticībā. Acīmredzot, viņam uz to bija Sinodes pilnvaras. Filarets pieņēma arī zemnieku sūdzības par muižniekiem un nogādāja tās attiecīgās krievu iestādēs. Zemnieku sūdzību rezultātā kā bīskapam Irinarcham, tā Filaretam, divas reizes uz Vidzemi no Pēterpils izbrauca augsti revidenti, 1841. g. keizara adjutants Buturljins, kurš atzinis, ka: 1) muižas lauki nesamērīgi palielināti uz zemnieku zemes rēķina, 2) riežu sis-

tēma izpostot zemniekus, 3) āboliņa un kartupeļu audzēšana radot pārmērīgas kļaušas un 4) zemniekus ļoti nospiež lielās sķūtis. 1843. g. uz Vidzemi izbrauca iekšlietu ministra biedrs Seņavins, kuŗš, Filareta ietekmēts, atzina, ka zemniekus ļoti nospiež vācu muižnieku jūgs un ka viņu saimnieciskais stāvoklis ir neciešams un izeju no tā viņi meklē pārejot pareizticībā.

Šis iekšlietu ministra biedra atzinums bija izšķirošais pareizticības izplatībai Vidzemē. Vispirms aizsauca pareizticības pretinieku, ģenerālgubernātoru grāfu Pālenu un viņa vietā iecēla krievu Golovinu, un pēc viņa — kņazu Suvorovu (1848.—1861.), kuŗš vispār latviešiem bija diezgan labvēlīgs, ar viņa gādību piem. Kr. Valdemārs un Kr. Barons varēja nobeigt ģimnazijas. Līdz 1848. gadam pareizticībā Vidzemē pārgāja kādi 100.000 latvieši un daļa igauņu. Tā Vidzemē nodibinājās daudzas pareizticīgo draudzes. Latviešu pāreju pareizticībā Filarets veicināja arī ar to, ka pie pareizticības viņš piesaistīja diezgan ievērojamus hernhūtiešus un viņu saku tētiņus. Tā pazīstamo brāļu draudzes tētiņu Dāvidu Balodi viņš iecēla par pareizticīgo mācītāju Laudonā, arī citur par pareizticīgiem mācītājiem darbojās daži saku tētiņi. Pie pareizticīgo draudzēm ierīkoja arī skolas. Kad pareizticība Vidzemē nopietni sāka apdraudēt luterticību, pēdējā sāka vairāk rūpēties par latviešu ļaužu apstākļiem. Bez tam četrdesmitos gados, sevišķi četrdesmito gadu beigās nāca vairākas reformas, kas mazliet uzlaboja latviešu saimniecisko stāvokli un pāreja pareizticībā līdz ar to beidzās; izrādījās arī, ka „keizara ticība“ latviešu zemniekiem nekāda labuma nedeva.

Bez Vidzemes zemnieku nemieriem vēl drusku jārunā par Kurzemes zemnieku nemieriem. Sešdesmito gadu sākumā, sakarā ar kļaušu nomas izbeigšanos un pāreju uz naudas nomu, nemieri notika Dvietes pag. Ilūkstes apr., Mežmuižas un Mazberķenes pagastos Jelgavas apriņķī. Lielākie nemieri bija Mežmuižā. Viņu cēloņi tie, ka ar 1861. g. itkā atcēla kļaušu nomu un uzlika naudas nomu, bet tomēr zemnieku pildmās kļaušas pret muižu, baznīcu un pagastu vēl atstāja milzīgas. Līgumos muižnieks bija paredzējis sev tiesības izlikt zemniekus no mājām, kad viņam iepatikās, apķīlājot viņu mantu. Muižnieks to varēja izdarīt tad, ja zemnieks kādu no drakoniskajiem māju nomas līguma punktiem neizpildīja. Un tādus punktus bija ļoti viegli atrast. Tā 1861. g. beigās un 62. g. sākumā Mežmuižā no mājām izliek vairākus desmit saimniekus par rentes kļaušu nepildīšanu. No 13 mājām, no kuŗām izlikti saimnieki, rada trīs rentes pusmuižas — Jauno muižu, Viņķeļ-

muižu un Vilkaišu muižu. Pārējās mājās ieliek „muižas valdības“ uzticības vīrus. Bez tam pāris gadu laikā Mežmuižas zemniekiem nodara vēl divas netaisnības: 1) izšķiež viņu grūti sakrāto bāriņu un rekrūšu naudu, tā ka pagasts vairs nevar ne domāto valsts māju, ne skolu uzcelt, 2) uz mājām uzliek daudz lielāku nomu. Zemnieki samet naudu un sūta pagasta vecāko Veilandu uz Rīgu sastādīt sūdzību un sūtīt uz Pēterpili ķeizaram un valdībai par muižas netaisnībām zemes lietās un blēdībām pagasta kasē. Jelgavā šāda sūdzība neatrod dzirdīgas ausis. No 10. dec. 1861. g. līdz 25. jūl. 1863. g. mežmuižnieki aizsūtījuši uz Pēterpili 11 sūdzības un lūgumrakstus. Kaspars Biezbārdis veicina šo mežmuižnieku sūdzību aizsūtīšanu uz Pēterpili.

Rezultātā 13. jūnijā 1863. gadā Mežmuižā*) atbrauca komisija no trim locekļiem: barona Sakena, asesora Mēdema un Bacha. Mežmuižā bija sapulcēti visi pagasta ļaudis un papriekšu ap 30 cilvēku izprasīja katru savrūp, tad pa 10 un beidzot pa 20 kopā, vai tie rakstījuši lūgšanas augstam kungam ķeizaram un ministra kungam? Tie atbildējuši, ka rakstījuši. Tad prasījuši, ko tie lūguši savos rakstos. Saimnieki un kalpi, kuriem bez iemesla bija atņemta zeme, ko tie līdz tam apstrādājuši, un pašu manta, atbildējuši, kā tie lūguši to, ko zaudējuši un lai atsūtītu no Pēterburgas komisiju, kas lai pēc Dieva taisnības izmeklētu, kā stāv ar pagasta mantu, īpaši ar pagasta labības magazīnu, ar rekrūšu, krāšanas un bāriņu lādēm, — ko viss pagasts sev par labu iemantojis, daudz gadus asiņainus sviedrus laistīdams, un kas no muižu valdes izputināta, tad vēl lūdz: lai atvēl izredzēt pagasta amata vīrus pašiem zemniekiem, bet ne tādus vien, kas patīk kungam; — un ja visi šie lūgumi piepildītos, tad mežmuižnieki būtu pilnā mierā. Uz visiem šiem lūgumiem komisija deva tiem, visiem dzirdot, šādu spriedumu: „Daudz lūgšanas rakstu jūs rakstījuši un varat vēl rakstīt tūkstošiem; nedz Augstais Kungs un Ķeizars, nedz arī ministra lielskungs pie jums šurp neatnāks un arī nevar šē spriest tiesu; tā ir šējenes tiesu daļa, un ko mēs nospriedīsim, ar to viss beigts. Tāpēc mēs šē pasludinām: kam atņemta zeme un manta, tas to atpakaļ vairs nedabūs: izzagto pagasta mantu arī nevar vairs atdabūt atpakaļ, jo pagasta skrīveris sev nēmis dzīvību (kauču muižas īpašnieks galvoja, ka šis pašslepkava-skrīveris taisns cilvēks, un ka pagasts dabūšot atpakaļ savu zaudēto mantu); visiem jāklausa savam kungam tāpat kā līdz šim.

*) Atstāstīts pēc prof. V. Lamanska raksta Aksakova avīzē „Diena“, 1865. g.

15. jūlijā visi pagasta ļaudis bija, tāpat kā 13. jūnijā, sapulcēti muižā, un komisijas locekļi sāka no jauna to pašu izprasīt, ko pirmo reizi prasīja. Pagasta priekšsēdētāju zemnieku Jāni Veilandu izprasījuši, amata vīri lika muižkungam atnest ķēdes, un asesors Mēdems, bez kādas vainas vai pierādījuma, ņēmās pats savām rokām slēgt Veilandam kājas. Jānis sāka brēkt, lai nākot viņam palīgā; atsteidzās viņa brālis Zāmelis, gribēdams to atsvabināt. To redzēdami, abi divi komisijas locekļi, kas sēdēja paaugstā cienīgā vietā, ātri pārlēca pār treļņiem un ņēmās atņemt Zāmelim Veilandam viņa brāli. Bet šie jau bija patapuši izmukt ļaužu pulkā; tādēļ komisijas locekļi bruka virsū katram, kuŗš tik pagadījās priekšā. Redzēdami, ka tiesas kungi izturas tik ērmīgi un ka nav gaidāmas nekādas īstenas tiesu darīšanas, zemniekiem bija gribot negribot jāatstāj komisijas locekļi vieni paši un jāiet katram uz savām mājām.

16. jūlija mēneša dienā tos izbiedēja lielas briesmas. Visus zemniekus sapulcēja muižā un necerot, negaidot tos apstāja vesela rota Jelgavas pilsētas zaldātu, un palkavnieks Koeslers lika pērt: septiņi cilvēki dabūja katrs simts sitienus pa pliku miesu. Tad viens komisijas loceklis sacīja, „ka viss tas, kas nupat noticis, esot Augstā Kunga un Keizara un ministra lielkunga spriedums. Ja jūs vēl nebūsiēt mierā, tad septiņu cilvēku vietā, kā tagad, dabūs septiņdesmit katrs divreiz tikdaudz soda.“

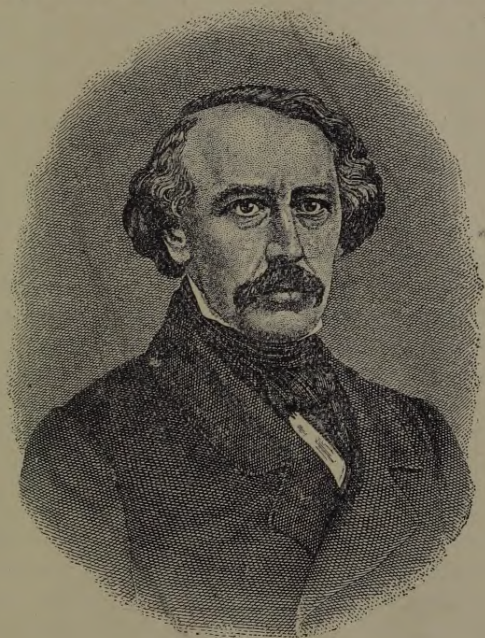
Tā tad zemnieku lūgums gan bija Pēterpilī atradis dzirdīgas ausis un bija uzdots šo lietu izmeklēt. Bet muižnieki izmeklēja zemnieka sūdzību pret muižnieku, ar kuŗu bija kopā ieturētas stipras brokastis, zemniekus nopēra un sūdzības iesniedzēju, pagasta vecāko Veilandu, virspilstiesā izsūtīja nometināšanā uz 5 gadiem uz Krieviju, jo vēl nebija atcelts likums, kas zemniekam aizliedza iesniegt sūdzības par muižnieku bez pēdējā atļaujas.

4. Četrdesmito un sešdesmito gadu reformas.

Ar četrdesmitiem gadiem krievu valdība un sabiedrība sāka drusku vairāk interesēties par Baltijas iekšējām lietām kā līdz tam. Viens iemesls bija tas, ka ar nacionālā jautājuma diskutēšanu Eiropā, arī Krievijā nodibinājās tautiskā jeb s l a v o f i ļ u kustība, kuŗu galvenais centrs atradās Maskavā. Slavofiļu mērķis bija izskaust no krievu sadzīves visu nekrievisko un no nenacionāliem elementiem censties atbrīvot valsts vadošos amatus. Slavofiļi vērsās arī pret Baltijas vācu muižnieku privilēģijām, pret šejienes lielo autonomiju. Tāda bija sabie-

driskā doma Krievijā, kuŗa darija savu iespaidu arī uz valdību. Latviešu pāreja pareizticībā šo interesi pret Baltiju vēl pastiprināja.

Zinādami krievu sabiedriskās domas noskaņojumu, kas sāka ietekmēt valdību, Baltijas liberālie muižnieki sāka domāt par reformām, lai ar tām paši varētu nokārtot zemnieku agrāro jautājumu un saimniecisko stāvokli, jo pretējā gadījumā to varēja darīt krievu valdība tieši. Pēterpilī jau bija nodibināta Bal-

1849. g. agrārlikuma autors Hamilkars Felkerzāms.

tijas lietu komisija. Tomēr liberālajiem muižniekiem ar baronu Hamilkaru Felkerzāmu priekšgalā nācās izcīnīt ļoti sīvas cīņas agrārā jautājuma atrisināšanai. Felkerzāms šo lietu ierosināja jau 1842. g. landtāgā un tikai pēc 7 gadu cīņas Felkerzāms panāca, ka izdeva un ķeizars apstiprināja (1849. g.) jaunu agrārlikumu.

Šis likums nu rēgulēja kļaušas: līdzās kļaušu nomai atļāva arī naudas nomu, bet galvenais, ka nodrošināja zemniekiem viņu lietojamās zemes tiesības, tā tad it kā atjaunoja 1804. g. likuma principus. Bija noteikts, ka kādreiz zemniekiem lieto-

šanā nodoto zemi vajaga zemniekiem vai nu izrentēt vai pārdot, neizlietojot citiem nolūkiem. Tā tad sākot ar 1849. gadu Vidzemes zemniekiem bija jau tiesības iegūt zemi privātipašumā un varēja sākt nodibināties latviešu gruntniecība; Kurzemes zemnieki šo tiesību ieguva tikai 14 gadus vēlāk. Arī tā zemnieku zeme, kas pēc brīvlaišanas bija piedalīta muižai, pēc 49. gada bija jāatdod atpakaļ zemniekiem lietošanai. Bet muižnieki, sūdzoties, ka viņi šo zemi kultivējuši, izkaulēja tiesību uz tā saukto kvotu zemi — līdz 36 pūrvietas no agrākās zemnieku zemes, ko piešķīra muižām kalpu uzturam.

Ar piecdesmitiem gadiem nu mēs īsti varētu sākt skaitīt latviešu gruntniecības sākumu (vismaz Vidzemē), jo māju iepirkšanai Felkerzāms pat nodibināja zemnieku rentes banku, kas šo iepirkšanu veicinātu ar kredītiem, bet īstenībā sākās tikai naudas nomas laikmets kā Vidzemē, tā arī Kurzemē, kas dažās vietās ilga vēl 30 gadus. Ar rentes bankas starpniecību no 49.—51. g. Vidzemē zemnieki ir iepirkuši tikai 42 mājas 120.822 rbj. vērtībā. Tas ir pa visu Vidzemi tikai ap 14 māju gadā. Vispirms zemnieki nebija sagatavoti tik krasai pārejai no klašu nomas uz zemes īpašuma tiesībām. Zemnieka psiche vēl nevarēja to aptvert. Otrkārt, zemnieks neticēja, ka viņa nopirktā māja tam paliks īpašumā uz bērnu bērniem, bez klašām muižai. Zemnieki domāja, ka muižnieki ar māju pārdošanu tikai izspēlē veiklu karti, lai izvilktu naudu tiem zemniekiem, kas to iekrājuši, un pēc tam atkal mājas atņems.

Bet arī naudas noma iesakņojušos klašu nomu tik drīz neizspieda. Tas kavēja kā vispārējā lauksaimniecības stāvokļa pacelšanu, tā arī latviešu zemnieku turības vairošanos. Še vainojama tiklab muižniecības negriba zemniekus tik drīz atbrīvot no klašām, kā arī latviešu zemnieku vispārējais konservātisms. Tā 1861. g. Jurgos no visām 12,594 zemnieku mājām vēl 2608 ir klašu nomā.

1849. g. likumam konservatīvie muižnieki gan sarīkoja uzbrukumu un 1856. g. landtāgā pieņēma jaunu agrārlikumu, kas 1849. g. likuma princīpus grozīja muižniekiem par labu. Bet tad mira konservatīvais Krievijas cars Nikolajs I. Nākošais valdnieks Aleksandrs II. bija liberālāks un viņš 1860. g. deva Vidzemei jaunu agrārlikumu, kas sevī ietvēra visus 1849. g. likuma princīpus. 1863. g. šādu pat agrārlikumu izdeva Kurzemei. Tagad nu arī Kurzemes zemniekiem bija tiesība iegūt par dzimtu kroņa un privātmuižu zemes: iepirkt, mantot un saņemt kā dāvinājumu. Nu arī Kurzemes latviešu zemnieks varēja savu apstrādāto un iekopto māju iepirkt un

saukt par savu īpašumu, no kuŗa to vairs muiŗa nevarētu izdzīt pēc savas patvaļas. Ar ŗo gadu, kas latvieŗiem deva arī vėl otŗu ievērojamu tiesību — pilnīgu kustības brīvību, kas pēc brīvļaiŗanas bija stingri ierobeŗota tikai ar pārvietoŗanos dzīvojamā gubernā*), varam datēt ļoti ātru latvieŗu gruntniecības pieaugŗanu, viņu saimniecisko nostiprināŗanos uz savas zemes.

1864. g. izdeva vėl jaunu papildlikumu, kas aizļiedza ar zemniekiem slēgt kļauŗu ļīgumus. Visas kļauŗu nomas lietas bija jāizbeidz 1868. gadā.

Sākot nodibināties latvieŗu gruntniecībai, vajadzēja nākt arī pārgrozībām zemnieku tiesiskās attiecībās pret muiŗniekiem. 1819. g. zemnieku likumi pieŗķīra muiŗai noteicējas vārdu pār zemniekiem kā tīri administrātīvās, tā arī tiesu lietās. ŗada kārtība pastāvēja tepat līdz 70-iem gadiem. Bet kad zemnieks bija jau kļuvis zemes īpaŗnieks, viņŗ arī administrātīvās un tiesu lietās vairs nevarēja būt atkāŗīgs no muiŗas. Prasībām pēc stāvokļa uzlaboŗanas arī ŗe seŗdesmitos gados bija panākumi. **1866. g. 19. februāri izdeva likumu, kas Baltījas zemniekiem deva pašvaldības un pašdarbības tiesības pagastos.** Ar ŗo likumu nodibinātā pagastu pašvaldības kārtība ar lielākiem vai mazākiem grozījumiem pastāvēja līdz Krievijas revolūcijai. ŗis likums pieŗķīra tiesības būt par pilntiesīgiem pagasta sabiedrības locekļiem visiem pagastā pierakstītiem iedzīvotājiem — kā zemniekiem, tā arī citu kārtu pārstāvjiem. Daudzos pagastos pagasta sabiedrībā iestājās arī muiŗnieki, cerēdami ar savu agrāko autoritāti un saimniecisko iespaidu pār zemniekiem, kas vėl nebij izmaksājuŗi mājas, būt noteicēji vėl jaunformētā pagasta sabiedrībā. Tā bij. Krievijas tieslietu ministrs grāfs Pāļens Vidzemē ir bijis ŗat pagasta vecākais.

Kā M. Skujenieks aizrāda**), visos Vidzemes pagastos pierēģi tomēr bijuŗi tikai 569 nezemņeki pret 1.037.329 zemniekiem, kuŗi tad arī bija galvenie pagastu darbības noteicēģi un saimniecības uzturētāģi. Pagasta sabiedrības galvenais noteicēģis nu nebija muiŗnieks, bet paŗa pagasta locekļu sapulce, kas

*) Ar ŗo likumu gan izcēļās daŗi nepatīkami pārpratumi. 1863. g. 24. nov. „Latvieŗu Avīzes“ sniedza ŗī likuma latvisku tulkojumu un viētai, kuŗā sacīts, ka ļaudīm pases priekŗ visas valsts nevar atraut, ja viņi izpilda ŗādā gadījumā priekŗā rakstītos prasģjumus, bet 30 verstu attāļuma robeŗās viņiem nemaz nevajag pases, — ŗī viēta bija pārtulkota ŗādēģādi: «tikai 30 verstu attāļuma robeŗās ļaudis drīkst prasģt pases». «Pēterburgas Avīzes» ļoreiz bija apturētas, un kad tās atkal iznāca, viņas nodrukāja pareizu minētā likuma tulkojuma tekstu, un tikai pēc kāda gada «Latvieŗu Avīzes» izlaboja savu kļūdu.

**) Vietēģā pašv. Baltijā. 105. lpp.

iecēla vietnieku pulku, pagasta valdi, pagasta vecāko un pagasta tiesnešus. Pagastam nu bija uzdevums rūpēties par skolām, ārstu palīdzību, labības magazinām, sociālo apgādi, labierīcībām u. t. t.

Šī jaunā Baltijas pagastu pašvaldības iekārta deva latviešiem nevien kaut cik ciešamas cilvēciskās tiesības, bet galvenām kārtām palīdzēja nostiprināties uz savas par dārgu maksu jaunatgūtās zemes.

5. Garīgā kultūra.

Latviešu garīgā dzīve krievu laiku otrā gadu simteņa sākumā tomēr pamazām sāka atdzimt un atplaukt. Tās bija apgaismības gadu simteņa atbalss sekas Baltijā. Šējenes muižnieku un mācītāju dēli, nākdami no visturīgākām aprindām, lielāko tiesu izglītojās Vakareiropā, kur viņi tika ierauti 18. g. s. apgaismības un racionālisma strāvās. Pēc studiju laika Latvijā atgriežoties, šie izglītotie vācieši, Russo, Voltēra un Herdera ideju ietekmēti, sāka nodarboties ar literātūru, sevišķi ar latviešu literatūras kopšanu, lai arī latviešus kā zemnieku kārtu vestu „pie prāta apgaismības“. Apgaismības idejās ieaugušo dažu vācu mācītāju darbība šai virzienā bija tik sekmīga, ka, piem, Sērpils mācītājs *Vecais Stenders* uzskatāms pat par latviešu laicīgās literatūras nodibinātāju. Šiem apgaismības gadu simteņa mācītājiem un dažiem liberālajiem muižniekiem latviešu tauta bija „mīli latvieši, kuŗu cienīgiem kungiem un mācītājiem ļoti patīkama lieta iraid, to redzēt un manīt, ka viņi pēc labām atzišanām, mācībām un gudrībām dzenas, un jo dienas, jo gudrāki un labāki kļūst“.

Šādā nolūkā tad arī vienu gadu pēc Vecā Stendera nāves 1797. g. Stefenhagens Jelgavā izdeva pirmo latviešu žurnālu „*Latviska Gada Gramata*“, kuŗa galvenais līdzstrādnieks un redaktors bija *Matīss Stobe*. Pēdējais tā tad arī uzskatāms par pirmo latviešu žurnālistu, lai gan pēc tautības viņš bija vācietis. Satura ziņā šis žurnāls, kas iznāca divus gadus, bija diezgan daudzpusīgs un sniedza „visievērojamāko un derīgāko no bezgalīgo zināšanu krājuma, no kā mūsu latvieši tik maz vēl zina, tāpat no neizmērojamā patiesības, labuma un dailuma lauka to derīgāko“. Un tie bija dažādi praktiski padomi latviešiem viņu dzīvē, sevišķi zemkopībā, lopkopībā un mājsaimniecībā. Žurnālu izplatīja ar subskribentu palīdzību un pirmajā gadā tam bija 2020 abonentu. Galvenie subskribenti bija muižnieki un mācītāji, kā arī turīgākie zemnieki.

Jelgavā iznāca arī pirmais latviešu laikraksts „Latviešu Avīzes“, kuŗas 1822. g. 5. janvārī sāka izdot Lestenes mācītājs Fr. Vatsons, kuŗa nolūks bija „darīt latvietim viņa tautu kā nāciju, viņa zemnieku kārtu un skaisto valodu mīļu un dārgu: sargāt latviešu tautas īpatnību un valodu un apkarot ģermanomāniju...“

Raksturīgi, ka pirmais latviešu žurnāls un pirmais latviešu laikraksts izdoti Jelgavā — Kurzemē. Kamdēļ tas tā, to sapratīsim atceroties Vidzemes un Kurzemes saimnieciski politiskos apstākļus. Kurzemē, kuŗa līdz 1795. g. bija patstāvīga hercogiste, muižniecība arī kalpināja un verdzināja latviešu zemniekus, bet Kurzemes muižnieku attiecībās pret zemniekiem bija zināms patriarhalisms un liberālie muižnieki un mācītāji diezgan daudz gādāja par latviešu zemnieku garīgām lietām. Saimnieciski Kurzemes zemnieki arī nebija tā nospiesti kā Vidzemes zemnieki. Tai pašā gadā, kad Kurzemē ar muižnieku un mācītāju atbalstu izdeva pirmo latviešu žurnālu, Vidzemes landtāgs ar lielu niknumu noraidīja Ziversa projektu par zemnieku stāvokļa uzlabošanu. Vidzemniekiem avīzi „Tas Latviešu Laužu Draugs“ mācītājs H. Treijs Rīgā sāka izdot tikai 1832. g., kuŗa 1846. g. apstājās. Un tikai desmit gadus vēlāk vidzemnieki ieguva atkal savu avīzi „Māja Viesi“ (1856. g.), kuŗai pirmajai par redaktoru bija īsts latvietis Ansis Leitāns un pirmajos gados šī avīze satura un virzienā ziņā bija arī diezgan nacionāla.

Šai laikā, pirms tautas atmodas uzliesmojuma, kaut cik sāka plaukt arī latviešu grāmatniecība. Tā no 19. g. s. sākuma līdz g. s. vidum iznākušo latviešu grāmatu skaitu var rēķināt uz apm. 500, lai gan laicīgo grāmatu starp tām nebija daudz. Kr. Valdemārs četrdesmitos gados latviešu laicīgo grāmatu skaitu rēķina uz 60.

Skolu un izglītības lietām krievu laiku otrais gadu simtenis Latvijā deva daudz vairāk, kā pirmais gadu simtenis. Īstenībā tas bija cīņu laikmets par latviešu izglītības lietām. Un interesanti, ka šī cīņa noritēja galvenām kārtām arī starp vāciešiem un krieviem — kam savās rokās noturēt latviešu garīgās attīstības virzienu — vāciešiem vai krieviem. Jau 1802. g. krievu cars Aleksandrs I nodibināja izglītības ministriju, kuŗai vajadzēja vadīt un pārzināt visas valsts izglītības un skolu lietas. Ar izglītības ministrijas nodibināšanu visu valsti pēc augstskolu skaita sadalīja mācības apgabalos. Augstskolas pārziņā nodeva visas apgabala skolu lietas. Tāpēc tai pašā gadā atjaunoja Tērbatas augstskolas darbību un skolu lietās Tērbatas mācības apgabalam pakārtoja Kurzemi, Vidzemi, Igauniju un

Somiju. Tērbatas augstskolas skolu komisija drīz vien izstrādāja noteikumus draudzes skolām un 1805. g. izglītības ministrija tos apstiprināja. Pēc šiem noteikumiem Vidzemē bija jānodibina 122 un Kurzemē 65 draudzes skolas. Šajās skolās bija jāmāca rakstīt, rēķināt, ģeografija, dabas un ticības mācība. Jau agrāk nodibinātajām tautskolām bija jāieceļ inspektori pa apriņķiem. Tomēr muižnieki, kuri vēl vadīja visas vietējās lietas, Tērbatas universitātes noteikumiem par draudzes skolu dibināšanu lielu vērību nepiegrīza.

Vidzemes zemnieku brīvlaišanas likumos par skolām bija teikts, ka katrā pagastā, kurā dzīvo 500 zemnieku, jāierīko pagasta skola, bet draudzes skola jādibina draudzēs, kurās ir 2000 zemnieku. Pagasta un draudzes skolās mācības jāpasniedz latviešu valodā. Pagastu skolās jāmāca lasīt, bībeles stāsti un dziesmas, bet draudzes skolās jau rakstīt, rēķināt u. c. Par Vidzemes skolu lietām šai laikā daudz ir rūpējies ģen. superindendents K. Zontags, mācītājs Valters, bīskaps Ulmanis u. c. 1828. g. valdība Tērbatā nodibināja pirmo skolotāju semināru, lai sagatavotu elementārskolotājus latviešiem un igauņiem. 1839. g. skolotāju semināru, t. s. ķester-skolu nodibināja Valmierā, un par viņa vadītāju iecēla latvieti J. Cimzi, kurš izaudzinājis daudzus labus skolotājus. Šo semināru uzturēja vācu muižnieki. 1840. g. Vidzemē izdeva noteikumus par skolu pārvaldīšanas un uzturēšanas kārtību. 1844. g. Vidzemē bija 57 pagasta un 58 draudzes skolas.

Kurzemē skolu lietas gan atradās bēdīgākā stāvoklī, jo še skolām nebija tādu gādnieku, kā ģen. superintendents Zontags un bīskaps Ulmanis Vidzemē. Četrdesmitajos gados Kurzemē ir bijušas tikai kādas 34 laukskolas. Kurzemes zemnieku brīvlaišanas likumos par laukskolām bija tikai viens pants, ka uz katriem 1000 zemniekiem jādibina 1 skola. Kurzemes skolu lietas sāka kaut cik zelt tikai trīsdesmitos gados, kad par skolu lietām sevišķi sāka rūpēties mācītājs Volters, kuru diezgan dibināti dēvē par Kurzemes skolu tēvu. Volters uz sava rēķina sūtīja uz Vācijas izglītoties par skolotāju latvieti Andreju Bergmani, kurš pēc tam ierīkoja un vadīja Cīravas-Dzērves skolu. Šajā skolā, starp citu, sagatavojās pirmie Kurzemes latviešu tautskolotāji. Tur ir mācījies arī Ernests Dinsberģis. 1840. gadā Kurzemes bruņniecība uz sava rēķina Irlavā nodibināja skolotāju semināru, par kura vadītāju ataicināja no Vācijas kādu Sadovski. Latviešu skolu un izglītības lietu vadītāji vācu muižnieki un mācītāji palika līdz pat rusifikācijas laikam, bet latviešu pāreja pareizticībā un tas, ka krievi sāka vairāk interesēties par Baltiju, spieda arī vāciešus vai-

rāk rūpēties par latviešu izglītības lietām, lai censtos latviešus paturēt sava iespaida varā. Šī vācu rūpestība, resp. viņu pret-darbība krievu iespaidam latviešu zemniekos izpaudās divos veidos: 1) gādībā par latviešu skolām un 2) latviešu pārvāco-šanas tieksmēs. 1862. g. Kurzemes muižniecība nolēma dibināt

Bīskaps Valteris, kurš 1864. g. Vidzemes lantdtaga atklāšanas runā ieteica uzsākt latviešu pārvācošanu.

skolu virsvaldi, kas kārtotu skolu lietas un ierīkotu jaunas skolas. Sešdesmito gadu vidū Kurzemē bija jau ap 250 laukskolu, bet septiņdesmito gadu vidū — 342 laukskolas. Arī Vidzemes muižniecība 1865. g. nolēma ierīkot pa vienai pagasta skolai uz katriem 500 zemniekiem. 1871. g. muižnieki Valkā atvēra otru skolotāju semināru. Septiņdesmitajos gados Vidzemē bija jau 60 draudzes skolas un 272 pagastu skolas.

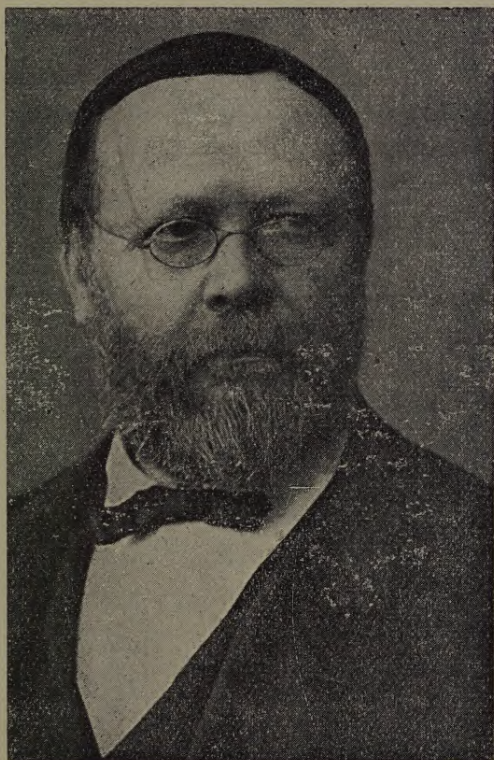
Sešdesmitos gados vācieši aktīvi stājās arī pie latviešu pārvācošanas, cerībā ar to viņus paturēt savā iespaidā un aizkavēt tautas atmodu. Kad tūdaļ pēc brīvlaišanas daži mācītāji pacēla un sāk diskutēt jautājumu, vai latvieši kā tauta nebūtu pārvācojami, tad viss vairums muižnieku un mācītāju izturējās pret šo jautājumu ļoti noraidoši. Lai latvieši paliekot latvieši kā zemāka zemnieku šķira. Pat četrdesmitajos un piecdesmitajos gados vācieši vēl negribeja nekā dzirdēt par latviešu pārvācošanu.

Bet sešdesmitajos gados, kad sāka pieaugt jaunlatviešu kustība, kuŗa atrada labvēlīgu atbalstu arī krievu slavofiļos, vācieši nu apķērās, ka viņu lieta vairs nestāv labi. 1864. g. Vidzemes landtāga atklāšanas runā bīskaps Valters atklāti ieteica skolās sākt latviešu pārvācošanu. Vidzemes bruņniecība, pilsoņi un zemes iedzīvotāji esot vācieši. Bet viņu pašu vaina esot tā, ka viņi neesot pārvācojuši dažādas zemes tautības. Tā bijusi vēsturiska nepieciešamība, kas nokavēta. Muižniekiem vajagot sākt tuvināties zemniekiem, vajagot pārdot viņiem mājas un nodibināt tiesiskas attiecības starp muižu un zemniekiem. Tāda bija tagad vācu vadošā atklātā doma, bet viņa bija aizkavējusies un tāpēc savu mērķi nesasniedza. Latvieši modās un cēlās augšup, bet nu izstiepās arī krievu ķetna, kuŗa ar lielu smagumu gulās virsū nevien vācu nolūkiem, bet arī latviešu centieniem.

6, Tautas atmoda.

Kad deviņpadsmitā gadu simteņa vidū reizē ar humānismu pār Vakareiropu sāka velties nacionālisma vilnis, tas katras tautas inteliģencē sāka modināt viņas pašapziņu, iedzudināt nacionālo domu. Un pirmais latvietis, kas ar nacionālās domas apziņu izgāja strādāt tautas druvā, bija Kr. Valdemārs. 1856. gadā Tērbatā viņš nodibināja latviešu studentu pulciņu, par kuŗa aktīvākiem dalībniekiem, bez paša Valdemāra, vēl kļuva Juris Alunāns, Kr. Barons u. c. Pulciņā pavisam darbojās 14 latviešu studenti, lai gan vispār Tērbatas universitātē tad studēja jau kādi 30 latvieši. Kr. Valdemāra pulciņš vakaros sanāca uz apspriedēm, kuŗās pārrunāja latviešu tautas nākotnes lietas, pulciņa dalībnieki sāka celt godā latvietības apziņu, latviešu valodu. Viņi rakstīja rakstus tikko nodibinātajam jaunajam latviešu laikrakstam „Mājas Viesim“, sarakstīja grāmatas. Tā Kr. Barons kājām apceļoja Latviju un kā pirmais latvietis uzrakstīja Latvijas ģeografiju — „Mūsu tēvzemes aprakstīšana“ (iznāca 1859. g.), kuŗā viņš uzsvēra,

ka „īsts latvietis ir tas, kas no visas sirds milē latviešu valodu un tautu, rūpēdamies par viņas labklāšanos, kur un kā to iespēj.“ Jurim Alunānam tai pašā laikā bija jau iznākušas viņa „Dziesmiņas“, — pirmais latviešu dzejnieka dzejoļu krājums ar nacionālu nokrāsu un paliekamu vērtību. Tas viss bija Kr. Valdemāra nodibinātā un ietekmētā latviešu studentu pulciņa dar-

Kr. Valdemārs.

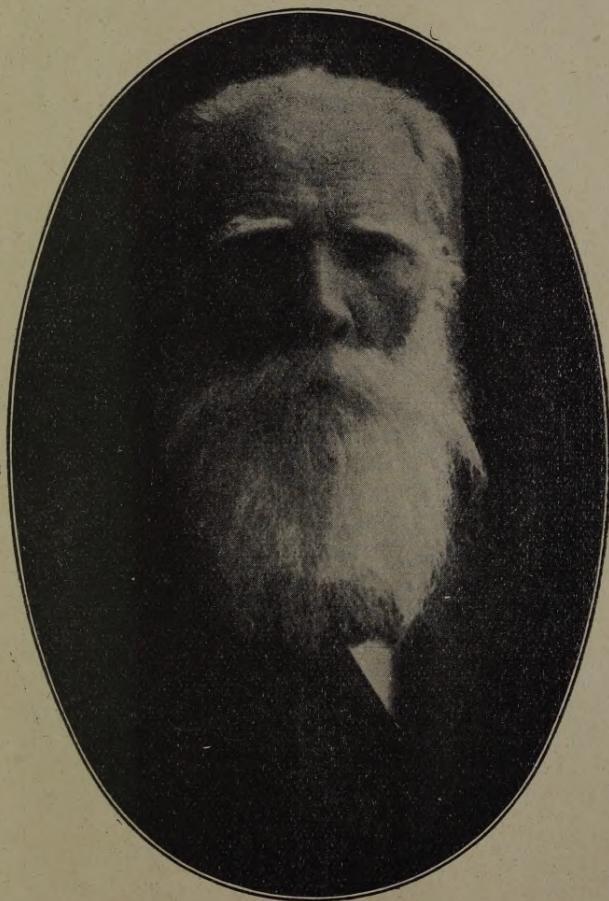
bības rezultāts. Šī mūsu pirmā nacionālā intelliģence, uztverdama tās gara vēsmas, kas plūda šurp no Vakareiropas, noskaidroja un sāka nospraust līnijas latviešu tautiskajiem centieniem, ar mērķi izkopt tautas garu, modināt tautas pašapziņu, nostiprināt tautu saimnieciski. Iespēju šim mērķim konkrētizēties deva sešdesmito gadu lielās liberālisma reformas Krievijā, kad tur atcēla dzimtbūšanu un daudzas svarīgas reformas deva arī Baltijai. Lai veicinātu sešdesmito gadu reformu došanu Balti-

jai un lai no otras puses gatavotu šo reformu uzņemšanai un pilnīgai izmantošanai latviešu tautu, Kr. Valdemārs, kurš pēc studiju beigšanas no Tērbatas bija pārcēlies uz Pēterburgu, 1862. g. 14. jūlijā kopā ar Juri Alunānu un Kr. Baronu izdeva „Pēterburgas Avīzes“, kuras aktīvi iesāka latviešu tautisko centienu cīņas un plašākās masās lika pamatus tautas atmodai. Jau pirmajā paziņojuma lapā par „P. A.“ iznākšanu, ko 20. jūnijā izsūtīja uz Kurzemi un Vidzemi, bija noskaidrots laikraksta raksturs un uzsvērts, ka „drīz izdosies gruntīgi parādīt, ka jau mūsu dienās latvieši nav „bauru tauta“ vien, ka neviena tauta nav un nevar būt īpaša ļaužu kārtā jeb slaka, ka daudzi dakteņi, mācītāji, bagāti kopmaņi, augsti tiesas vīri, un pat muižnieki ir latvieši, un tikai tādēļ vien daži no tiem vēl kaunas būt par latviešiem, ka šo lietu nav gruntīgi pārdomājuši, un tādēļ, ka mūsu latviešu (un mūsu zemes gabala vāciešu) raksti līdz šim arvienu mēdz sajaukt zemnieku kārtu ar latviešu tautu“. „P. Avīzes“ skaidri un gaiši pateica, ka latviešiem jātop par tautu, latviešiem jāatkratas no vācu muižnieku aizbildnības un latvieši to panāks. Avīzei bija arī drosme kritizēt šejienes iestāžu un varas personu rīcību. Visās latviešu sētās „Pēterburgas Avīzes“ nesa jaunu garu, sludināja jaunu evaņģeliju. Un tas varēja labi izplatīties, jo reizē ar „Pēterburgas Avīzēm“ Latvijā nāca lielas pārgrozības un latviešu tautas vēsture ievirzījās jaunās sliedēs. Bet cik dziļu strāvu „P. A.“ ierāva latviešu tautā, tikpat lielu pretdarbību viņas izsauca šejienes varas aprindās. Sākās „P. Avīžu“ vajāšana, viņas uz kādu laiku apturēja un 1865. g. piespieda pavisam apstāties. Bet „Pēterburgas Avīžu“ izsētā nacionālā sēkla tomēr nesakalta, bet turpināja dīgt un augt krietnā zaļojumā. Latvieši bija panākuši arī to, ka 1868. g. 12. oktobrī apstiprināja Rīgas latviešu biedrības statūtus. Rīgas latviešu biedrība nu kļuva par latvietības un tautisko centienu vadošo centru Latvijā. Savu darbību viņa uzsāka ar plašām svinībām pie Garlība Merķeļa kapa Katlakalna kapsētā, kur 100 gadu dzimšanas dienas piemīnai viņam atklāja pieminekli. Tai pašā gadā Rīgā divreiz nedēļā sāka iznākt jauns laikraksts „Baltijas Vēstnesis“, kas turpināja „Pēterburgas Avīžu“ tradīcijas un bija Rīgas latviešu biedrības afīciōzs.

Tautiskā kustība savu kulmināciju sasniedza septiņdesmitajos gados. Un pašā kalngalā še nostādams 1873. gads, kad notika pirmie vispārējie dziesmu svētki — spožākā latvietības parāde, pirmā vispārējā skolotāju konference un pirmais zemnieku kongress. Nāca klāt arī vairāki tautiski laikraksti: Māteru Jura „Baltijas Zemkopis“ (1875. g.), „Tiesu

Vēstnesis“ (1880.), Richarda Tomsona „Darbs“ (1875.), Kaspara Biezbārža „Pasaule un daba“ (1875.), Aleksandra Vebera „Bals“ (1878.) un Fr. Veinberga „Rīgas Lapa“ (1877.).

Latviešu tautiskās kustības rosīgākais un spilgtākais laikmets bija sešdesmitie, septiņdesmitie un astoņdesmitie gadi. Bet astoņdesmito gadu vidū šai kustībai parādījās pirmās kri-

Kr. Barons.

zes pazīmes. Kamdēļ? Viens iemesls slēpjas pašas šīs kustības iekšējā raksturā, bet otrs iemesls ir tas, ka uznāca rusifikācija un nu latviešu tautiskās kustības vadoņiem bija jācīnās divās frontēs — pret vāciešiem un pret krieviem.

Rusifikācija.

1. Latvieši noslēdz draudzību ar krieviem, lai cīnītos pret vāciešiem.

Latviešu lielākie apspiedēji un verdzinātāji krievu laikos bija vācu muižnieki, kuriem krievu valdība deva lielas privilēģijas, un kuri līdz pat 19. g. s. 80-iem gadiem bija sagrābuši savās rokās visu faktisko varu Baltijā. Tāpēc, kad sešdesmitajos gados sākās latviešu tautas atmoda, latviešu tautas modinātājiem un tautiskās kustības vadoniem galvenie pretinieki un ienaidnieki bija vācu muižnieki un viņu faktiskā vara Baltijā. Vāciešu vara nebija maza tikai Baltijas gubernās vien, viņi atradās svarīgos galma amatos arī Pēterpilī. Tā sešdesmitos gados Krievijā 60% gubernātoru ir bijuši vācieši, ģenerālu 50% un senātoru 13% vāciešu. Francijas bij. sūtnis cariskā Krievijā M. Paleologs savā dienas grāmatā, kas 1921. g. publicēta žurnālā „Revue de deux mondes“ uzsver, ka „Baltijas baroni piesavinājušies pamazām visus augstākos galma amatus, pirmās vietas armijā, administrācijā un diplomātijā. Kopš gadiem Baltijas feodālā kasta apgādājusi carismu ar vispadevīgākiem kalpiem, ar visbīstamākiem reakcijas aģentiem“. Līdzīgu domu izteicis*) arī Vācijas apvienotājs Bismarks, kurš no 1858.—62. gadam bija Vācijas sūtnis Krievijā.

Tāpēc mūsu tautiskās kustības pirmajiem vadoniem cīņā pret tik stipru pretinieku kā Baltijas muižniecība, bija jāmeklē arī stipri sabiedrotie. Un tāds latviešu tautībnieki sešdesmitajos gados atrada krievu tautībniekos jeb slavofilos. Slavofilisms sākumā bija ļoti vērtīgs atbalsts latviešu tautiskai kustībai, jo latviešu tautiskie centieni ar slavofilismu savā psiholoģiskā būtībā ir savā ziņā analogiski. Slavofilisma kustība radās Maskavā ap četrdesmitiem gadiem. Arī viņas pirmie darbinieki bija studenti. Tie sāka pulcēties un nosprauda kopēju mērķi — tautiskos centienus: pacelt tautas rakstniecību, izkopt tautas garu. No Pēterļa Lielā laikiem krievu augstākās ļaužu

*) «Neue Züricher Zeitung», 1906. g. 17. I.

šķiras bija sākušas pamazām atsvešināties no krieviskā un piesavināties jeb pārdestit sevī svešu, sevišķi franču kultūru un dzīves veidu. Krievu muižnieki un aristokrāti savām ģimenēm pieņēma franču vai vācu skolotājus, katrs inteliģents krievs uzskatīja par nepieciešamu prast franču valodu, kas kļuva gandrīz

Kurzemes civilgubernātors f. Breverns, kurš 1864. g. februārī iesniedza ģenerālgubernātoram ziņojumu par «Jaunās Latvijas savienību», pēc kam sākās jaunlatviešu vajāšana.

valdošā krievu salonos un arī ģimenēs. Astoņpadsmitā gadu simtenī daži krievu rakstnieki sāka uzstāties pret šādu attautošanos, bet tiem nebija panākumu. Tikai tad, kad nacionālisms aizdedzināja visu Eiropu, arī krievu inteliģence to sāka sludināt kā jaunu mācību. Četrdesmitos gados slavofilistiskās kustī-

bas radītāji, krievu studenti, sāka celt godā nevien nacionālo rakstniecību, tautas gara mantas un mēģināja izskaust no rakstu valodas visus vārdus, kas patapināti no svešām valodām, bet arī ikdienišķā dzīvē līdz katram sīkumam centās pašvītrot savu slavismu. Viņi novilkā agrāk nēsātos uzvalkus, kas bija gatavoti pēc franču vai angļu modes, un lika izgatavot vienkāršas drēbes, kādas valkāja krievu zemnieki.

Slavofilisms sākumā bija liberāla kustība, un viņa nodibinātāji gribēja „radīt krievu, vai pat slāvu tautu saimē pavisam jaunu, ipatnēju kultūru, kas iznīcinātu visu Vakareiropas kultūru“. Bet slavofilismā tomēr ņēma pārsvaru mērenākais virziens, kas politiskā ziņā nosvērās stipri uz konservatīvo pusi, jo šai kustībai sāka pieslieties arī daži ļoti ievērojami konservatīvie politiķi ar lielu iespaidu valdošās aprindās. No šiem slavofiļiem, kas kaut ko darījuši vai interesējušies par Baltijas jautājumiem, piemināmi ievērojamais publicists un „Moskovskija Viedomoski“ galvenais redaktors *Katkovs*, *Aksakovs*, *Juris Samarinss*, prof. *V. Lamanskis*, ģenerālis *Skobeļevs*, ģen. *Černajevs*, krievu brīvprātīgo kara pulku komandieris serbu-turku karā, kur zem viņa cīnījās *A. Pumpurs*, *J. Skolmeistars* u. c. latvieši, Krievijas sūtnis *Konstantinopolē* un vēlākais iekšlietu ministrs *Ignatjevs*, kuŗa ministrijas vadības laikā notika senātora *Manaseina* revīzija, valsts domēņu ministrijas pārvaldnieks ģenerāldžutants *Zelonijs*, Baltijas domēņu pārvaldes priekšnieks *Šafranovs* un citi.

Slavofiļu politiskais mērķis bija — stipra krievu tauta stiprā Krievijas valstī. Tā kā viņi centās no krievu sadzīves izskaust visu sveštautisko, tad arī no Krievijas valsts politikas bija jācenšas izskaust cittautiešu, sevišķi vācu iespaids. Un šai pamatā latviešu tautībnieki ar slavofiļiem meklēja un atrada labu saprašanos, un slavofiļu un viņu avīžu cīņa vērsās pret vāciešu politisko iespaidu un arī pret viņu privilēģijām Baltijā.

Otrs iemesls, kāpēc krievu sabiedriskā doma pievērsās Baltijai, bija notikumi t. s. ziemeļu rietumu guberņās, tagadējā Polijā, Latgalē un Lietuvā. Šais notikumos arī satek kopā latviešu un leišu tautiskās kustības avoti. Tāpat kā apstākļi bija puslīdz vienādi Lietuvā un Latvijā, tā arī krievu politika pret latviešu un leišu tautisko kustību ir analogiska. Ja Baltijā dominēja vācu, tad Lietuvā un arī Latgalē poļu muižnieki. Bet kā Baltijas vācu muižnieki vēl līdz pag. g. simtņa sešdesmitiem gadiem, cik vien varēja, stājās pretim latviešu tautas pārvācošanai, lai viņa izglītībā netiktu uz augšu un paliktu neattīstī-

tas zemnieku šķiras stāvoklī, — tā poļi leišus, morāliski un oikonomiski viņus gan tāpat apspiežot, sāka pārtautot jau 16. g. s. beigās, pēc t. s. Lubļinas ūnijas (1569.), kad Lietavas valsts federatīvi pievienojās Polijai. No šī laika Lietuvā sāka izplatīties poļu nācijas imperiālistiskais iespaids. Ne politiski, bet sevišķi kulturāli. „Kultūras ziņā poļi drīz vien veica kā krievus, tā leišus. Leišu aristokrātija pārpoļojās; tas pats sāka drīz notikt arī ar krievu aristokrātiju. Kā Lietuvā, tā Lietavas Krievijā savu tautību uzglabāja tikai sociāli un oikonomiski nospiestie zemākie sabiedrības slāņi.“*) Tāpēc sešdesmitos gados, kad krievi uzsāka cīņu pret poļu muižnieku separātismu, — „poļu pani un vispār intelliģence ne tik daudz pretojās tai bardzībai, ar kuŗu krievu valdība apspieda dumpi, cik skali sūdzējās par zemnieku aizsardzību pret panu jūgu un par zemnieku morālisko spēju atjaunošanu“**). Bet poļu muižnieku mērķis bija agrākās Polijas valsts atjaunošana, sevišķi tajos apgabalos, kurus pēc Vīnes kongresa 1815. g. pievienoja Krievijai. Jau 1830. g. notika pirmais poļu dumpis pret krieviem, ko apspieda, un poļi zaudēja pat savu konstitūciju. Tāpat apspieda arī poļu lielo dumpi 1863. g., kas aizrāva nevien Lietuvu, kad poļi no Kauņas ar 10.000 kaŗavīriem gribēja iebrukt Kurzemē un radīt iespēju arī latviešu nemieriem pret krievu valdību, kas aizstāvēja muižniekus, bet lielā mērā arī Latgali. Šie dumpji krievu valdības un sabiedrības prātus sāka piegriezt Polijai un Lietuvai. Krievu valdība šē sāka tādu politisko kursu, lai vienkāršos un apspiestos poļu un leišu zemniekus tuvinātu krieviem un atrautu viņus no poļu muižniecības un garīdzniecības iespaida, bet patiesībā līdz ar to sākās arī poļu un leišu drakoniska pārtautošana, kas sevišķi jūtami skāra leišus un aizžņaudza viņu tautiskos centienus. Slavofiļu zinātnieki, kuŗu ietekmē darbojās krievu administrātori Polijā un Lietuvā, šādu rupju pārtautošanu gan neatzina. Poļu muižnieku nolitiskā separātisma nolūkiem tika pielīdzināti Baltijas vācu muižnieku nolūki. Pirmais, kas jautājumū tā nostādīja, bija jau pieminētais Juris Samarins***) savā grāmatā „Krievijas nomales“. Tāpēc arī krievu valdība un sabiedrība pēc Polijas sāka piegriezt lielāku vērību arī Baltijai. Tikai krievu rusifikātoriskā akcija šē sākās gadus divdesmit vēlāk. Baltijas vācu muižnieki pēc Polijas notikumiem gan steidzās apliecināt savu uzticību caram†), bet vācu ideo-

*) J. Bērziņš, I. M. M. 1930. Nr. 1, 50. lpp.

***) I. M. M. 1930., Nr. 2, 171. lpp.

****) Sk. S. Nevieģienska grāmatu: Katkov i jevo vremja. Pēterburgā, 1888. g., 313.—317. lpp.

†) Padevības adrese 1863. g.

latviešu rēķina. Latviešu tuvošanos krieviem pēdējie uzņēma diezgan sirsnīgi. Tautiskās kustības darbinieki tāpēc centās noslēgt politisku draudzību ar slavofiļiem, lai kopēji ar viņiem vestu cīņu pret Baltijas muižniecību un mazinātu viņas politisko un saimniecisko varu pār latviešu zemniekiem. Bet tāpēc latviešu tautībniekiem, slavofiļus ieinteresējot latviešu lietai, aiz politiskiem motīviem bija jāaprāda latviešu tuvā radniecība slaviem un pretējība ģermāņiem.

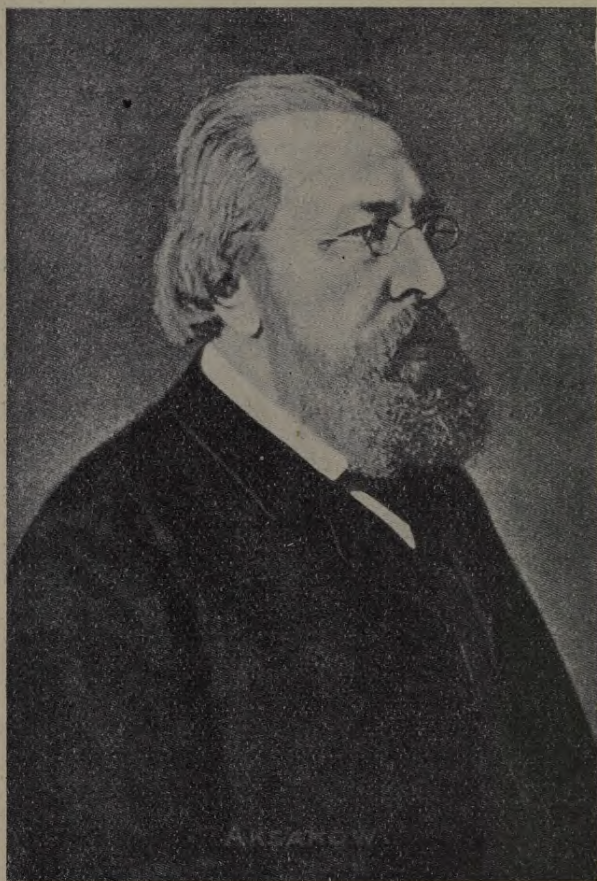
Kad Kr. Valdemārs izdod savas „Pēterburgas Avīzes“, starp viņām un slavofiļa Aksakova nedēļas avīzi „Diena“, kas Maskavā sāka iznākt gadu iepriekš, nodibinās cieša politiska sadraudzība.*) 1862. g. 15. dec. num. Aksakova avīzē ievietots raksts, ka „P. A.“ ļoti derīgs laikraksts savai tautai un krievu valstij. Krievijai jāpriecājas, ka tādas tautas, kā latvieši, kuplinot savu dienas rakstniecību. „Pēterburgas Avīzes“ apspiežot un ienīstot tie, kas Baltijā no seniem laikiem sagrābuši savās rokās visu varu, tiesu un mantu. „Mēs būsīm laimīgi — saka „Diena“ — ja varēsīm palīdzēt latviešu labumiem, ja varēsīm palīdzēt atsvabināt latviešu garu no svešā jūga“. Slavofiļi savās avīzēs jo silti sāka aizstāvēt Baltijas tautām valodas brīvību. Kad 1867. g. Aksakovs sāka izdot dienas avīzi „Maskava“, viņš tajā ievietoja rakstu, kurā uzsvēra, ka somu valodas tiesības paplašinātas un tas pats būtu darāms arī ar latviešu un igauņu valodām. Bet 1868. g. 88. numurā „Maskava“ raksta: Tā kā krievu valodu Vidzemē ļoti maz māc, lai gan valdība jau gadiem cenšas to izplatīt, tad skolām vispirms jābūt tautiskām un jā māca arī krievu valoda.

Ar politisku veiklību latviešu tautībnieki tagad ieguva slavofiļus par saviem sabiedrotiem, tāpat kā senie latvieši vācu ienākšanas laikā slēdza draudzību ar krieviem. Tā Kr. Valdemārs iestājās Katkova avīzes „Moskovskija Viedomoski“ redakcijā un ar labiem panākumiem rakstos sistēmātiski dragāja Baltijas feodālās muižniecības cietokšni, jo Katkova avīzei bija liels iespaids valdībā, viņu labprāt lasīja arī pats ķeizars. Bet Brīvzemnieks Baltijas lietās atkal savukārt bija Aksakova avīžu līdzstrādnieks un tajās viņš tāpat publicēja daudzus rakstus, kas vājināja vāciešu iespaidu Baltijā.

Bet šiem un visiem citiem dedzīgajiem latviešiem, kas draudzējās ar krieviem, astonešmitajos gados nācās piedzīvot

*) Sk. arī S. Nevieģienska grāmatu Katkov i jevo vremena, 1888. g. Pēterpili, 307. lpp. Šai grāmatā Valdemāra attiecības ar Aksakovu un Katkovu un pēdējā izturēšanās pret Baltijas jautājumu apskatīta diezgan sīki.

diezgan rūgtu vilšanos, kad krievi sāka apspiest arī latviešus, jo tad krievu sabiedriskā domā pret rietumu valsts nomalēm pārsvaru ņēma imperiālistiskie panslavistu uzskati, kas slavo-

Slavofiļu vadonis — publicists Aksakovs.

fiļu idejas saprata vienpusīgi un aktīvi sāka sludināt rusifikācijas politiku Baltijā.

2. Rusifikācijas pirmās pazīmes.

Latvijas rusificēšanai labs precedents bija Lietava ar Poliju. Šo apgabalu krievu ierēdņi, pārkrievodami leišu un poļu

zemākos slāņus, lepojās ar saviem panākumiem Krievijas valsts vienības stiprināšanā. Pēc divdesmit gadu prakses Lietuvā un Polijā, kad nobeidza Manaseina revīziju Baltijā, Krievijas varas vīri nāca pie uzskata pārkrievošanas politiku konsekventi uzsākt arī Baltijā. Lietavas pārkrievošana sākās ar 1865. gadu, kad visās leišu skolās ievada krievu mācības valodu, pat katķismu vajadzēja mācīt krievu valodā un tikai lūgšanas bija atļauts skaitīt leitiski. Poļu gubernās krievu valodu ievada skolās un administrācijā 1868. g. un tiesās 1875. gadā.

Latvijā pārkrievošanu iesāka astoņdesmito gadu vidū ar visa pārvaldes aparāta un augstāko ierēdņu maiņu. Bet pirmās rusifikācijas pazīmes arī šeit jau bija manāmas sešdesmito gadu beigās.

Tā jau 1867. gada 1. jūnijā ministru kabinets nolēma, ka dažās kroņa iestādēs Baltijas gubernās nekavējoši darbvedībai jāpāriet uz krievu valodu. Tā paša gada 26. okt. Baltijas ģenerālgubernātors uzdod gubernātoriem šo lēmumu dzīvē realizēt, pagaidām gan atļaudams, pēc gubernātoru ieskatiem, to ne realizēt visā pilnībā. Bet 1870. gada rudenī Rīgā valdība atvēra skolotāju semināru*) ar krievu mācības valodu, lai gan vācu muižnieki jau uzturēja savus skolotāju seminārus Irlavā un Valkā t. s. ķesterskolu (Cimzes sem.). Valdība savu semināru bagātīgi apgādāja līdzekļiem, un tas varēja sekmīgi darboties. Bez tam valdība noorganizēja pareizticīgo skolu padomi ar ģenerālgubernātoru un archibīskapu priekšgalā un tai izsniedza vienreizēju pabalstu 42.000 rbl. apmērā un katru gadu vēl paredzēja valsts budžetā 30.000 rbl. Lai labāki varētu krievu garu iespiest Baltijas skolās, mācības apgabala kūratora sēdekli pārcēla no Tērbatas uz Rīgu. Tās bija ļoti zīmīgas parādības, kuŗas nevarēja nesaprast ne vācu muižnieki un garīdznieki, nedz arī latvieši. Bet kā katra puse uz šīm parādībām reaģēja?

Vidzemes vāciskā skolu virsvalde muižnieku konventam nosūtīja brīdinošu ziņojumu, ka šāda valdības rīcība nenotiek tautas izglītības, bet politisku nolūku labā. Valdība, kā ziņojumā teikts, skolās atradusi to vārīgo vietu, kur mūsu provinču īpatnīgai dzīvei dot nāvīgāko dūrienu. Bet šādai rīcībai skolu virsvalde atrodot par nepieciešamu stāties pretim ar visiem līdzekļiem. Skolu virsvalde ieteic muižniecībai nest skolu lietās upurus. Tā tiek nolemts un Valkā 1871. g. atver vēl otru semināru (Tērauda) pagastskolotāju sagatavošanai, lai radītu

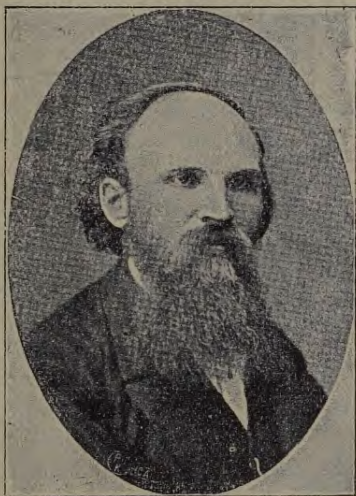
*) A. Viča skolu vēstures III. gr. 468. lpp. laikam drukas kļūdas dēļ teikts, ka Rīgas seminārs atvērts 1860. g.

pretsparu krievu semināram, un krievu gara ieplūšanai Baltijas tautskolās. Bet par saprašanos un izlīgšanu ar latviešu tautībniekiem, kas līdz šim veicināja šī krievu gara nākšanu uz Baltiju, vācieši vēl nedomā.

Bet latvieši gan par to domā un pirmie spēr soļus, lai tuvinātos un saprastos ar vāciešiem un nodibinātu kopēju cīņas fronti pret krievu garu. Kad 1872. g. sākumā par Vidzemes skolu padomnieku (šūlrātu, kas ir faktiskais skolu dzīves noteicējs līdzās muižniecības skolu virsvaldei) nāk Smiltenes mācītājs H. Guleke, — Kronvalda Atis, dedzīgākais jaunlatvietis un redzamākais latviešu skolotājs, no Vildbades, kur viņš ārstējās, raksta Gulekem apsveikuma vēstuli, uz kuru G. latviski atbild, ka „varbūt Jums nepatīk kāda no manām izdarīšanām, bet tādēļ lūgtu mani nepamest. Varbūt, ka kādu reizi mūsu padomī un ceļi izšķīras uz kādu brīdi, bet mūsu mērķis arvienu paliks tas pats, — latviešu un igauņu tautas izkopšana...“ Bez tam tā paša gada vasarā Guleke jaunlatviešu gara paudējam „Baltijas Vēstnesim“ iesūtīja rakstu par skolu lietu izstādi, analogiski zemkopības izstādēm, un uzsvēra arī dažas neērtības, ko atradis, skolas revidējot. Raksts ar G. parakstu ievietots „B. V.“ 29. num.. Varēja likties, ka vācieši nu pieņems latviešu pasniegto roku uz saprašanos, bet tā nebija. Iespējams arī, ka Guleke sākumā gribēja pieņemt šādu politiku, vismaz ārēji, bet muižnieki tam nepiekrita. — Pēc savas stāšanās amatā, Guleke Valkas latviešu Tērauda semināram gribēja ielikt direktoru ar augstāku izglītību. Ar sludinājumiem meklēja jaunu direktoru. Uz šo vietu gribēja pieteikties arī Kronvalda Atis, un viņš par to vispirms raksta privātu vēstuli Gulekem: „Iemesls, kura dēļ es pie Valkas semināra bez Jūsu padoma nepieteicos, ir šāds. Es turos, kā Jūs augsti cienījams kungs, laikam diezgan zināsi, savos rakstos un darbos skaidri izsacījis un izrādījis. Tā tad varētu gan būt, ka tie kungi, kam pagasta skolotāju semināra direktors jāieceļ, man mana tautības stāvokļa dēļ nebūt negribētu uzticēt tik ļoti svarīgu amatu. Bet dažas pēdējo laiku zīmes uz visām pusēm apaceļot, manīm otrkārt jāsaka, ka arī tas varētu notikt, ka tautības stāvoklis vairs netiktu par nekādu pareizīgu šķērslī uzskatīts, ja es tik citādā ziņā priekš pagasta skolotāju semināra vadīšanas par derīgu izrādītos.“ Guleke atbild tikai pēc diviem mēnešiem: „Es par labāku turu, ka Jūs šoreiz neuzdotaties“. Bet no tā, ko Guleke par šo lietu ierakstījis savā skolu vēsturē, redzams, ka vācieši nav domājuši panākt jebkādu saprašanos ar latviešu tautībniekiem. G. raksta, ka arī „Kronvalds viņam latviešu valodā apjautā-

gies, vai viņam būtu izredzes uz panākumiem, ja viņš pieteiktos. Savā vēstulē viņš sniedza arī savu dzīves aprakstu, piezīmēdams, ka studējis Berlīnē. Bet ja studēts cilvēks vācietim raksta latviski, tad tas norāda, vai nu uz mulķību, vai fanatismu. Abos gadījumos viņš mums bija nederīgs.“*) Un gadu vēlāk Vidzemes skolu virsvaldes sēdē 1873. g.

14. dec. Guleke nevien uzstājās pret A. Kronvaldu kā Vecpiebalgas draudzes skolas augstākās klases vadītāju, bet arī referēja, kā rīkoties pret jaunlatviešu kustību un rusifikāciju. „Skolu licās agrāk mēs bijām brīvi, kamēr tagad mums radušies konkurenti — teicis savā referātā šūlrāts Guleke, kas, tāpat kā mēs, skolu atzīst par savu operāciju bāzi un tāpēc traucē mūs darbā. Pie tam konkurenti ir divi, bet abiem viens un tas pats nolūks: apkarot vācietību. Tomēr āriģi viņi atšķiras viens no otra. Jaunlatvieši savā darbībā vadās no nacionāliem dzeņļiem, krievu valdība domā valsts intereses veicināt. Valdības simpātijas tomēr esot jaunlatviešu pusē. Bet vēl mums

A. Kronvalds.

ir stūre rokā un mēs varam strādāt. Rīgas krievu seminārs katru gadu izlaiž 30 skolotājus, kas gan visvairāk apkalpo pareizticīgo skolas, kuŗam valdība atvēl ievērojamas naudassummas. Vispār iesākusies pārkrievošanas politika Baltijā, bet nav ticams, ka valdība ar viņu kaut ko panāks. Tomēr šī valdības un krievu politika sēj naidu starp vāciešiem un latviešiem“.

Visu kopā saņemot, Guleke liek priekšā: 1) enerģiski un bez bailēm strādāt, cieši noorganizēties. Katru gadu izlaistie 30 krievu semināristi un valdības celtās tautskolas nevarēs konkurēt ar mūsu semināristiem, 2) kur nodibina krievu skolas, tur mums īpaši enerģiski jāstrādā un jāpalīdz konkurencē, 3) jālūdz zemes reprezentētāji — muižnieku landtāgs, lai, kur vajadzīgs, enerģiski uzstājas pret tagadējam nevēlamām parādībām.***) Tā tad vācu garīdznieki un muižnieki Baltijā vēl domājas esam tik stipri, ka var turpināt cīņu pret jaunlatviešiem un

*) Gulekes skolu vēsture (manuskriptā) 177. lpp.

**) Saisināti atstāstīts pēc A. Viča skolu vēstures III. 525.—527. lpp.

sākt to arī pret krievu valsts politiku. Un tiešām vācieši vēl bija stipri. 1874. g. jūlijā Vidzemes muižniecība, dibinoties uz autonomiju skolu lietās, kas dota ar likumu, izsludina laukskolu instrukciju, kurā pat nav paredzētas tiesības sūtīt valdības pārstāvi skolu virskomisijā. Muižniecība šo instrukciju izsludināja pat pēc tam, kad viņa bija iesniegta publicēšanai Baltijas ģenerālgubernātoram un tas to nedarīja. Kurzemes un Igaunijas muižniecībai izdevās panākt, ka vēl 1875. g. 2. apr. ķeizars apstiprināja šiem apgabaliem skolu likumu, pēc kura tautskolas bija pilnīgi muižnieku pārziņā. Ar šo likumu tautskolas bija atņemtas izglītības ministrijai un nodotas iekšlietu ministrijas pārziņai. Izglītības min. ierēdņiem pat nebija tiesības skolas kontrolēt.

Šādu varu rokās turot, muižnieki nemeklēja saprašanos ar latviešu tautībniekiem, bet pastiprināja vēl to vajāšanu, sevišķi skolotāju. 1879. g. atlaida no vietas Alūksnes draudzes Kalnamuižas skolotāju P. Pētersonu par to, ka viņš ar savu parakstu iesūtījis tautiskajai „Balsij“ kādu saturā pavisam nenozīmīgu korespondenci*). Par tādu pat pārkāpumu 1881. g. no amata atlaida Ikšķiles skolotāju M. Kortānu. Par rakstīšanu „Baltijas Zemkopī“ 1882. g. atlaida no vietas Skujienas skolotāju R. Krēbsu. Par simpātijām vai piederību jaunlatvietībai atlaida no vietas Vietalvas draudzes skolotāju, pazīstamo publicistu Juri Kalniņu, Zeltiņu skolotāju Matculi u. c. Bet kroni šai vāciešu agresivitātei pret latviešu tautisko jautājumu un viņu darbiniekiem uzlika tas, ka no vācu mācītāju (Dr. A. Bilenšteina) vadītās Latviešu literāriskās b-bas izslēdza tautiskās kustības galvenos vadoņus: Rīgas Latviešu biedrības priekšnieku Kr. Kalniņu, „Baltijas Vēstneša“ redaktoru B. Dīriķi un „Balss“ redaktoru A. Vēberu. Un tas notika vēl 1881. gada rudenī, kad senātora Manaseina priekšrevidents Mjasojedovs jau bija bijis Baltijā un krievu valdība gatavojās šē izsludināt senātoru revīziju! Ar šē minētiem faktiem, liekas, pietiks, lai redzētu, ka Baltijas vācu politikas noteicēji bija tie, kuri, ar stūrgalvīgu ietiepību turoties pie savām agrākās feodālās varas lielajām privilēģijām, ne par spridi negribēja piekāpties pret augošo latviešu tautisko kustību un visas tautas attīstības prasībām. Viņi ir galvenie vainīgie, ka pār Baltiju sāka velties svina smagais pārkrievošanas vilnis. Roku, ko septiņdesmitos gados uz saprašanos viņiem pretim sniedza latviešu tautībnieki, viņi ne-

*) «Balss», 1878. g. 18. num. — Iz Alūksnes.

pieņēma. Bet tāda jau pa laikam bijusi vācu politika, ka viņi gatavi darīt visu, lai tikai nevajadzētu atkāpties no savām iedomātām vēsturiskām „privilēģijām“ un „tiesībām“.

Saprašanos, kaut arī visai niecīgu, latviešu tautiskās kustības vadoņiem ar vāciešiem izdevās panākt tikai tad, kad krievu valsts vara, latviešus sākdama pārkrievot, līdz pašām saknēm centās iznīdēt vācu varas avotus Baltijā (pavisam tas nebija izdevies pat vēl pasaules kara pirmajos gados). Latvieši tad izmantoja vāciešus kā savus sabiedrotos cīņā pret rusifikāciju.

3. Pārkrievošanas vilnis.

1881. gadā uz Krievijas troņa nāca cars A l e k s a n d r s III. Cerībā, ka jaunais valdnieks varbūt ierobežos vācu privilēģijas un dos lielākas tiesības latviešiem, Rīgas latviešu biedrība ar deleģāciju aizsūtīja jaunajam caram apsveikšanas adresi. Vāciskie galminieki gribēja panākt, lai ķeizars deleģāciju nepieņem, tomēr viņš to pieņēma. Tad vācieši iesniedza ķeizaram plašu sūdzību par latviešu biedrībām un laikrakstiem, kas kūdot laudis uz nemieriem. Bet pret vāciešiem asi nostājās slavofiļu citadele Maskava. Uz pēdējo ierosinājumu ķeizars nolēma uz Baltiju revīzijas nolūkos ar plašām pilnvarām sūtīt senātoru M a n a s e i n u.

Senātors M a n a s e i n s savas revīzijas laikā no 1882. g. maija līdz 1883. g. augustam sīki iepazīs ar Baltijas apstākļiem. Viņa revīzija savīļņoja visu latviešu tautu. Atgriezies Pēterpilī, Manaseins ķeizaram iesniedza ļoti plašu ziņojumu. Pēc tā varēja spriest, ka nāks reformas, kas tiesiski, saimnieciski, kultūrāli un politiski uzlabos latviešu stāvokli, bet vācu muīžnieku feodālās privilēģijas ierobežos. Skolu lietās, kā to liecina Rīgas latviešu biedrības vadošo personu iesniegums Manaseinam, latvieši gaidīja šādas reformas:

Mācības visās lauku skolās, kā pagasta, tā draudzes un visos skolotāju semināros, izņemot Baltijas semināru Rīgā, jāpasniedz latvju, bet ne vācu valodā. Tāpat latvju valodā jāpasniedz mācības visās pilsētu skolās, kurās apmeklē latvju bērni. Aprīņa skolās mācības pasniedzamas latvju valodā (vācu valodas vietā), vai arī dibināmas latvju un vācu aprīņa skolas. Katrā ziņā jāuzlabo krievu valodas pasniegšana, samazinot vācu valodas stundu skaitu. Skolotāju semināru un tautas skolu pārziņu un pārraudzību par skolotāju iecelšanu un atlaišanu, izņemot no mācītāju kompetences, nodot zemstes ie-

stādēm, kuŗas projektē ievest, ar noteikumu, ka mācītājiem katrā ziņā atstājama uzraudzība par ticības mācību pasniegšanu. Zemstes ieceljamiem skolu pārziņiem jābūt padotiem izglītības ministrijai, pie kam līdz zemstes ievēšanai, pēc pastāvošo gubernu skolu komiteju likvidācijas, skolu uzraudzība pagaidām uzdodama gubernātoram, vai speciāli šim nolūkam valdības iecelāmām skolu komitejām. Baltijas ģimnāzijās nepie-

Senātors Manaseins.

ciešami mācīt latvju vai igauņu valodu, bet Tērbatas universitātē jānodibina latvju un igauņu valodu katedras.

Bet šo domāto reformu vietā nāca pārkrievošana — jauns posms Latvijas vēsturē, kas uz latviešiem gūlās tikpat smagi kā uz vāciešiem.

Latvijā pārkrievošanu iesāka 1885. gadā, kad par Vidzemes gubernātoru iecēla kraso krievinātāju Zinovjevu, bet par Kurzemes gubernātoru vācieša Lilienfelda vietā — Počenko. Tai pašā gadā Rīgas policijas valdē ievēda krievu va-

rodu, Rīgas pilsētas domē un valdē vācu valodas vietā bija jālieto krievu valoda. 1886. g. krievu valodu ievada uz Baltijas dzelzceļiem. 1888. g. likums atcēla visas vecās policijas iestādes un nodibināja jaunas pēc Iekšējās guberņu parauga. Pilsētās nodibināja policijmeistaru un pristavu amatus, kuriem pakārtoja gorodovojus. Apriņķos iecēla policijas priekšniekus ar palīgiem, bet pagastos policijas varu nodeva urādniekiem. Politiskās policijas lietās Latviju pakļāva Krievijas žandarmu tiklam. Policijas amatos iecēla tikai krievus.

Tiesas 1889. g. šē nodibināja tādas pat, kādas Iekšējā darbojās kopš 1864. g. Spēkā atstāja tikai veco Latvijas pagasta tiesu, bet draudzes tiesu pārdevēja par zemnieku virstiesu. No jauna nodibināja miertiesas, miertiesnešu sapulces un apgabala tiesas. Izņemot pagastu tiesnešus, visos tiesu amatos iecēla krievus un lietas bija jāved krievu valodā, tāpat kā tā bija jālieto visās pašvaldībās. Tiesu reforma gan atnesa to labumu, ka prāvās ar muižniekiem, kādu latviešiem, sevišķi saimnieciskās lietās, nebija mazums, latvieši sagaidīja diezgan objektīvu lietas izmeklēšanu un spriedumu.

Bet sevišķi aktīva pārkrievošanas politika ķēra Baltijas skolas. Sākot ar tautskolām, vidējām mācības iestādēm, Tērbatas universitāti un Rīgas politehnikumu, visu šē pārveidoja un apgrīza apkārt pašos pamatos.

4. Skolu rusifikācija.

Latviešu skolu pārkrievošanu sāka ar ķeizara pavēli 1885. g. 28. novembrī, ka visas Baltijas tautskolas un skolotāju semināri izņemti no Iekšlietu ministrijas un nodoti tautas apgaismošanas ministrijas pārziņā. Noteikšana par šīm skolām nu bija nodota kūratoram Kapustinam (kuŗu 1883. g. jau iecēla par Tērbatas mācības apgabala kūratoru barona Stakelberga vietā) bez kādiem tuvākiem priekšrakstiem, bet, kā liekas, spriežot pēc viņa autoritātīvās valodas pretim muižniecības reprezentantiem, — ar ļoti plašām varas robežām. K. rīcībā bija tikai divi tautskolu inspektori, agrākie pareizticīgo skolu pārlūki. Viņa nolūks bija rīkoties caur vietējām skolu valdēm vismaz pirmajā laikā. Bet pirmās sarunas ar muižniecības priekštāvjiem rādīja, ka pastāvošās skolu valdēs viņa nolūkiem nebūs dabūjamas. Viņš uzlūkoja mūsu pagasta skolu par komūnālietādi, līdzīgi Iekšējās zemstu skolām, un gribēja izplatīt uz viņu vispārējo Krievijas likumu par tautskolām no 25. maija 1874. g., turpretim muižniecības priekštāvji skolu uzlūkoja par baznīcas iestādi, gribēja uzturēt tās stingri konfe-

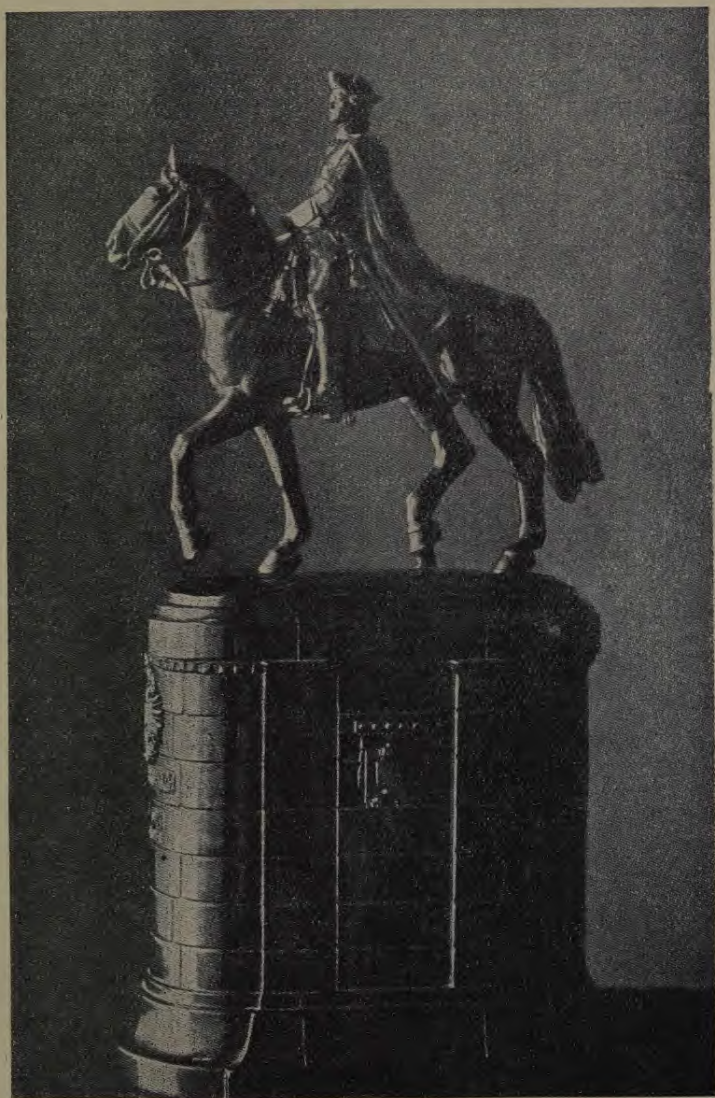
sionālo raksturu un pārvaldīšanas kārtību. Kamēr vēl Baltijas vietējie skolu likumi bija spēkā, kūrātoram tomēr nebija lielas rīcības brīvības tautskolās.

Lai pārkrievošanu varētu sekmīgāki panākt, valsts padome 1887. g. 26. janvārī nolēma Baltijas mācības apgabalā dibināt vienu tautskolu direktora un divas jaunas inspektoru vietas. Pa tam* 1887. g. 17. maijā izdeva jaunu pagaidu likumu visām Baltijas tautskolām, kas stājās Vidzemes 1874. g. un Kurzemes un Igaunijas 1875. g. tautskolu noteikumu vietā. Šajā likumā mācības apgabala tautskolu inspektoru skaits bija noteikts 6. Jaunais pagaidu likums svarīgs tai ziņā, ka viņš rusifikācijai pakļāva arī tautskolas, bet kūrātors Kapustins ar savu līdzšinējo rīcību tautskolas negribēja rusificēt.

Jaunais likums noteica, ka tikai pirmajos divos gados bērniem mācības var pasniegt latviešu un igauņu, vai, pēc ērtības, arī krievu valodā. Kas tā par „ērtību“, likumā nebija teikts. To varēja dažādi iztulkot. Un tā arī vēlāk notika tajās vietās, kur par skolotājiem sāka ielikt krievus, kas latviešu valodu neprata.

Pret pagaidu likumu atklāti pirmā nostājās Vidzemes muižniecība un jau 1887. g. jūlijā iesniedza tautas apgaismošanas ministrim protestu, ka luterticīgās tautskolas pārvērš par valsts iestādi, zemniekus novedot no viņu tautiskās attīstības ceļa un sākot pārkrieivot. Muižnieki tā tad uzstājās kā latviešu tautisko centienu atbalstītāji, — tikai tad, kad bija jau par vēlu. Bet tas jau arī nebija muižnieku īstais nolūks. Uz latviešu tautisko attīstību viņi atsaucās tikai tamdēļ, lai varētu sekmīgāki uzstāties pret 1887. g. pagaidu likumu un atgūt savu varu tautskolās. Par latviešu valodas izspiešanu no tautskolas izglītības ministrijā sūdzējās arī pagastu un draudžu pārstāvji. Kā muižnieku protesti, tā zemnieku sūdzības tomēr palika bez panākumiem.

Bet kad valdība neievēroja muižniecības lūgumu atcelt pagaidu likumu, vai atsavināt viņu no skolu „pārvaldīšanas“ pienākumiem, Vidzemes vāciskā skolu virsvalde 1887. g. 1. augustā izdeva rīkojumu draudzes skolās mācības neiesākt, bet ja tās jau iesāktas, apturēt. Tā paša gada 1. septembrī skolu virsvalde izlaida otru cirkulāru visām skolu valdēm un izteica „dziļu nožēlošanu“, ka 1887. g. 17. maija pagaidu likums satricinot tautisko un profesionālo skolu raksturu. Un sekas bija tās, ka 4 Vidzemes apriņķos no 69 draudzes skolām slēdza 59, skolas zemi noteica par baznīcas īpašumu, skolotājus spieda atteikties no amata un palikt par ķesteriem. Vāciskās skolu virsvaldes izdeva atļaujas un spieda dibināt privātskolas ar mātes valodu kā mācības valodu. Protestējot pret skolas rusifikāciju, bruņniecība slēdza arī skolotāju seminārus. Šādai rīcībai stājās pre-

Pēterā Lielā pieminēklis Rīgā (atradās tajā vietā, kur tagad uzcelts Brīvības pieminēklis). Kara laikā, no Latvijas evakuējoties, krievi šī pieminēkļa bronzas tēlu aizveda, bet kuģis nogrima; to izcēla igauņi un 1935. g. atpirka Rīgas pilsētā. Pieminēkli tagad nodomāts uzstādīt Viestura dārzā.

tim kūrators un administrācija. Tie pavēlēja skolas atvērt. Vidzemes gubernātors izdeva cirkulāru, ka no draudzes skolotājiem ņemams paraksts, ka viņi ir draudzes skolotāji, bet ne ķesteri, un ka viņi skolas namus un zemi saņēmuši ne no baznīcas vai privātpersonām, bet no skolu valdēm. Tā skolotāji atradās starp divām ugunīm. No visa tā cieta tikai bērni skolas gados. Arī Kurzemi deviņdesmitos gados ķēra līdzīgs liktenis. Šis divu varu strīdus no vienas puses un daudzu skolu slēgšana no otras puses, kā arī svešā mācības valoda, bija iemesls, kāpēc strauji samazinājās skolnieku skaits. Tā piem., Grobiņas apriņķī 1890. g. bijis vairāk tādu bērnu, kas skolu neapmeklē, nekā to, kas skolā iet. Valdība par šādu skolas regresu vainoja muižniecību, ka tā, atraudamās no piedalīšanās pie skolu pārvaldīšanas, pretojoties visiem soļiem jaunās skolu iekārtas ievēšanai un krievu valodas izplatīšanai, kuŗu tauta pati uzņēmusi labvēlīgi, jo krievu valoda latviešiem bijusi ļoti vajadzīga kā ceļa pašķirēja uz augstākām mācības iestādēm un valsts amatiem.

1889. g. Baltiju sadalīja deviņos tautskolu inspektoru rajonus un tā paša gada 23. maijā apstiprināja valsts padomes lēmumu, ka krievu valoda ievēdama arī visās privātskolās kā mācības valoda, izņemot ticības mācības, kas pasniedzamas mātes valodā. Šis rīkojums stājās spēkā ar 1890. g. 1. janvāri. Bez tam ar 1889. g. mācības gadu krievu valodu kā mācības valodu ievēda arī Tērbatas un Jelgavas ģimnāzijās, Jelgavas reālskolā, Rīgas un Rēveles guberņu ģimnāzijās. Lai tautskolu rusifikācija sekmīgāki veiktos, Tērbatas mācības apgabalam speciāliem nolūkiem piešķīra vēl 5000 rbl. ikgadēju subsīdiju, no kuŗiem 2000 rbl. Vidzemei un pa 1500 rbl. Kurzemei un Igaunijai.

Ne tikai skolu, bet arī latviešu literātūru krievu valdība gribēja padarīt krieviskāku, izdarot mēģinājumus tai uzspiest krievu burtus.

Deviņdesmito gadu sākumā Baltijai iecēla jaunu kūratoru — Lavrovski, kuŗa uzdevums bija sākt vēl stingrāku rusifikāciju.

Un 1892. g. jaunais kūrators deva pavēli, ka krievu valoda ievēdama arī visās Rīgas labdarības iestāžu un dibinājumu skolās; tai pašā gadā arī tās skolas, kuŗas vēl pārzināja iekšlietu un domēņu ministrija, pakļāva tautas apgaismošanas ministrijai, resp. Tērbatas mācības apgabala kūratoram, lai viņās sekmīgāki ievestu krievu režīmu. 1893. g. pavasarī Rīgas mā-

cības apgabala kūrators*) izdeva cirkulāru, kurā uzsvēra, ka skolu revīzijās novērots, ka „skolēni vēl pamatīgi neprot krievu valodu“. Tāpēc kūrators iecēlis komisiju, lai tā izstrādātu projektu par „valsts valodas sekmīgāku piesavināšanos zemākās mācības iestādēs“. Šī komisija savu projektu izsaka 9 punktos, kuŗos prasīta sekmīgāka krievu valodas mācīšana. Starp citu kūrators publicē izpildīšanai šādu komisijas atzinumu: „Brīvēstundās skolēniem jārunā savā starpā, kā arī klašu pārlūkiem un skolotājiem tikai vienīgi pa krieviski“.

Deviņdesmito gadu vidū skolas jau bija tik tālu pārkrievotas, ka tanīs mācīja, sākot no pirmās dienas, visus priekšmetus krievu valodā, izņemot mātes valodu un ticības mācību luterāņiem. Latviešu valodā pilsētu tautskolās bija neobligātoriska un tai bija ierādītas nedēļā tikai trīs stundas.

No skolām sāka izspiest arī latviešu skolotājus. 1902. g. rudenī mācības apgabala inspektoru, tautskolu direktoru un tautskolu inspektoru konferences (no 4.—9. nov.) galvenais atzinums bija, ka jāstājas sakarā ar dažiem Iekšējās krievijas skolotāju semināriem, lai varētu dabūt Baltijai krievu tautskolotājus — dzimušus krievus — sekmīgākai krievu valodas iemācīšanai.

Latvieši gan visiem spēkiem cīnījās pret skolu rusificēšanu, bet lielu panākumu šai cīņai nebija. Un tikai 1905. g., kad arī muļžniecība svaru kausā lika savu iespaidu, 10. maijā ministru komiteja atzina, ka „Baltijas iedzīvotāju izglītība un garīgā attīstība smagi cieš zem krievināšanas jūga. Tāpēc ministru komiteja uzsver, ka Baltijas skola „nekādā ziņā nedrīkst tapt padarīta par ieroci mākslīgas pārkrievošanas principu izvešanā. Skolas mērķis ir kalpot izglītībai, piemērojoties vietējās dzīves vajadzībām. To varēs sasniegt tikai tad, ja mātes valodai ieradīs skolā pienācīgo vietu. Ministru komiteja nav varējusi atrast nekā bīstama Krievijas tautību centienos pēc izglītības mātes valodā**).

Tāds atzinums ienesa radikālu lūzumu rusifikācijas skolu politikā Baltijā. Un jau 1905. g. jūnijā ar ķeizara rīkojumu tautas apgaismošanas ministrijai vajadzēja sastādīt sevišķu komisiju jautājuma nokārtošanai tautas valodas ieviešanā par mācības valodu Baltijas tautskolās.

*) 1893. g. aprīlī Tērbatas mācības apgabalu pārdēvēja par Rīgas mācības apgabalu, jo kūratoru pārvalde atradās Rīgā.

***) Krievijas ministru kom. žurn., 1905. g. VI

Krievu dragūni 1905. g. apšauj latviešus. (S. Vidberga grafika.)

Šo rīkojumu gan realizēja ar lielu vilcināšanos, tomēr mātes valoda mūsu tautskolās pa daļai atgriezās kā mācības valoda, jo pirmajās divās ziemās visus priekšmetus varēja mācīt latviešu valodā.

Pilnīgas tiesības tautskolās latviešu valoda iekaroja arī tikai Krievijas otrās revolūcijas laikā, kad krievinātāju impērija pati sāka sabrukt.

No pārvācošanas krievi latviešus gan pasargāja, bet cena par to bija — aziātiska pārkrievošana. Krievi nerīkojās tā kā Vakareiropas kultūras valstis, kas no saviem cittautiešu pilsoņiem prasīja gan savas valsts valodas zināšanu un likumu respektēšanu, bet tos barbariski nepārtautoja. Izglītības ziņā latviešu tauta no tā stipri cieta, sevišķi elementārās izglītības ziņā, jo ko 2—3 ziemās mazi bērni lai iemācās svešā valodā, ja pašu šo valodu viņi nemaz neprot. Tāpēc arī tautskolās skolēnu skaits rusifikācijas laikā stipri samazinājās. Astoņdesmito gadu vidū, rusifikācijas sākumā, visās Latvijas tautskolās skolēnu skaits bija 186.000, bet 1911. g. tikai 113.000, lai gan iedzīvotāju skaits šai laikā bija audzis. Pieauga gan turpretim latviešu skaits ar augstāko izglītību. 19. g. s. vidū bija kādi 30—40 latviešu studenti, Manaseina revīzijas laikā bija jau 240 studējuši latvieši, bet ap

1905. g. — 1500. Tikpat stingru rusicisku režīmu kā skolās, krievi ieveda arī visās izglītības lietās un citās tautas dzīvi un garu pārvaldošās nozarēs.

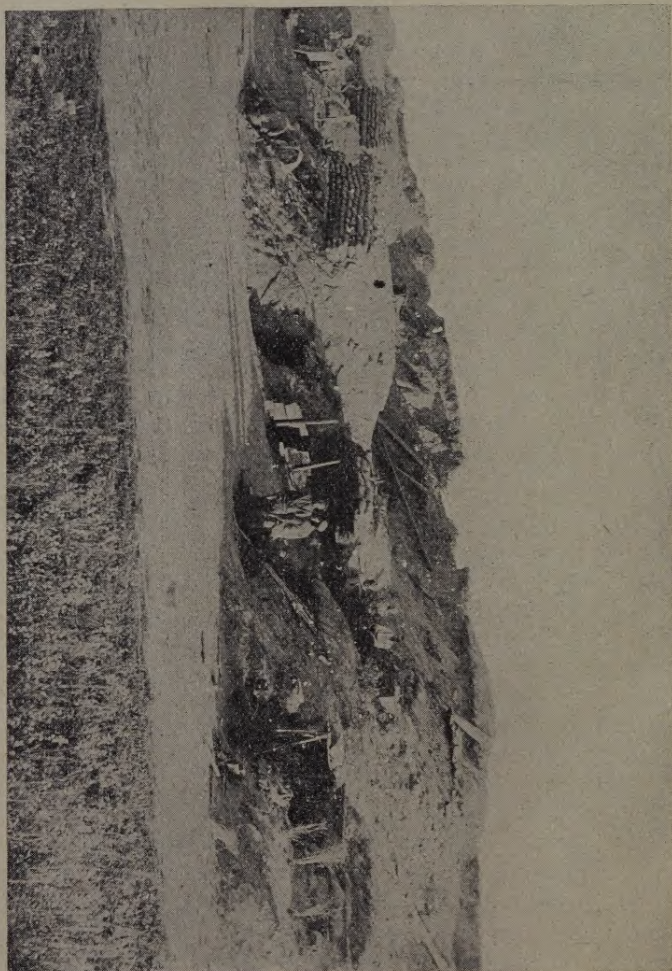
5. Atbrīvošanās no krievu virskundzības.

Krievu laiku pēdējā posmā latvju tauta tomēr jau bija kļuvusi pilngadīga tauta, kas ne ar ko vairs neatšķīrās no citām brīvu attīstības iespēju piedzīvojušām tautām. Latvieši bija nostiprinājušies saimnieciski, latviešiem bija sava gruntniecība, sava namniecība, tāpat tirdzniecībā un rūpniecībā latvieši bija iekarojuši redzamas vietas, bet galvenais, ka latviešiem bija arī jau diezgan liels un aktīvs virsslānis — liels intelligēnto skaits. Ir neprātīgi par šādu tautu valdīt aziātiskiem līdzekļiem, bet krievi to nesaprata, jo šīs lielās tautas valstiskā organizācija nekad nav bijusi kārtīga un priekšzīmīga. Tāpēc arī krievi, pakļaujot sev Baltiju, bija devuši vāciešiem šē tik lielu varu un atļāvuši viņiem iespieties daudzos atbildīgos galma amatos, no kuŗiem viņi vāciešus neizspieda pat līdz pasaules kaŗam. Uz sākot Baltijas rusifikāciju, krievi gan atņēma vāciešiem politisko autonomiju, policijas un tiesas varu un noteikšanu skolās, bet lielās privilēģijas, kādas muižnieki bija nodibinājuši savas pārvaldes laikā, tās viņiem atstāja, tāpat lielo saimniecisko varu. Līdz pat 1916. g. 10. jūlijam muižu īpašnieki uz „sevišķu tiesību“ pamata varēja medīt zemnieku laukos, tos nobradājot, zvejot zemnieku daļās. Muižniekiem uz laukiem vēl bija sevišķas tiesības uz spirta dedzināšanu, alus brūvēšanu, tirgu ierīkošanu, krogu nodibināšanu, fabriku celšanu u. t. t. Turpretim straujā attīstībā augošajai latviešu nācijai krievi nekādas tiesības nedeņa.

Sevišķi smagi latviešus nospieda agrārais jautājums, kuŗš bija vēl tāds, kāds tas muižnieku ietekmē bija nokārtots viņu politiskās autonomijas varas laikos. Muižniekiem bija milzīgas zemes latifundijas, bet latviešiem bija ārkārtīgs zemes trūkums. Arī to zemnieku mājas, kas uz izmaksu bija iepirktas astoņdesmitajos gados un pārdošanas līgumos jau iekļātas muižnieku kredīta iestādēs, sāka pārdot ūtrupēs. Muižnieku diktētie ārkārtīgi neizdevīgie māju izpirkšanas noteikumi pat līdz 5000 māju gadā sāka izsviest ūtrupēs. 1894.—96. gados viena pati Rīgas apgabaltiesa bija izsludinājusi 3926 zemnieku māju pārdošanu. No 1901.—1904. gadam Vidzemes muižnieku kredītbiedrība izūtrupēja 1945 zemnieku mājas. 1897. g. Vidzemē no visām pārdotajām mājām tikai 4451 bija galīgi izmaksātas, bet 1914. g. Vidzemē vēl 7641 zemnieku māja bija apgrūtināta ar

31.000.000 rbl. izpirkšanas parādiem. Bez tam no visiem zemes nodokļiem muižnieki maksāja tikai 30,9%, bet zemnieki visus pārējos.

Šādu apstākļu nenokārtošana veda pretim katastrofai. Un šīs katastrofas pirmais cēliens norisinājās 1905. gadā. 1904. g.

Latviešu strēlnieki nāves salas tranšejās.

Krievija sāka karu ar Japānu. Krievija nebija militāri sagatavota un šai karā cieta neveiksmes. Visā Krievijā radās nemieri un revolūcionāri uzliesmojumi. Tas bija signāls revolūcijai

Latvijā, kā pilsētās, tā sevišķi uz laukiem, jo 1905. g. revolūcija Latvijā pēc sava rakstura galvenokārt bija agrārrevolūcija. Lai gan viņa bija tik plaša, ka tajā ņēma dalību ļoti dažādas tautas šķiras, tomēr visu tiešais apzinātais un arī netiešais mērķis bija iešana pret vācu muižnieku varu un viņu privilēģijām. Tāpēc arī uz laukiem laukstrādnieki, kuŗu stāvoklis pirms 1905. g. tiešām bija grūts, negāja vis pret saimniekiem, bet kopā ar pēdējiem vērsās pret muižu un muižniekiem. Netaisnības, varmācības un nebrīvības simbols uz laukiem bija muiža. Tāpēc revolūcijas mutulī vispirms daudzas muižas izdemolēja vai nodedzināja. Tikai otrā vietā un jau retāki šī akcija ķēra pagastnamus, kur ciest dabūja vienīgi ķeizaru bildes, un tikai tāpēc, ka aiz viņām balstījās muižas vara, tāpat nemieri nedaudz vērsās arī pret vāciskajiem mācītājiem.

Kad nemieri bija pārņēmuši visu Krieviju, cars Nikolājs II nobijās un pasludināja manifestu, kas nodrošināja konstitūciju un deva plašas pilsoņu brīvības. Latvieši nu cerēja uz labāku laiku iestāšanos. Uz laukiem latvieši savās rokās saņēma pašvaldības. Novembrī Rīgā sanāca pagastu delegātu kongress, kurā apsprieda Latvijas pašvaldības projektu, un nolēma pārtraukt visus sakarus ar valdības iestādēm, nemaksāt valsts un pašvaldību nodokļus, pagastu valžu vietā vēlēt rīcības komitejas un ievēlēt delegātus autonomās Latvijas pārstāvju sapulcei. Sanākušais skolotāju kongress runāja par jaunām programām un jaunu mācības plānu. Bet kad nemieru kustība bija apslāpēta Iekšējās guberņas, cars, muižnieku iespaidots, vairs nedomāja par sava manifesta pildīšanu. Jau 22. novembrī Vidzemē izsludināja kara stāvokli un izsūtīja kara spēkus latviešu brīvības kustības apspiešanai. Kara spēka pulcīņiem par vadoņiem piemētās vācu muižnieki kā vietējo apstākļu pazinēji, kuŗi

Kārlis Ulmanis, Latvijas brīvvalsts
pirmais un tagadējais ministru
prezidents.

soda ekspedīciju nošaušanai sameklēja un uzrādīja daudzus revolucionārus. Un rezultātā 1905. g. revolūcija prasīja 10.000 latviešu cilvēku upurus. 2000 mira vai tika ievainoti no reakcijas lodēm, bet pārējos izsūtīja vai nu katorgā, vai tiem, kam laimējās izvairīties no soda, vajadzēja bēgļot uz ārzemēm.

Pēc 1905. g. revolūcijas iestājās atkal diezgan smaga reakcija līdz pat pasaules karām. Rusifikācija ar maziem mīkstinājumiem turpinājās tāpat. Bet latvieši bija mantojuši vienu lietu — politiski aktīvāku domāšanu, lielu pašdarbības prieku un vispārēju masu naidu pret krievinātājiem un Krievijas varu.

Kad 1914. gadā izcēlās p a s a u l e s k a r š s, latviešu apziņā sāka uzaust doma, ka šis karš nesīs atbrīvošanu latviešu tautai. Ar lielu sajūsmu latvieši, kopā ar krieviem, cīnījās pret vāciešiem. Lielā varonības slavā latviešus pacēla viņu strēlnieku bataljoni, lai gan nāves laukos palika kādi 20.000 labākie latviešu dēli.

Latviešu cīņas sparū krievi uzturēja ar ievērojamu reformu solījumiem pēc kara. Bet neprātīga bija latviešu izdzīšana no mājām, kad vācieši sāka iebrukt Kurzemē. Bēgļu gaitās simti tūkstoši pazaudēja visu savu mantu un iedzīvi, bet daudzi tūkstoši dzīvību. Krievijai pie viņas sliktās valsts organizācijas bija grūti vest karu. Latviešiem par laimi, 1917. g. Krievijā izcēlās otra revolūcija, kas sagrāva lielo impēriju. Latvieši kļuva brīvi. Viņi sāka organizēt un dibināt s a v u v a l s t i un 1918. g. n o v e m b r ī t o p r o k l a m ē j a a r K ā r l i U l m a n i k ā p i r m o j a u n ā s b r ī v v a l s t s m i n i s t r u p r e z i d e n t u. Ar to latvieši bija atbrīvojušies no divus gadu simteņus ilgā krievu jūga.

Saturs.

	Lapp.
Ievadam	3
I. Krievu tieksmes uz rietumiem un Latvijas iekarošana.	
1. Pirmās krievu uzmācības Latvijai. Latvieši ar vāciešiem pret krieviem, un otrādi	5
2. Jāņa Briesmīgā u. c. krievu caru kara gājieni un postīj. Latvijā	10
3. Pēteris Lielais iekaro Vidzemi	15
II. Krievu laikmeta pirmais gadu simtenis Latvijā.	
1. Muižnieku privilēģijas	23
2. Iekārta un administrācija	27
3. Zemnieku stāvoklis un viņu krišana verdzībā	30
4. Zemnieku dzīves apstākļu uzlabošanās mēģinājumi	37
5. Baznīcas, skolas un krogi	49
6. Latgales un Kurzemes pakļaušana Krievijai	55
III. Krievu laiku otrais gadsimts Latvijā līdz rusifikācijai.	
1. Dzimtbūšanas atcelšana	59
2. Klaušu laiki	62
3. Bads, Zemnieku nemieri, Latviešu pāreja pareizticībā	67
4. Četrdesmito un sešdesmito gadu reformas	72
5. Garīgā kultūra	76
6. Tautas atmoda	80
IV. Rusifikācija.	
1. Latvieši noslēdz draudzību ar krieviem, lai cīnītos pret vāciem.	84
2. Rusifikācijas pirmās pazīmes	90
3. Pārkrievošanas vilnis	95
4. Skolu rusificēšana	95
5. Atbrīvošanās no krievu virskundzības	103

9c 13490

Tuvāko numuru temati:

- Fr. Rupeiks, Latvijas zvēri
- J. Juškevičs, Vecās Rīgas ainas
- A. Grēviņa, Viduslaiku pils
- M. Bērziņa, Čehoslovākija
- J. Greste, Latvijas derīgie izrakteņi
- B. Šalfejevs, Veco rīdzinieku nostāsti
- K. Milgrāvis, Latgale
- Ed. Tomass, Pededze, Lubāns un Aivieksta
- Ž. Karlsons, Ordeņa laikmets Latvijā
- K. Opmanis, Igaunija un igauņi
- J. Celms, Skaitļi un to vēsture
- V. Lamsters, Lielie vēsturiskie ceļojumi
- A. Punka, Nemirstīgās leģendas
- K. Lejnieks, Rīgas pilsētas vēsture
- A. Tramdachs, Inženieris un tehniķis
- L. Gailītis, Latvijas kukaiņi
- J. Zaikovs, Latvijas dabas pieminekļi
- L. Slaucītājs, Baltijas jūra
- P. Galenieks, Zviedrija un zviedri
- R. Drillis, Laiks un viņa mēri
- J. Mežsēts, Rīgas dārzi, viņu koki un krūmi.
- J. Delle, Palaiontoloģija un Latvijas izmirušie zvēri.
- J. Ģirupnieks, Cilvēks pārveido dabu.

NB. „Jauno zinātnieku” var abonēt, — abonēšanas maksa Ls 8.—
par 10 numuriem no vietas, sākot no kaut kuŗa numura (arī
no agrāk iznākušiem). Nauda iesūtāma pastmarkās, vai iemaksājama jeb-
kuŗā pasta kantorī mūsu tekošā rēķinā № 675.

Populāri zinātniskā bagātīgi illūstrēta serija

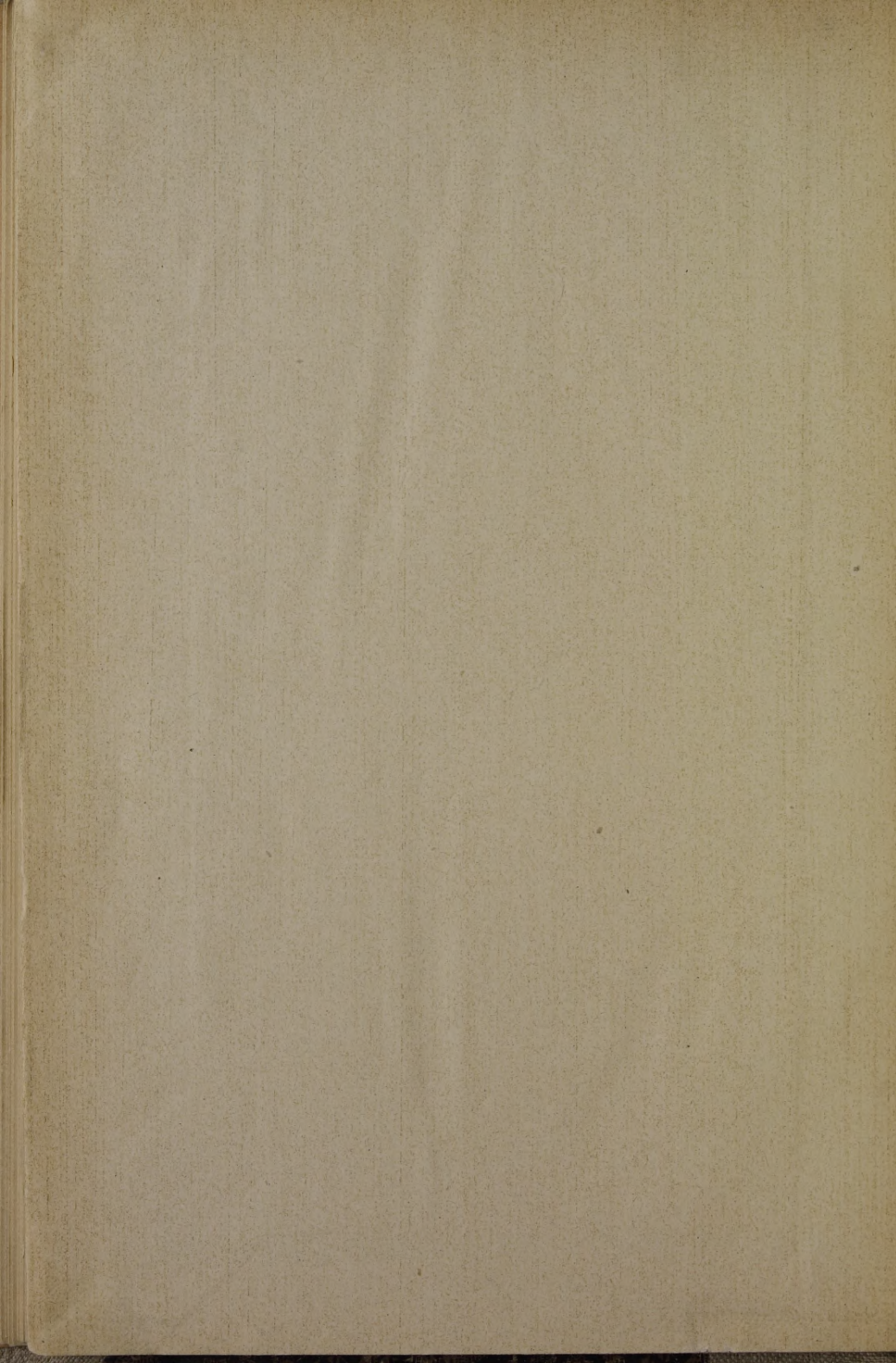
JAUNAIS ZINĀTNIĒKS

Katra grāmatiņa maksā Ls 1.—

- Nr. 1. J. Delle, Dzimtenes putni. Ar 2 krās. tab. un 40 illūstr.
Nr. 2. Dr. K. Kasparsons, Starp zvaigznēm un zemes gaisā.
Nr. 3. Dr. K. Kasparsons, Kaiju valstībā. Ar 1 karti un 30 illūstr.
Nr. 4. T. Kelšs, Ziedošais ezers. Tulk. K. Vilde. Ar 26 illūstr.
Nr. 5. M. Sams, Somija un somi. Ar 1 karti un 37 illūstr.
Nr. 6. Fr. Adamovičs, Karstās joslas mūža meži. Ar 35 illūstr.
Nr. 7. K. Ašmanis, Gauja. Ar 7 kartēm un 50 illūstr.
Nr. 8. R. Cukurs, Burtnieku ezers un tā upes. Ar 5 kart. u. 27 illūstr.
Nr. 9. Fr. Adamovičs, Svešzemju kultūras augi I. Ar 44 illūstr.
Nr. 10. Fr. Adamovičs, Svešzemju kultūras augi II. Ar 42 ill.
Nr. 11. Fr. Dravnieks, Lielupe. Ar karti un 40 illūstrācijām.
Nr. 12. J. Delle, Venta un Abava. Ar 5 kartēm un 35 illūstr.
Nr. 13. M. Sams, Latviešu jūras zvejnieki. Ar karti un 35 illūstr.
Nr. 14. R. Drillis, Lidmašīna. Ar 52 illūstr.
Nr. 15. J. Ģirupnieks, Cilvēki zem ūdens. Ar 38 illūstr.
Nr. 16. I. Sleinis u. c. Daugava. Ar 6 kartēm un 35 illūstrācijām.
Nr. 17. Z. Lancmanis u. c. Rīgas vārtos. Ar 5 kartēm un 22 illūstr.
Nr. 18. V. Pelcis, Brīnumu zeme Indija. Ar 1 karti un 42 illūstr.
Nr. 19. Br. Jirgensons, 1000 jautājumu ap mums. Ar 32 illūstr.
Nr. 20. E. Mednis, Pulkvedis Briedis. Ar 24 illūstrācijām.
Nr. 21. J. Siliņš un V. Lamsters, Latvijas rūpuļi un abinieki.
Nr. 22. J. Ģirupnieks, Reāli brīnumi I. Ar 65 illūstrācijām.
Nr. 23. Ž. Unams, Latvijas brīvības cīņu vadoņi.
Nr. 24/25. F. E. Stolls, Latvijas sēnes.
Nr. 26. Dr. K. Skulme, Brīnišķīgais cilvēka ķermenī. Ar 32 ill.
Nr. 27. J. Ģirupnieks, Reāli brīnumi II. Ar 55 zīmējumiem.
Nr. 28. J. Juškevičs, Kurzemes hercogi un viņu laikmets.
Nr. 29. Fr. Dravnieks, Laiks un tā pareģošana. Ar 28 illūstr.
Nr. 30. R. Drillis, Filma un kino. Ar 50 illūstr.
Nr. 31. K. Lejnīks, Grāmata, tās vēsture, tehnika un nozīme.
Nr. 32. Ž. Karlsons, Zviedru laiki Vidzemē. Ar 1 karti un 35 ill.
Nr. 33. V. Pampe, Antropoloģija. Ar 47 illūstr.
Nr. 34. N. Ķaune, Leišu un poļu laikmets Livonijā.
Nr. 35. E. Žeire, Luijs Pastērs. Ar 32 illūstr.
Nr. 36. Dr. B. Jirgensons, Ikdienas ķīmija un tehnoloģija.
Nr. 37. J. Siliņš, Latvijas zivis. Ar 50 illūstr.
Nr. 38. Indr. Sleinis, Jaunlaiku Japāna.
Nr. 39. Ž. Unams, Krievu laiki Latvijā.
Nr. 40. E. Mednis, Pasaules karš.

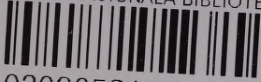
Akc. Sab. VALTERS un RAPA.

4e 13490
10. FEB. 1936

-50.

LATVIJAS NACIONĀLĀ BIBLIOTĒKA

0309052153

L27

1-9.

Lat. 1

576.58 76-02. 106